

**Қазақстан Республикасы Бас Прокуратура жанындағы құқық
қорғау Академиясы**

ДАУРЕН ҰЛДАНАЙ ЖОРАБЕКҚЫЗЫ

**«ЖЫНЫСТЫҚ ҚАТЫНАСҚА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ – ҚҰҚЫҚТЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ»**

**7M04203 – «Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша
заң ғылымдарының магистрі дәрежесін алуға
Диссертация**

Ғылыми жетекші:

Құқық қорғау органдары Академиясы
Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру
институты арнайы заң пәндері
кафедрасының доценті,
заң ғылымдарының кандидаты

_____ Е.Е.Қаженов

Магистрант:

_____ Ұ.Ж.Даурен

Қосшы, 2021 жыл

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	4
1 ЖЫНЫСТЫҚ ҚАТЫНАСҚА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ.....	9
1.1 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың қылмыстық құқықтық сипаттамасы.....	9
1.2 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың объективті белгілері..	25
1.3 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың субъективті белгілері.....	44
1.4 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың саралаушы белгілері..	51
1.5 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қатысты шет ел заңнамаларын зерделеу.....	71
2 ЖЫНЫСТЫҚ ҚАТЫНАСҚА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	76
2.1 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықты жасаудың себеп салдары.....	76
2.2 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықты жасайтын тұлғаның сипаттамасы.....	81
2.3 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың алдын алу шаралары..	89
ҚОРЫТЫНДЫ.....	99
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	105
ҚОСЫМША.....	118

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертацияның құрылымы диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес құрылған, кіріспеден, екі бөлімнен (сегіз бөлімнен тұратын), қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздердің тізімінен тұрады.

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасындағы жыныстық қолсұғылмаушылықтың криминологиялық және қылмыстық-құқықтық проблемаларын талдау болды. Зерттеу нәтижелері қорғауға ұсынылған ережелерде көрініс тапты.

РЕЗЮМЕ

Структура диссертации построена в соответствии с целью и задачами диссертационного исследования, состоит из введения, двух разделов (включающие восемь подразделов), заключения, списка использованных источников.

Цель исследования заключалась в анализе криминологических и уголовно-правовых проблем половой неприкосновенности в Республике Казахстан. Результаты исследования нашли свое воплощение в положениях, выдвинутых на защиту.

SUMMARY

The structure of the dissertation is built in accordance with the purpose and objectives of the dissertation research, consists of an introduction, two sections (including eight subsections), a conclusion, and a list of sources used.

The purpose of the study was to analyze the criminological and criminal-legal problems of sexual inviolability in the Republic of Kazakhstan. The results of the study were embodied in the provisions put forward for protection.

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың өсуі байқалып отыр. Қазіргі таңда бұл адамзаттың жаһандық проблемасына айналууда. Өздерін қорғай алмайтын ең осал жандардың осы қылмыс құрбандары болып табылатындығы жағдайды одан әрі күрделендіре түсіреді.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстармен күресу - бұл қоғамда салауатты, өнегелі қоғамдық қауіпсіздікті сақтау үшін күрес болып табылады. Бұл дегеніміз бір жағынан, біз балаларды ересектер тарапынан қалыпты жағдайға жатпайтын, қылмыстық жыныстық қол сұғушылықтан қорғау, сол арқылы психологиялық және моральдық тұрғыдан сау тұлғаның қалыптасуын және олардың ересектер әлеміне әсер ету шамасын қамтамасыз ету болып табылады. Екінші жағынан, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қылмыстық жазалау қатері аясында қылмыстық-құқықтық тұрғыдан қорғау, жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерге бейім ересектердің азғындық және содан туындайтын қылмыстық қол сұғушылық әрекеттерін, ниеттерін тежейді және сол арқылы оларды қылмыстық әрекеттерге итеретін одан әрі моральдық тұрғыдан ыдырауынан сақтайды.

Қылмыстың осы санатының жасырын болуы қоғамдағы осы заңсыз оқиғалардың жариялануға жатпайтын «ұятты нәрсе» ретінде қарастырылатындығына байланысты. Осыған байланысты кәмелетке толмағандардың өздері және олардың ата-аналары сексуалдық зорлық-зомбылық фактісінен ұялып, балаға қатысты зорлық-зомбылық фактісін шамадан тыс жария етуден қорқып, құқық қорғау органдарына жүгінбейтінін айта кетсек артық болмас.

Бұл қылмыстардың орын алуына себепкер болатын көптеген факторлар бар. Біздің ойымызша, олардың ішіндегі ең басты факторлар - отбасы институтының әлсіреуі, моральдық-адамгершілік деңгейінің төмендеуі; профилактикалық жұмыстардың жеткіліксіз деңгейі; порнография мен зорлық-зомбылықты насихаттайтын интернет-сайттардың теріс әсері; алкогольдік ішімдіктер мен бейморальдық қылықтан туындаған жәбірленушілердің мінез-құлқын арандату.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес - балалық шақ мемлекет мойындайтын және қорғайтын мемлекет қорғауындағы негізгі құндылықтардың бірі. Мемлекеттің баланы қорғау формаларының бірі болып: балаларға қатысты кез-келген зорлық-зомбылықты болдырмайтын қылмыстық-құқықтық қорғау болып табылады.

Кез-келген мемлекеттің болашағы мемлекеттің барлық жағынан дені сау жаңа ұрпақтың ересек өмірге енуін қаншалықты қамтамасыз ете алатындығына байланысты. Қазіргі балалар - бұл мемлекеттің болашақ азаматтары, олар болашақта елдегі түрлі қызметтерді жүзеге асырады: еңбек, шығармашылық,

ғылыми, саяси және т. б., салаларды айтуымызға болады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 1999 жылғы 12 наурыздағы № 3/2 қаулысында «Балалар жасына байланысты күшейтілген қорғауды және қамқорлықты қажет ететіндіктен, Республика Конституциясы кәмелетке толмағандардың толыққанды және үйлесімді дамуы үшін қажетті жағдайлар жасауды және олардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан және әртүрлі қолайсыз факторлардың әсерінен, оның ішінде денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау міндетін мемлекетке жүктейді» деп көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасының Ұлт Көшбасшысы Н.Ә.Назарбаевтың айтуынша, «Балалар - қоғамымыздың ең осал және қорғансыз бөлігі және олар құқықсыз болмауы тиіс». Біздің жерімізде дүниеге келген кез-келген бала - қазақстандық. Және ол мемлекет қамқорлығында болуы тиіс» [2].

Өз халқының болашағына қамқорлық жасайтын кез-келген мемлекеттің міндеті-балалардың моральдық-адамгершілік дамуын, физикалық және психикалық денсаулығын қамтамасыз ету болып табылады. Жыныстық қылмыстар баланың физикалық және психикалық денсаулығына орны толмайтын зиян келтіреді, олардың жеке басының қалыпты моральдық келбетін қалыптастыруға кедергі келтіреді. Жыныстық зорлық-зомбылық нәтижесінде терең психикалық зақым алған бала осы жарақаттың психологиялық салдарларынан одан кейінгі ересек өмірде өздігінен құтыла алмайды. Бұл өз кезегінде осы адамның қоғамға енуіне кедергі келтіреді, өз отбасын құруда және отбасы мүшелері арасында дұрыс, қалыпты қарым-қатынас орнатуда қиындықтар туғызады.

Қылмыстық-құқықтық қорғау балаларды оқыту мен тәрбиелеуге тікелей қатысы бар барлық субъектілерді осы үрдіске тарта отырып, мемлекеттің кешенді профилактикалық қызметімен толықтырылуы тиіс.

Қылмыстық-құқықтық және криминологиялық шаралардың үйлесімімен ғана, қылмыстың осы қауіпті түрін толық жойылмаса да мүмкіндігінше азайтуға болады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға кері іс-қимыл бойынша қылмыстық-құқықтық шараларды зерттеу қажеттілігі 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі (бұдан әрі - ҚР ҚК) қолданысқа енгізілуіне байланысты, ол қылмыстардың осы санаты үшін қылмыстық жауаптылық шараларын айтарлықтай қатаңдатты. Оны мынадан көруге болады [3]:

1. Қылмыстық жаза күшейтілді. Жас балаға қатысты зорлау әрекеті немесе сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық жасау үшін енді 15 жылдан 20 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру немесе өмір бойына бас бостандығынан айыру (белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып) белгіленді. Осы қылмыстардың жекелеген субъектілері ата-аналар, мұғалімдер және кәмелетке

толмағандарды тәрбиелеу міндеттерін атқаратын басқа адамдар анықталды - олар үшін жауапкершіліктің қатаң шаралары қарастырылған.

2. Шартты түрде соттауға, рақымшылық жасауға, шын өкінуіне және татуласуға байланысты жауаптылықтан босатуға, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға, осындай қылмыстар жасаған адамдарға қатысты жазаны неғұрлым жеңіл түрге ауыстыруға тыйым салынды.

3. 2018 жылдан бастап медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шарасы ретінде химиялық кастрация енгізілді.

4. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар үшін сотталғандарға оларды босатар алдында рецидивті анықтау және профилактикалық шараларды қабылдау үшін міндетті сот-психиатриялық сараптама тағайындалады.

Бұдан басқа, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға қарсы іс-қимыл жөніндегі қылмыстық-құқықтық шараларды зерттеу Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының жаңартылуына байланысты да өз өзектілігін сақтайды.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға қарсы іс-қимыл бойынша криминологиялық шараларды зерттеудің өзектілігі осы қылмыстарға кінәлі адамдарды тарту бойынша қылмыстық-құқықтық шаралардың жаңартылуымен, сондай-ақ уақыт өте келе қазақстандықтардың өмір сүру жағдайларының өзгеруімен және осы үрдіске сәйкес заңнамалық базаның, оның ішінде криминологиялық тұрғыдан да жаңартылуымен байланысты.

Тақырыптың ғылыми зерделеу дәрежесі. Кеңестік және қазіргі кезеңдегі көптеген отандық ғалымдар өз еңбектерін жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстық-құқықтық шараларды зерттеуге арнады, олардың ішінде мына ғалымдарды атап өтуге болады: Ю. М. Антонян, Р.М. Абызов, А. И. Алексеев, Г. Е. Аимбетова, А. А. Бимбинов, И. Ш. Борчашвили, А. А. Биебаева, К.В. Вишневецкий, В. Ю. Гусейнов, М. В. Гусарова, В. Ф. Джафарли, В. Н. Дерендяев, В. Н. Додонов, А. Г. Донченко, Я.С. Дикусар, М.А. Догадина, Г.Д. Долженкова, М.П. Долговых, Р.А. Зуфаров, И.Н. Заварыкин, А.Е. Искандаров, Н.А. Исаев, Ю.С. Измайлова, О. С. Капинус, Е. А. Котельникова, В. Н. Кудрявцева, Н.Н. Кадырова, М.А. Конева, Е.Н. Клещина, В.П. Коновалов, А. М. Калгужинова, Р.И. Латыпов, Л.В. Логинова, А. М. Мартиросьян, Р. С. Муханчалова, Ю. Н. Маторина, М. А. Маторин, В.А. Мишота, Б. А. Мусаева, М. А. Никитина, С.А. Невский, А. Д. Оберемченко, Н. А. Озова, Е. Г. Огородникова, В. Г. Павлов, Ю. С. Пестерева, Ю. Е. Пудовочкин, Н.М. Паршин, Л.О. Пережогин, Е.Н. Покровский, В.И. Полубинский, И. Г. Рагозина, С. М. Рахметова, С. В. Седнев, М. А. Степанова, Н. Л. Сергеенко, В. С. Соловьев, Е. З. Старович, Т. А. Серикбаева, А. А. Ткаченко, В.К. Талимбекова, В. А. Томсинов, Б. С. Турдалиева, Л.В. Франк, З.Р. Ханова, О.В. Харченко, В. Царев, Е. И. Чекмезова, В.А. Черепяхин, В. А.

Шуняева, А. Н. Шагланова, Э.С. Шамсиев, Г.Г. Шиханцов, О.В. Шляпникова, Н.В. Щедрин, В. Е. Эминова, Р. Юрченко және т.б.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық бостандығына қатысты қылмыс мәселесі біздің мемлекетімізде ғана емес, басқа елдерде де аса өзектілікке ие. Көптеген шетелдік ғалымдар, олардың ішінде, мысалы David A Shore және Jon Conte «Social Work and Child Sexual Abuse» кітабында, сонымен қатар Wen-Chen Chang, Li-ann Thio, Kevin YL Tan және Jiunn-rong Yeh өздерінің «Constitutionalism in Asia: Cases and Materials» жұмысында осы проблеманы барлық мемлекеттер үшін орталық мәселе ретінде қояды.

Зерттеудің мақсаты - кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды терең жан-жақты зерделеу, құқық қолдану проблемаларын анықтау, сондай-ақ оларды жетілдіру ұсыныстарын әзірлеу болып табылады. Мақсатқа жету келесі мәселелерді мұқият зерделеумен байланысты мәселелерді шешуді қамтиды:

- қылмыстық-құқықтық қорғау объектісі ретінде жыныстық қол сұғылмаушылық ұғымы мен мәнін зерттеу;

- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың объективті белгілерін қарастыру;

- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың субъективті белгілерін қарастыру;

- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарды шектеп бөлу және бағалау проблемаларын зерттеу;

- кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын алудың және алдын алу шараларының жалпы әлеуметтік бағыттарын қарастыру;

- кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстардың қылмыстық-құқықтық бағыттары мен алдын алу шараларын қарастыру; кәмелетке толмағандарға жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстардың профилактикасын құқық қорғау органдарының қарастыруы.

Зерттеу объектісі болып кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғу процесінде қалыптасатын әлеуметтік қатынастар табылады, сондай-ақ жыныстық қылмыстарды бағалаудағы кейбір объективті және субъективті белгілерді анықтаудың ерекшеліктері, сонымен қатар осы саладағы отандық қылмыстық саясаттың жалпы бағыттары болып табылады.

Зерттеу құқықтық базасы Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарды саралау қағидаларын регламенттейтін нормативтік құқықтық актілер құрады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының нормалары, жарияланған сот практикасы, аралас зерттеу сұрақтарымен айналысатын ғалымдардың еңбектері, сот-тергеу практикасының материалдары, сонымен

қатар құқық қорғау органдары, сот және прокуратураның практикалық қызметкерлерінің пікірлері құрайды.

Диссертациялық зерттеу барысында қазіргі заманға сай ғылыми тану әдістері қолданылады, олардың қатарына мыналар жатады: жалпы ғылыми, арнайы, (құрылымдық жүйелік, аксиматикалық), сонымен қатар эмпирикалық (айғақтарды зерттеу және жинау, сапалы талдау және синтез). Диссертациялық зерттеудің эмпирикалық базасын ҚР Бас прокуратурасының ҚСАЕК статистикалық мәліметтері, қылмыстық істер бойынша республика соттарының үкімдері, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының сот тәжірибесінің жинақтары құрайды.

Зерттеудің әдістемелік және методологиялық негізі: теория мен практиканың өзара байланысын, зерттеу тақырыбының нысаны мен мазмұнын, қарастырылып отырған әлеуметтік-экономикалық және құқықтық құбылыстардың дамуы мен сапалық өзгерістерінің процестерін, сонымен қатар абстрактіден нақтыға көтерілу, талдау, синтез, салыстыру, динамикалық және статистикалық әдістер және т. б. сияқты жалпы ғылыми зерттеу әдістерінің жиынтығын көрсетуге мүмкіндік беретін жалпы таным әдісінің негізгі ережелері құрады.

Зерттеудің ғылыми жаңалық негіздемесі автордың кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарға және олардың біліктілігі проблемаларына қарсы іс-қимыл саласындағы Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық саясатына кешенді зерттеу жүргізуге алғаш рет талпыныс жасауы көрсетіледі.

Қорғауға шығарылатын тұжырымдамалар:

Жүргізілген зерттеулер негізінде төмендегі ұсыныстарды енгізуді дұрыс деп санаймыз.

1. «Бап 420» Сарапшының , маманның көрінеу жалған айғақтары, қорытындылары немесе қате аударма

1. Сотта не сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында куәнің, жәбірленушінің көрінеу жалған айғақтары не сарапшының, маманның қорытындылары, сол сияқты сондай жағдайларда, сондай-ақ атқарушылық құжаттарды орындау кезінде аудармашы жасаған көрінеу қате аударма –

алты жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Кәмелетке толмаған жәбірленушіні ҚР ҚК –тің 420 бабы бойынша көрінеу жалған жауап бергені үшін жауапқа тарта алмаймыз. Бұл дегеніміз, алдын-ала тергеу барысында берген жауабынан жәбірленуші сотқа барған кезде өз жауабынан жалтару ықтимал деген сөз. Яғни, өгей әкесінен зорланған жәбірленушіні түрлі сыйлықтар мен ақшалай беріп, ынталандыру арқылы өз

айтқан жауабынан жалтартады. Сол себептен, ҚК –тің 420 бабының 1 бөлігіне міндетті түрде жауаптылықты және одан жалтартқан жағдайда жаза түрін тағайындауды ұсынамыз.

2. Ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарды ата-анасының қарауымен кепілдікке жіберген жағдайда, алдын-ала тергеу барысында тергеу іс-қимылдарына келмеу және жалтару барысында ата-анаға деген жауапкершіліктің жоқтығы. Сондықтан ҚК-ке арнайы бір бапты осы тұлғаларға арнап, жаза түрлерін қосуымыз керек, сонын ішінде ата – анаға ешқайда кетпеу туралы қолхат алынуы керек.

3. Кейбір ауқымы үлкен қалаларда психологтың алдын-ала тергеуге қатысуы өте қиыншылық тудырып келеді. Яғни, шақырылған психолог немесе педагог 4-5 сағатта келеді. Ал ол кезде арыз жазған кәмелетке толмаған жәбірленуші 4-5 сағатқа дейін шаршап, жауапты толықтай қамтымайды. Ол дегеніміз жауапты қосымша алуға тура келеді. Сол себептен істі қиындатып, уақытты алады. Келген психологты алдын-ала тергеу басталмай тұрып міндетті түрде анасымен, яғни заңды өкілімен сөйлесу қажет. Көп жағдайда өгей әкесі өгей қызды зорлаған жағдайда, анасы толықтай жағдайды түсінбестен, немесе өз күйеуіне жақтасып, қызына айғай салып немесе тергеу барысында кедергі келтіреді. Ол жағдайда жәбірленуші қызы болған жағдайды айтуға анасынан ұялып, немесе қорқып толық айта алмай қалады. Сондықтан әрбір ауданда адвокат кабинетіндей, психолог кабинеті болу керек.

4. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының профилактикасы туралы» Заңды келесі түрде толықтыру: «Қолайсыз отбасылар анықталған кезде, осы отбасындағы кәмелетке толмағандардың қазіргі немесе бұрын жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырағанын психологтардың, дәрігерлер мен педагогтердің қатысуымен анықтап оған кешенді тексеру жүргізу керек».

Апробация және нәтижелерін енгізу. Жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды тергеуде кейбір мәселелердің кездесуі қазіргі таңда белең алып келеді. Тақырып аясында ҚР ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының 2020 жылғы №1 Хабаршысында көрсетіліп, шығарылды. Және қылмыс жасаған тұлғалардың мінездемесіне қарсы қандай жағдайда орын алатынынын айтып, ҚР ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы Академиясының 2020 жылғы 20 шілдедегі «Қазақстан Республикасы Құқық қорғау органдарының қызметін ғылыми – әдістемелік қамтамасыз ету» Халықаралық ғылыми – тәжірбиелік конференция материалдарына басылып шықты.

1. ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

1.1 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың қылмыстық құқықтық сипаттамасы

Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық және олардың жыныстық бостандығына нұқсан келтіру қазіргі таңда елімізде өзекті мәселелердің алды болып отырғанын ашық айтуға болады. Себебі, ең алдымен физикалық және психикалық тұрғыда әлі жетік қалыптаспаған балалар болғандықтан ең алдымен ұлт болып дамуымызға және ұлттың денсаулығына зиян келтіреді деп айтсақ қателеспейміз. Сондай – ақ кәмелетке толмағандар және балалар өздеріне жасалған қылмыстық іс – әрекетті түсінбеген себептен, көп жағдайда қорғаусыз қалған жәбірленуші болады да, қылмыс қоғамдық ортада өте қауіпті болып саналып, қылмыстардың ішінде ең резонанс тудыратын қылмыс болып табылады. Нәпсіқұмарлықтың қайсы бір әрекеті болмасын баланың қалыпты өміріне, рухани адамгершілігіне, психикасына және әрі қарай өмір сүру бағытына теріс әсер етуі мүмкін. Және де моральді түрде жас жеткіншектердің және балалардың жыныстық қатынасты теріс түсінуі және оның ойынша жыныстық қатынастың дұрыс емес түсінігі қоғамға қауіптілік туғызады.

Соңғы жылдарда, кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың біршама көбейгенін тілге тиек етіп айтуға болады.

Атап айтқанда, криминогендік жағдайға аса бір ерекшелікпен көрінетін қатыгезділікті және жәбірленушінің жас шамасы, алынған зардаптардың ауырлығына байланысты, қандай құрамдық сипаты яғни, егерде ұйымдасқан топтың қандай да бір біліктігі бар болған қылмыстардың үлесінің күрт өсуі арқылы күрделенеді. Егер байқап қарасақ, бүгінгі таңда қылмыстық заңнаманың біршама кемшіліктерін айтуға болады. Яғни, жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық жасаған адамдар қылмыстық – құқықтық ықпал ету шарасы дұрыс жұмыс жасамаған себептен жоғарғы аталған қылмыскер криминалогиялық рецидивпен сипатталатынын айтып өтеміз.

Сондай – ақ осы жағдайға елімізде ресми тіркелген және ашылған қылмыстар арасындағы қатынастарды ашып көрсетіп және осы жағдайды кідірту үшін жұмыс жасалса, елімізде жыныстық қатынастың белгілі бір идеясы қалыптасушы еді. Осыған орай кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қол сұғылмаушылықтың жасалу себептері мен жағдайларын және жәбірленуші мен қылмыскерлердің толық сипаттамасын және олардың ерекшеліктерін теория жүзінде зерттеу керек. Зерттеу барысында алынған нәтижелердің барлығын кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қол сұғылмаушылықтың алдын –

алу барысында бірнеше ғылыми – практикалық ұсыныстарды тұжырымдай отырып, осы қылмысқа қарсы қылмыстық заңнамамызды жетілдіруге үлесін қосады.

Бүгінгі таңда елімізде балаларды қорғау соның ішінде балаларды қылмыстық іс – әрекеттерден қорғау басты біздің міндетіміз болып табылады. Еліміздің президенті Қасым –Жомарт Тоқаев өткен жылдың 2 қыркүйегінде Парламентке және Үкіметке балаларға қарсы жасалған қылмыстардың барлығына қатаң түрде жазаны ауырлатуға тапсырма берген болатын. Әр жыл сайын елімізде балаларға қарсы екі мыңнан астап қылмыс жасалады екен. 1 қосымша.

Әрине, кез – келген мемлекеттің өркендеп, гүлдеуі үшін бірінші алда қойған мақсат ол өсіп келе жатқан ұрпаққа дұрыс тәрбие беру болып табылады. Әйтсе де, балалардың жасына және әрекет қабілеттілігіне мән беретін болсақ, олар ересектерге ақыл ойымен тәуелді болады.

Міне осы мәселеге байланысты, ересектерге қарағанда балалардың құқығын қорғайтын құжаттар айтарлықтай жеткілікті. Осы уақытқа дейін кәмелетке толмағандарға қарсы құқық бұзушылық әлемдік мәселе болған себептен, әр елде әр түрлі механизмдер ойлап табылып, іске асырылды. Соған қарамастан, дәл бүгін әлемде бұл мәселе шешіліп, толығымен балалардың құқығы қорғалып, алдын – алу шаралары қатаң түрде жүргізіліп жатыр деп айта алмаймыз.

Ғалымдардың айтуы бойынша, кәмелетке толмағандарға қарсы құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін бірнеше факторлар әсер етеді. Бұл кәмелетке толмағандардың физиологиясы мен психологиясы болып табылады. Көп жағдайда, кәмелетке толмағандар өзіне қарсы жасалған қылмыстық іс – әрекеттерді толық сезіне алмағандықтан және басқаға айтудан қорыққан себептен барлық тәсілді қолдану арқылы жасылып, ол қылмыстық іс – әрекет ашылмай қалуы да мүмкін.

Қазақстан Республикасында балаларды қорғаудың жүйесі туралы заңнамалық деңгейде халықаралық нормалардың ережелерін сақтай отырып жасалған нормативтік – құқықтық актілер бар және балаларды қорғауды жүзеге асыратын біркелкі жүйе және институттар бар. Алдын –алу шараларын жүргізі барысында бірнеше категорияға бөліп зерттеу керек, яғни саяси, әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және тәрбиелілік болып. Және біздің ойымызша, алдын – алу шараларын қылмыстың түріне байланысты да бөліп отыру керек. Сонымен қатар, жүргізілген шаралар жалпылама ғана емес, жеке болуы да тиіс.

Қылмыс жасау құрылымында көптеген қылмыстар жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы (823), жеке басқа қарсы (517), тұлғаға қарсы (151) және бұзақылық қылмысы (162).

Жалпы кәмелетке толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстарды екі топқа бөліп қарастыру керек. Қылмыс бойынша субъект ересектер және субъект кәмелетке толмағандардың өзі.

Анализ бойынша, кәмелетке толмағандардың ішінде зорлық – зомбылыққа көп жағдайда сәтсіз жанұялар мен жартылай жетім балалар ұшырайды. Яғни, ересектердің тәрбиесінен алшақ болғандар. Осыған байланысты, алдын – алу шараларын жүргізу барысында ересектермен және кәмелетке толмағандардың өзімен сөйлесу керек. Сонымен қатар, біз виктимологиялық, яғни қылмыстық іс – әрекеттен зардап шеккен балалар аса мән беруіміз қажет.

Баланы қорғау жөнінде ең маңызды заңнамалық актілердің ішінде 1994 жылы 8 маусымдағы Қазақстан Республикасының жоғарғы Кеңесінің «Бала құқықтары туралы» Конвенцияны ратификациялау туралы қаулысы және 2002 жылдың 8 тамызындағы № 345 нөмірмен қабылданған «Бала құқықтары туралы» заңы, Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылдың 9 шілдесіндегі № 591 Заңын айтуымызға болады.

2016 жылдың 9 сәуірінде № 501-V қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау» туралы Заңында кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың қылмыстық жауапкершілігі қатаңдатылды.

Әлемдік тәжірибеге келетін болсақ, ең алғашқы баланың құқығын қорғауды қажет еткен Женевалық Декларация болып табылады. Ол 1924 жылы қабылданған болатын. Женевалық Декларацияға қарайтын болсақ, жалпы елде балалардың құқығын қорғай отырып, балалар қылмыстық құқық бұзушылық жасамас үшін тәрбиеге көп көңіл бөліну керектегін, яғни ата – ананың алатын орны басты рөлде болуы керектігін атап көрсеткен. Дәл сондай Декларация, яғни жалпыға бірдей 1948 жылы қабылданған Декларацияны және 1959 жылғы «Бала құқығын қорғау» Декларациясы және бала құқықтары туралы 1989 жылы 20 қарашада қабылданған Конвенцияны және де басқаларды жатқызамыз.

Сондай – ақ 1948 жылы қабылданған жалпыға бірдей Декларацияда балалар қорғануға және қамқорлыққа алуға құқығы бар, ал «некеде туылған немесе некесіз туылған барлық балалар бірдей әлеуметтік қорғалуы тиіс» деп көрсетілген.

Алдымен зерттеуді бастамас бұрын бүгінгі алып отырған тақырыптың яғни жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық түсінігіне және пайда болу салдарына яғни қандай жағдайда қалай әсер ету бағдарына тоқталып өткен дұрыс. Кез келген қылмыстық жағдайдың барлығының өзіне тән тарихы бар және заман ағымына сай әр қайсысының даму кезеңдері әр түрлі түспалда өзгеріп тұрады. Құбылыстардың кез-келгені уақыт өту дәуіріне қарай әртүрлі түсініктемелерге ие болып отырды. Егерде қылмыстық құқыққа келетін болсақ, тарихи хронологиясына орай, қоғамға қауіпті іс- әрекеттертердің дәрежесі өзгеріп отырған және уақыт өткен сайын жаңа қылмыстардың түрлері пайда болған. Сол себептен алдыңғы қатардағы ескі түсініктемелердің барлығы қоғамдық нормаға сай қалыптасып кетті. Осылайша біркелкі құбылыстар әр елде мәдениеті мен салтына байланысты әр түрлі болады, яғни бір елдегі

қоғамдағы іс-әрекет заңды деп саналған дүние келесі елде мүлдем тиым салынбаған болуы мүмкін.

Қылмыстық заңда жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндік бір топқа жатқызылады, яғни жеке басқа қарсы қылмыстар тобында. Дегенмен, қылмыстық құқық теориясында ғалымдар бұл терминдерге сан түрлі түсініктер беріп отырған. Соның бірі орыс елінде революцияға дейін бұл термин «пәктікке қарсы қылмыс» деп аталып келген. Совет үкіметіндегі ғалымдар өз зерттеулерінде жәбірленушіге жыныстық қызығушылық танытқан іс-әрекеттің барлығын «жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстар» деп көрсеткен. Соның ішінде шоқтығы биік сол кезде өз жазбаларымен қоғамға пайдасын тигізе білген А.Н.Игнатов ең алғашқы жазбасында бұл терминді былай түсіндірді. Яғни адамгершілікке қарсы қылмыстар жақша ішінде «жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстар» болып саналады және де бұл топқа «қоғамға қауіпті, социалистік қоғамда өрескел бұзылған жыныстық қатынастың жолы және кінәлі адамның өзінің және басқа тұлғаның жыныстық қарым-қатынасын қанағаттандыруға бағытталған адамгершіліктің негізгі қағидасы» деп түсіндірген [23].

Келтірілген анықтама бойынша біраз кемшіліктерді байқауға болады. Яғни жазушы бір жағынан жалпылама айтып өтті де, екінші жағынан аталған қылмысқа қандай қылмыстық- құқықтық жауапкершіліктің болатынын негізсіз шектеп көрсетті.

Біздің көзқарасымыз бойынша, «кінәлі адамның өзінің және басқа тұлғанының жыныстық қарым-қатынасын қанағаттандыру» деген түсіндірмесінің өзінде субъективті жақтың болуы қажет тудырмайды, себебі атының өзінен айқындалып отырғанын көреміз. Әйтсе де, зорлау қылмысындағы арнайы мақсаттарға қарамастан, жәбірленушіні қорлау мен кінәлі адамның өзінің және басқа тұлғанының жыныстық қарым-қатынасын қанағаттандыруда арнайы мақсат бірдей болуы мүмкін.

Б.В. Даниэльбекованың айтуы бойынша жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық ол адамдардың өзінің ләззат алу мақсатында жасалған, қоғамға қауіпті қасақана іс-әрекеті [11].

Н. Сафронов пен Н.В.Свидловтың көзқарасы бойынша, жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық заңмен қадағаланған ақыл-есі дамымаған тұлғаға физикалық және психикалық тұрғыда тұлғаны мәжбүрлеу. Және ол тек қана нәпсіқұмарлық, сексуалдың шеңберде ғана болады деп айтып өтті [14].

Сондай-ақ бұл терминнің атын ауыстыру қылмыстық заңда әр жағдайда шешіліп отырды. 1921 жылы қабылданған Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасының Қылмыстық Кодексінде, халықтық әділет комисиариатының әзірлеуімен бұл термин «адамгершілікке қарсы қылмыс» деп көрсетілген. Ал, 1922 жылғы Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасының қылмыстық кодексінің 5-ші тарауында болса бұл терминге «жеке адамның өміріне, денсаулығына, еркіндігіне және қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар» деп көрсетілген. Сондай-ақ «жыныстық қатынас төңірегіндегі

қылмыстар» деген жеке бөлім болды. 1926 жылғы РКФСР-ның ҚК-нің 6 тарауында және 1959 жылғы Қазақ КСР-нің ҚК-нің 3-ші тарауында «жеке адамның өміріне, денсаулығына, еркіндігіне және қадір-қасиетіне іне қарсы қылмыстар» деп жалпы көрсетілген де, ал жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстар деп жеке бөлім берілмеген. Ал, бұл жазбаға өз көзқарасын А.П.Дьяченко былай білдірді: «Жеке басқа қарсы қылмыстар» тарауында жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндікке қарсы қылмыстық құқықтық қорғауға арнайы нұсқаудың болмауы, бұл жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстардың тікелей объектісіне әсер етеді деп айтып өтті [22].

Осы орайда шет елдердің қылмыстық заңдарын алып жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық терминін қалай және қай жерде пайдаланғанына анализ жасап өтсек, оның ішінде Польша елінің қылмыстық кодексінде «сексуалдық еркіндікке және жыныстық адамгершілілікке қатысты қылмыстар» тарауында, Германияның ҚК-де «жыныстық қатынаста өзін-өзі анықтауға қарсы қылмыстық іс-әрекеттер» тарауында орналасқан. Ал, Швейцарияның ҚК-де аталған ұғым, яғни жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық «жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстық іс-әрекеттер» тарауында, Францияның ҚК-де «жыныстық агрессияға қарсы» тарауында, Испания елінің ҚК-де «жыныстық еркіндікке қарсы қылмыстар» сексуалды қылмыс Актісімен ғана жазалар тағайындалады.

Қазіргі кезде пайдаланып отырған ҚР – ның Қылмыстық Кодексі, ҚР ҚР-ның Конституцияда көзделгендей заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарды яғни игіліктер мен құндылықтарға аса мән береді. Олар тұлға – қоғам – мемлекет механизмі арқылы жұмыс атқарады. Заң бойынша ең бірінші мән беретін жағдай тұлғаның игіліктері мен құндылықтарын бұзатын қоғамға қауіпті іс әрекет болып табылады.

Сондай – ақ жыныстық қатынас шеңберінде заңның регламенті бойынша елеулі өзгерістер мен толықтырулар болды. Оған келесідей тізімді айта аламыз:

1) Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық қылмыстардың айқындалуы, оған зорлау қылмысы, сексуалды сипаттағы зорлық – зомбылық әрекеттері, он алты жасқа толмаған адаммен қарым – қатынас немесе сексуалды сипаттағы өзге де әрекеттерді жасау, жыныстық қатынас жасауға еркек пен еркектің, әйел мен әйелдің сексуалды әрекеттер жасауға мәжбүр ету, жас баланы азғындық жолға түсіру.

2) зорлау және сексуалды сипаттағы іс – әрекеттердің ауырлататын жағдайдың тізімі көбейіп, түрлері өзгерді.

Еліміздің қылмыстық заңына тоқталатын болсақ, қазіргі кезде пайдаланып отырған ҚР-ның Қылмыстық Кодексінде жыныстық қол сұғылмаушылыққа қатысты арнайы түсіндірменің 3-бабының 42-пунктінде енгізілгенімен жеке тарау беріліп көрсетілмеген. Себебі, кодекстің жалпы құрылымына тікелей байланысты, яғни үлкен тараудың ішінде әр қылмыс жік-жігімен жеке бөлінбеген. Әйтсе де, ҚР-ның Қылмыстық Кодекстің 1-тарауында көзделгендей, тек қана тұлғаның өміріне, денсаулығына және жыныстық

еркіндігі мен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстардың құрамы ғана біріктірілген. Бұл жерде «денсаулыққа қарсы қылмыстар», «адамның өміріне қарсы қылмыстар», «адамның өмірін және денсаулығына қатер төндіретін қылмыстар», «жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа», «жыныстық еркіндікке қарсы қылмыстар» деп көрсетілген.

Жоғарыда аталған көзқарастарды зерделей келе, тарихи аспектілерге үңілетін болсақ, міндетті белгілердің бірі ол объект ретінде біртектес сексуалды қарым-қатынастың болуын (жыныстық қарым-қатынастың болуы) және тұлғанын өзінің және басқаның ләззат алу мақсатында қасахана іс- әрекет деген көзқарасқа тоқталатынын байқадық.

Ал қазіргі зерттеу жүргізген ғалымдардың көзқарасына тоқталсақ, жыныстық еркіндік пен жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық заңмен қадағаланған қоғамға қарсы және де жыныстық қарым- қатынаста өрескел зиянын тигізетін, ересектердің жыныстық еркіндігіне және де 14 және 16 жасқа толмаған тұлғанын физикалық және психикалық дамуына қасахана әрекет ететін қоғамға қауіпті іс- әрекет деп санайды.

Аталған анықтау түсіндірмеге келісуге болады, себебі қазіргі қылмыстық заңымыз бойынша бұл топқа келесідей белгілерді жатқызып қарастырғанымыз дұрыс.

Қазақстан Республикасының қылмыстық - құқықтық саласында жыныстық қатынасқа қолсұғылмаушылық ұғымының нормативтік анықтамасы жоқ. Бұл ҚР ҚК - де қол сұғылмаушылықтың негізгі объектісі - жыныстық қол сұғылмаушылыққа сәйкес аталатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды оқшаулаудың болмауына байланысты болуы мүмкін. Салыстыру үшін Ресей Федерациясының Қылмыстық Заңына жүгінуге болады, онда құқық бұзушылықтың бұл түрлеріне екі бөлек тарау берілген: «Адамның Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылығына және жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар» (18-тарау) және «Адам мен азаматтың конституциялық құқықтары мен еркіндігіне қарсы қылмыстар» (19-тарау).

Біздің мемлекетіміздің Қылмыстық кодексінде жыныстық қатынасқа қолсұғылмаушылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар мына тарауларда шоғырланған: бірінші – «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» және екінші – «Отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар».

ҚР ҚК 3 - бабының 42-тармағында түсіндірмелер берілген, оған сәйкес: «кәмелетке толмаған адамдарға жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар - осы Кодекстің 120-бабында (зорлау), 121-бабында (Нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану іс-әрекеттері), 122-бабында (Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынаста болу және нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер), 123-бабында (Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерге

мәжбүр ету, 124-бабында (Жас балаларды азғындату) көзделген, жас балалар мен кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған әрекеттер» .

Жоғарыда айтылғандар бізді қылмыстық құқық қорғау объектісі ретінде жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың түсінігі мен мәнін түсінуге, қылмыстық құқық ғылымына жүгінуге итермелейді.

Айта кету керек, құқықтық әдебиеттегі тақырыпты талқылау аясында екі термин қолданылады - бұл жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық және жыныстық еркіндік. Біздің ойымызша, олардың бір-бірімен қалай байланысты екенін анықтау керек: олар синонимді ме, әлде оларда әртүрлі құқықтық мағына бар ма.

Орыс тіліндегі «қол сұғылмаушылық» сөзінің мағынасы сын есімнің мәні бойынша меншікті; бүтіндікті сақтау, біреудің кез-келген қол сұғушылықтарынан босату дегенді білдіреді [4,5,6].

Орыс тілінің қолданыстағы негізгі түсіндірме сөздігі бостандықты мәжбүрлеу мен тәуелділіктің болмауы ретінде және кедергісіз әрекет ету мүмкіндігі ретінде қарастырады;

Қазіргі философиялық көзқарастарға үнілсек, еркіндік дегеніміз - субъектінің өз әрекетіне жауап беру арқылы көзқарасын көрсететін ой, ол оларды анықтайтын себеп болып табылады.

В. Седнев «Көзқарастардағы тұжырымдамалық бірліктің болмауына қарамастан, «еркіндік» ұғымының мағыналық тұжырымдамасын бөліп қарастыруға болады: өз іс-әрекеті мен мінез-құлқын дербес анықтай отырып, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарымен және заң талаптарымен ғана шектелетін әрекет ету қабілеті»- деп айтады [7].

Осылайша, «қол сұғылмаушылық» және «еркіндік» ұғымдары жалпы мағынада синоним емес. Осы екі ұғымды олардың жыныстық қатынастарға қолданылуында қарастырыңыз.

Кейбір авторлар жыныстық еркіндікті «жыныстық қатынаста өзін-өзі анықтау еркіндігі» деп түсінеді... қоғамда қалыптасқан жыныстық қатынастар аясындағы басқа адамдармен жыныстық қатынасқа түсу, басқа жолмен өзінің жыныстық қызығушылығын қанағаттандыру және осы салада қандай да бір мәжбүрлеуге жол бермеу немесе осы мәселеде адамның ерік - жігерін елемей еркіндігі деп түсінуінде.

А. Кибальник пен И. Соломоненконың пікірінше, бұл «өзінің жыныстық қалауын қалай және кіммен қанағаттандыру керектігін өз бетінше шешу құқығы. Сонымен қатар, өзінің жыныстық еркіндігіне жол берілудің өлшемдері мен шекараларын, сөзсіз, жәбірленуші анықтауы керек - ол тек онымен жасалған әрекеттің нәтижесінде оның жыныстық еркіндігі зардап шегетінін анықтауы керек» [9].

А. Мельников, М. Кочубей және С. Радочинский «бұл адамның жыныстық қажеттіліктері мен тілектерін қалай және кіммен қанағаттандыру керектігін шешуге құқығы» деп санайды» [10].

С. Смирнов пен А. Толмачев оны «адамның жыныстық қатынасқа түсу немесе кірмеу мүмкіндігін таңдау құқығы» деп анықтайды [11].

В. Коняхин жыныстық қол сұғылмаушылық адамның жыныстық еркіндігінің элементі деп санайды. Осылайша, адамның жыныстық тұтастығына кез-келген қол сұғушылық оның жыныстық еркіндігінің бұзылуына әкеледі» [12].

М. Никитина неғұрлым егжей-тегжейлі анықтама береді, оған сәйкес «жыныстық еркіндік дегеніміз - адамның өз қалауы бойынша өзінің жыныстық қажеттіліктері мен мүдделерін, жыныстық серіктесін қанағаттандыру тәсілін, формасын таңдау және оның келісімі болған кезде онымен жыныстық қатынасқа түсу мүмкіндігі, сондай-ақ кез-келген серіктеспен жыныстық қатынастан бас тарту құқығы. Сонымен қатар, кез-келген серіктеспен жыныстық қатынастан бас тарту арқылы біз жыныстық қажеттілікті қанағаттандырудан толық, түбегейлі бас тартуды емес, белгілі бір субъектінің ұсынысын қабылдамауды немесе ұсынылған формамен келіспеушілікті айтамыз» [13].

Жоғарыда келтірілген анықтамалардың әрқайсысы толығымен қанағаттанарлық деп санауға болады, егер олардың барлығы жыныстық еркіндік тақырыбы туралы ескерту жасамаса. Бұл анықтамаларда негіз келесі сөйлем болып табылады: «сіздің жыныстық қажеттіліктеріңіз бен тілектеріңізді кіммен және қандай түрде қанағаттандыру керектігін таңдау мүмкіндігі». Біздің ойымызша, ересек адамның бұл мүмкіндігі бар, өйткені жыныстық қалаулар мен қажеттіліктерді қанағаттандыру ересек пен сау адамның өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Жыныстық қажеттіліктер мен оларды қанағаттандыру жыныстық жетілуге жеткен ересектердің физиологиясына тән. Жыныстық қалаулар мен қажеттіліктер адамның белгілі бір жаста жыныстық жетілуінің басталуымен байланысты.

Жыныстық жетілу болмаған кезде жыныстық еркіндік туралы және тиісінше, «жыныстық қажеттіліктерді және тілектерді кіммен және қандай түрде қанағаттандыру керектігін таңдау мүмкіндігі» туралы айту мүмкін емес.

Бұл анықтамаларда біз назар аударған екінші мәселе - «адамның өзі шешім қабылдау құқығына» сілтеме. Өздеріңіз білетіндей, есі дұрыс адам ғана, яғни ақыл-ойы сау адам ғана тәуелсіз шешім қабылдауға қабілетті.

Осылайша, жоғарыда келтірілген анықтамалардың кемшілігі, біріншіден, оларда ересек адамның жыныстық жетілу көрсеткіші жоқ, екіншіден, олар заңды маңызы бар белгіні елемейді - бұл зардап шеккен адамның психикалық денсаулығы [14].

Осыған байланысты, біздің ойымызша, кәмелетке толмағандар туралы, тіпті одан да көп, жас балалар туралы сөз болғанда, «жыныстық еркіндік» сияқты тіркесті қолдануға болмайды. Бұл жағдайда «жыныстық қол сұғылмаушылық» сияқты тұжырым неғұрлым қолайлы болады.

Кейбір авторлардың пікірінше, «жыныстық қол сұғылмаушылық дегеніміз белгілі бір адамдардың тобына таралған жыныстық қатынасқа заң жүзінде

тыйым салуды білдіреді. Жыныстық қол сұғылмайтын адамдарға кәмелетке толмағандар, жас балалар және психикалық немесе физикалық кемістіктерге байланысты өз еркін білдіре алмайтын басқа адамдар жатады.

М. Степанова мен Е. Царев сонымен бірге «жыныстық қол сұғылмаушылық - бұл белгілі бір адамдар тобына қатысты жыныстық қатынастарға абсолютті құқықтық тыйым салу» деп санайды [15].

А. Мартиросян «жыныстық қол сұғылмаушылықтың иелеріне жыныстық зорлық - зомбылықтың түр объектісі ретінде, жыныстық салада еркіндікке ие бола алмайтын кәмелетке толмағандарды қарастыру ұсынылады» деген пікір білдірді [16].

И. Рагозина кәмелетке толмағандарды «сөзсіз, жыныстық еркіндік сияқты ерікті қасиеттің субъектілері деп тану мүмкін емес» деп атап өтті [17].

Бізге, әсіресе, жыныстық қол сұғылмаушылық «жыныстық еркіндігі жоқ адаммен жыныстық қатынасқа түсуге моральдық және заңдық тұрғыдан тыйым салу дегенді білдіреді, өйткені мұндай адамдардың өздеріне жасалған жыныстық әрекеттердің мағынасы мен салдарын түсіне алмауына байланысты» деген пікір бізге қатты әсер етеді.

Біздің ойымызша, дәл осы «қол сұғылмаушылық» термині заңды және моральдық тыйымның мазмұнын толығымен бейнелейді, ол жыныстық еркіндігі жоқ адаммен кез-келген жыныстық қатынасқа түсуге тыйым салады. Қоғамдық мораль мен заңдардың логикасына сәйкес, кәмелетке толмаған адамның денесінде және жеке басында болатын процестерге қол сұғу мүмкін емес және олардың соңғы сатысында толық, сау жыныстық жетілу аяқталып, иесіне жыныстық еркіндік беру керек.

Алайда, кейбір нақтылау үшін аздап шегіну керек. Бірінші нақтылау сұрағына жауап беру керек: барлық кәмелетке толмағандардың жыныстық еркіндігі бар ма?

Сонымен, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы No 518-IV Кодексінің 10-бабы мыналарды белгілейді:

1. Неке жасы еркектер мен әйелдер үшін он сегіз жас болып белгіленеді.

2. Дәлелді себептер болған жағдайда мемлекеттік тіркеу орны бойынша азаматтық хал актілерін жазу органдары неке жасын екі жылдан аспайтын мерзімге төмендетуі мүмкін:

1) жүктілік;

2) ортақ баланың тууы [20].

ҚР ҚК 122-бабы «Көрінеу он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас, еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де әрекеттер үшін» қылмыстық жауаптылықты белгілейді [4].

Жоғарыда келтірілген құқықтық актілердің көрсетілген нормаларынан кәмелетке толмағандар үшін он алты жасқа толғаннан кейін жыныстық қатынасқа түсуге жол берілетіні туындайды.

Заң шығарушының бұл ұстанымы он алты жасқа толған кәмелетке толмағандардың жыныстық еркіндігі бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Сондықтан жыныстық қол сұғылмаушылық туралы тек он алты жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар туралы айту керек.

Біздің екінші нақтылауымыз біріншісінен шығады.

Мысалы, М. Крупкина былай деп жазады: «жыныстық еркіндікті жүзеге асырудың жас шектерін анықтау туралы мәселе қорытындысының дұрыстығына күмән туады. Оны заң шығарушы 16 жасында анықтайды, ал бұл жастағы барлық адамдар жыныстық жетілуге физикалық мағынада қол жеткізе бермейді, моральдық тұрғысын айтпағанда» [23].

Біздің ойымызша, бұл мәлімдеме заң шығарушының он сегіз жасқа толмаған адамның бала деп танылатындығына қатысты пікіріне сәйкес келеді (ҚР Неке және отбасы туралы Кодексінің 1-бабының 8-тармағы).

Осыған ұқсас ереже Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңында бекітілген.

Аталған құқықтық ережелер Бала құқықтары туралы Конвенцияның 1-бабына толық сәйкес келеді, онда «18 жасқа толғанға дейін әрбір адам бала болып табылады» делінген [19].

Шындығында, парадоксалды жағдай дамып келеді: бір жағынан заң он сегіз жасқа дейінгі адамдарды бала ретінде анықтайды; екінші жағынан, бұл балада жыныстық жетілудің басталуын, демек, жыныстық еркіндікті қамтамасыз етеді.

Біздің ойымызша, заң шығарушының логикасын келесідей түсіндіру керек. Жалпы жасы, оған жеткенге дейін адам бала деп танылады, демек жыныстық жетілуге жетпеген жалпы жас он сегіз жас болып табылады. Өздеріңіз білетіндей, жалпы ережеден ерекше жағдайлар әрдайым болады. Сондықтан жеке адамдардың жыныстық жетілуі он сегіз жасқа дейін болады, ал басқаларында жыныстық жетілу он сегіз жасқа толғаннан кейін болады.

Өкінішке орай, заң шығарушы кейбір кәмелетке толмағандардың жеке ерекшеліктеріне байланысты он алты жасында әлі жыныстық жетілуге жете алмайтын жағдайды ескермеді.

Әрине, бұл жағдай төменде көрсетілгенге байланысты өзінің заңды шешімін табуы керек.

А. Загрядская әйелдердің жыныстық жетілу жағдайы бойынша жыныстық өмір, жүктілік, босану және баланы тамақтандыру қалыпты функциялар болған кезде және ана міндеттерін орындауға қабілетті болған кезде әйел денесінің соңғы қалыптасуын түсінеді. Жыныстық жетілуді тексеру кезінде Загрядская ағзаның даму белгілерінің келесі жиынтығын ескеруді ұсынады [20]:

- а) ағзаның жалпы дамуы;
- б) жыныс мүшелерінің дамуы және көбею қабілеті;
- в) жүктілік қабілеті;

- г) ұрықты көтеру қабілеті;
- д) босану мүмкіндігі;
- е) тамақтандыру мүмкіндігі.

Жеке алынған осы белгілердің әрқайсысы шешуші емес және тек олардың жиынтығы жыныстық жетілуді бағалауға мүмкіндік береді.

Еркектердің жыныстық жетілуі оны ағза морфологиялық және функционалдық дамуға қол жеткізіп, ұрпақты көбейтуге қабілетті болатын өмір кезеңі ретінде анықтайды. Оны жыныстық жетілуді ағзаның одан әрі дамуына зиян келтірмей, жыныстық бездердің жалпы физикалық дамуы мен функционалдық жағдайы жыныстық белсенділікке (жыныстық қатынас және ұрықтандыру) мүмкіндік беретін өмірдің осындай кезеңіне жету деп түсінедіж.

Біздің ойымызша, адамның жыныстық жетілуінің критерийлерінің анықтамасына терең үңілуге болмайды, өйткені бұл сот-медициналық зерттеулер саласы.

Алайда, жоғарыда аталған автордың келесі мәлімдемесіне назар аудару керек (А. Загрядская). Ол былай деп жазады: «ер адамдардағы жыныстық жетілу жалпы физикалық даму және жыныстық бездердің қалыптасуымен сипатталады, онда жыныстық өмір физиологиялық қалыпты функция болып табылады, денсаулықтың бұзылуын тудырмайды және дененің одан әрі дамуына зиян келтірмейді» [20].

Осы мәлімдемелерден жыныстық жетілуге жетпеген кезде жыныстық өмір денсаулыққа зиян келтіруі және дененің одан әрі дамуына зиян тигізуі мүмкін деп қорытынды жасауға болады.

Э. Пегайло бұл ойды қолдайды, «ерте жыныстық қатынас баланың ұрпақты болу жүйесінің физикалық дамуына зиян келтіреді және адамның моральдық - адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына теріс әсер етеді» [22]

Дәл осындай пікірді А. Н. Игнатов айтады: «Мысалы, жыныстық жетілу кезеңіне жеткен 13 жастағы қыз үшін жыныстық өмірдің ерте басталуынан болатын зиян 15-16 жасқа қарағанда аз болуы мүмкін» [23].

Осылайша, кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына заңсыз қол сұғу арқылы баланың ұрпақты болу жүйесінің физикалық дамуына қазіргі уақытта ғана емес, сонымен бірге осы адамның болашақ өміріне әсер етуі мүмкін, бұл адамның моральдық-адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына теріс әсер етеді. Басқаша айтқанда, кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қарсы қылмыстар қазіргі уақытта да, алыс болашақта да әсер етеді. Әрине, бұл факт осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілік дәрежесін бірнеше есе арттырады.

Осыған байланысты әрбір нақты жағдайда он алты жасқа толған кәмелетке толмаған адамда жыныстық жетілудің басталуын айқындау туралы мәселе өзектендіріледі. Мұны бұрын білгеніміздей, әр адамда жыныстық жетілудің басталуы Жеке болады. Сондықтан, біздің ойымызша, он алты жасқа толған кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылық туралы істер бойынша бұл адамның жыныстық жетілуінің

басталғанын немесе әлі жоқ екенін анықтау қажет. Бұл мәселені шешу құқықтық саладан тыс, ал сот медицинасы саласындағы мамандардың міндеті болып табылады. Осы мақсатта осы қылмыстық істер бойынша тиісті сот-медициналық сараптама тағайындалуы тиіс.

Бұл жағдайда адамның жыныстық жетілуі мен психологиялық жетілуі сәйкес келмейтінін атап өткен жөн. Өйткені, кәмелетке толмаған адам барлық сыртқы белгілері бойынша жыныстық жетілуге жеткен жағдайлар белгілі. Алайда, оның психологиялық жағдайының көрінісі оның әлі де оның жеке басының психологиялық компонентін қалыптастырудың аяқталмаған процесі бар балалар екенін көрсетеді.

Бұл жағдайда, біздің ойымызша, кәмелетке толмаған адамның жыныстық физиологиясының толық қалыптасуымен де оның психологиялық тұлғасының толықтығы туралы айтуға ерте. Кәмелетке толмағандардың осы санатына жыныстық қол сұғушылық олардың жеке басына айтарлықтай зиян келтіреді.

Шешуді қажет ететін келесі мәселе - бұл екі ұғымның өзара байланысын анықтау: «жыныстық жетілу» және «сихикалық денсаулық». Жыныстық жетілу адамның психикалық денсаулығына байланысты емес. Бұл адамның екі күйі бір-біріне тәуелді емес. Психикалық ауруы бар адам физикалық тұрғыдан сау болуы мүмкін, керісінше физикалық сау емес адам психикалық сау және есі дұрыс болуы мүмкін. Кейбір психикалық аурулары бар адамдардың гиперсексуализмінің белгілі жағдайлары және керісінше, ғылыми қызметке белсенді қатысатын физикалық науқастарда үлкен зияткерлік әлеует бар екендігі туралы фактілер бар.

Сондықтан М. Авдеевтің сөздері өте әділ, ол: «Ақыл-ой дамуының жағдайы жыныстық жетілуге ешқандай қатысы жоқ. Ақыл-есі кем әйелдер (имбецилдер, ақымақтар және т. б.) және жеке басының деградациясы бар психикалық науқастар, егер олар тиісті физикалық дамуға жеткен болса, денсаулығына зиян келтірместен сау баланы көтере алады және туа алады» [24].

Мұнда айта кету керек, жыныстық жетілу басталған кезде, психикалық сау емес адамдарда олардың жыныстық еркіндігі туралы айту мүмкін емес. Кез-келген еркіндік салауатты сананың және өз бетінше шешім қабылдау қабілетінің болуына байланысты. Ақыл-есі сау емес адамдар өздеріне қатысты жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің сипатын түсіне алмайды, тіпті одан да көп, шешім қабылдауға қабілетсіз.

Отандық заң шығарушы психикалық немесе физикалық денсаулықтың жоқтығын және кейбір басқа жағдайларды дәрменсіз деп санайды.

Осылайша, ҚР Жоғарғы Соты былай түсіндіреді: «Дәрменсіз жағдай деп жәбірленушіде өзінің дене немесе психикалық жай-күйіне байланысты кінәліге (жас, кәрі жас, дене кемістігі, ақыл-ой қызметінің бұзылуы, басқа да ауыр не ес-түссіз жай-күй және т.б.) қарсылық көрсету мүмкіндігінің болмауын түсіну керек, ол зорлау немесе өзге де жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін жасай отырып, жәбірленушінің осындай жай-күйде екенін

ұғынады. Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 23-бабына сәйкес қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толмаған балаларды жас жәбірленуші деп тану керек».

Осылайша, зерттеу нәтижесінде қазіргі кезеңде жыныстық қол сұғылмаушылық ұғымы он алты жасқа толмаған кәмелетке толмағандарға және олардың дәрменсіз күйіне байланысты жыныстық еркіндікке ие бола алмайтын адамдарға қатысты қолданылады деп қорытынды жасауға болады.

Қылмыстық-құқықтық қорғаудың объектісі бола отырып, жыныстық қол сұғылмаушылық дәрменсіз жағдайда адамдардың қорғалуын, сондай-ақ балалардың қалыпты жыныстық дамуын қамтамасыз етеді.

Біз Т. Серікбаевпен толық келісеміз, ол «балалық шақта бастан кешкен психологиялық немесе физикалық зорлық-зомбылық, әрине, оның әлеуметтік дамуына зиян тигізеді және ауыр, ұзақ, кейде орны толмас салдарға әкеледі» деп жазады [26].

Шынында да, зорлық-зомбылықтың салдарынан психикалық жарақат алған бала болған адам психикалық жарақаттың салдарын жеңе алмайтындықтан және жыныстық мінез-құлықта патологиялық ауытқуды қалыптастырғандықтан, қауіп көзі болып табылатын жағдайлар белгілі. Бұл балалық шақта тұлғаның психологиялық компонентінің негізгі платформасы қалыптасатындығына байланысты. Өздеріңіз білетіндей, маньяктар балалық шақта ересектердің азаптауының нысаны болған немесе басқа ересек адамдарға қатысты қатыгез азаптың куәсі болған. Баланың психикасына әсер ететіндей осындай жарқын оқиға баланың психикасына иелік етіп, оны қалыпты дүниетаным мүмкіндігінен айырады. Осыған байланысты қарапайым құбылыстардың қалыптан тыс, бұрмаланған көрінісі осы тұлғадан туындайды. Басқаша айтқанда, жарақат алған балалар, ересек болған кезде, балалық жарақаттарының психикалық зардаптарын жеңе алмай, әдеттен тыс мінез-құлық пен іс-әрекеттер «шығарады» деп айта аламыз.

В. Джафарли кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қол сұғатын қылмыстарды басқа, кеңірек тұрғыдан қарастырады. Сонымен, ол былай деп жазады: «Кәмелетке толмағанның оған қатысты азғындық әрекеттерді жасау кезіндегі жыныстық қол сұғылмаушылығы кәмелетке толмағанның психикалық дамуын қамтамасыз етумен де, он алты жасқа толмаған адамның моральдық дамуымен туындайтын қатынастармен де дамиды қоғамдық қатынастармен тығыз байланысты. Жеке адамның жыныстық тұтастығына және оның жеке моральдық дамуына қол сұғатын азғындық әрекеттер сонымен бірге қоғамда қалыптасқан жыныстық қатынас саласындағы нормаларға қол сұғады, онда балалардың қатысуы үшін орын жоқ және мүмкін емес, демек, әлеуметтік мораль нормаларына да қол сұғады [27].

Бұл тұжырыммен дауласу қиын. Кәмелетке толмағандар мен дәрменсіз жағдайдағы адамдардың жыныстық тұтастығына қол сұғу қоғамда қабылданған мораль мен мораль нормаларына басып кіреді және бұзады. Бұл жеке адамға

ғана емес, сонымен бірге жыныстық қатынас саласындағы барлық моральдық тәртіпке де зиян келтіреді.

Адам өмірінің жыныстық саласы әлеуметтік моральдың ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл саладағы қатынастар ішінара заңдармен, мысалы, отбасылық заңдармен реттеледі. Көп жағдайда жыныстық сала жазылмаған, бірақ жалпыға бірдей танылған мораль мен мораль нормаларымен реттеледі. Біздің планетамыздың әртүрлі бұрыштарындағы шамалы айырмашылықтармен адамзат бүкіл әлемде танылатын жыныстық мінез-құлық ережелерін жасады. Осы ережелердің ең бастысы - баланы жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғау. Бүкіл әлемде кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығын дұрыс қорғау жас ұрпақтың қалыпты қалыптасуы мен физикалық және психикалық дамуын қамтамасыз ете алатындығын жақсы түсінеді.

Сонымен, біздің ойымызша, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығының қылмыстық-құқықтық қорғалуы, басқалармен қатар, кез-келген мемлекеттің басты міндеттерінің бірін шешеді - бұл азаматтардың физикалық және моральдық жағынан сау, өнегелі жас ұрпағын тәрбиелеу.

Басты жыныстық қатынастың түп объектісі ретінде тұлғаның өзі. Бұл топта негізгі тікелей объект ретінде рөлге тұлғаның жыныстық еркіндігі мен жыныстық қол сұғылмаушылығы түседі. Қосымша объектіге жеке құрамы ретінде кәмелетке толмаған баланың және жеткіншектің өмірі, денсаулығы, қадір-қасиеті, физикалық, адамгершілік даму бағыты жатады.

Бұл қылмыста еркек те әйелде, сондай-ақ ересектер мен кәмелетке толмағандар да жәбірленуші болып саналады.

Объективті жағына келетін болсақ, жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстардың барлығы субъектінің интеллектуалды сипаттағы жыныстық іс – әрекет немесе физикалық іс – әрекеттің арқасында жасалады. Олай дейтін себебіміз, қылмыстың бір құрамында субъект физикалық іс – әрекет көрсету арқылы жасаса, келесі бір құрамында бұл іс -әрекеттер интеллектуалды болып табылады (сексуалды іс – әрекеттерге мәжбүрлеу). Ал кейбір жағдайда (азғындық іс -әрекеттері) физикалық та интеллектуалды да іс –әрекеттер қатар келуі мүмкін.

Кейбір осындай іс –әрекеттер қоғамға қауіпті іс –әрекеттер деп саналмауы мүмкін, себебі пайдаланған тәсілдердің өзі (қинау, сөз арқылы бопсалау, мәжбүрлеу) арқылы жасалған себептен аса бір қауіпті емес етіп көрсетеді. Ал, басқа сексуалды іс –әрекеттер, соның ішінде жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық кәмелетке толмағандарға қарсы жасалға қылмысткердің барлық тәсілі қоғамға қауіпті болып табылады.

Құрылымы бойынша негізгі құрам формальды болады. Көрсетілген іс – әрекеттер жасалса онда қылмыс аяқталған болып саналады. Зорлаудың және сексуалды іс –әрекеттердің кейбір саралаушы түрлері материалды құрамға жатқызылады. Сондай – ақ қылмысты дұрыс саралау үшін ең алдымен кінәлінің іс –әрекеті мен орын алған оқиғаның арасындағы байланысты орнату керек.

Жыныстық қатынастың субъектісі болып, қылмыс жасаған уақытта есі дұрыс әйел немесе еркек және 16 жасқа толған тұлға. Ал, зорлау қылмысы және сексуалды сипаттағы іс – әрекеттер қылмысы бойынша 14 жасқа толған тұлға субъект болады. Және қылмыс құрамында арнайы орындаушының рөлі де көрсетілген.

Аталған қылмыстың субъективтік жағы тікелей ниеті болып табылады. Қылмыстың себептері көп жағдайда сексуалды қанағаттандыру, ал кейбір жағдайда тұлға өш алу үшін жасалуы мүмкін. Көріп отырғанымыздай, жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстардың өзіндік ерекше белгілері бар. Және оларды арнайы топқа бөлуде дұрыс болды деп айтуға болады. Әйтсе де, жыныстық қатынастардың анықтамасы түсіндірме бойынша, ерекше белгілерінен басқа да осы топқа жататын қылмыстардың іс –әрекетінің шеңберін анықтау мақсаты да жатады. Еліміздің ғалымдарының көзқарасы бойынша қазіргі пайдаланып отырған қылмыстық кодекс өте тиімді дейді, себебі жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстардың саралаушы белгілерінің толықтылығы, айқындылығы және реттілігінен бөлек, заңмен қаралатын қағидалардың дұрыс құрастылып және сол жүйені пайдалануы өте көмек береді дейді. Соңғы зерттеушілердің ойынша пайдаланып отырған қылмыстық заң жыныстық еркіндікке және жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстарды әр түрлі бөліктерге бөліп, жік – жігімен көрсеткен. Бұл келесі ұрпақтың түсінігіне қолайлы және оңай болмақ. Сондай – ақ аталған қылмыстарға байланысты келесідей белгілердің өзгеуіне пайдасын тигізді:

Қылмыстың жасалу тәсілдері, осыған орай жыныстық қол сұғылмаушылық және жыныстық еркіндікке қарсы қылмыстар екі топқа бөліп қарастырады: зорлық – зомбылық әрекеттері (зорлау, сексуалды сипаттағы іс – әрекеттер, сексуалды сипаттағы іс – әрекеттерге мәжбүрлеу), және зорлық – зомбылық сипатта емес әрекеттері (жыныстық қатынас жасау, 16 жасқа толмаған тұлғамен басқа да сексуалды сипаттағы іс – әрекеттер, жас балаларды азғындау);

Сексуалды іс –әрекеттің сипаттамасы (жыныстық қатынас жасау, еркек пен еркектің, әйел мен әйелдің қатынасы және басқа да сексуалды сипаттағы іс – әрекеттер). Қылмыстық іс – әрекеттің салдары – ҚР-ның ҚК-тің 120- бабының 2,3 бабы, 121- бабы бойынша саралаушы белгі ретінде арнайы іс – әрекеттің орын алуы соның ішінде (тері - венерологиялық АИТВ ауруды жұқтыруы немесе ауыр жарақаттың жасалуы т.б); Жыныстық қатынасқа қарсы қылмыстардың барлығын гомогенді және гетерогенді деп бөлуіне байланысты, жәбірленушінің жынысы. Тек қана ҚР- ның ҚК-нің 120 бабы яғни зорлау қылмысы бойынша гетерогенді, ал басқа қылмыста заң бойынша жауапкершілікті еркекпен қатар әйелде жауапкершілікке танылатын себептен аралас болады.

Аталған белгілерге қоса, кейбір қосымша белгілер, жыныстық қатынастан басқа да қылмыстарда орын алады. Олардың себебіне байланысты кінәлінің психикалық жағдайы, кінәлі мен жәбірленуші арасындағы туыстық қатынастың болуы және оның қаншалықты жақындығы болады.

Дегенмен, біздің көзқараспен санасатын болсақ, бір жүйеге келіп отырған негізгі белгінің қылмыс жасау тәсілі бойынша бөлек қарастыру керек. Себебі, қарастырып отырған қылмыстың өзі екі топқа бөлініп сараланады. Яғни қол сұғушылық бойынша және зорлық-зомбылық емес қылмыс деп айтамыз.

1.2 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың объективті белгілері

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстық құқық бұзушылықты объективті және субъективті белгілер тұрғысынан қарау қабылданады. Құқық бұзушылықтың объективті жағы-бұл қылмыстық-құқықтық норманың диспозициясында бекітілген қылмыстық әрекеттің сыртқы белгілерінің жиынтығы.

Негізінде дәстүрлі түрде теориялық ілім бойынша қылмыстың объектісі болып қылмыстық заңның ерекше бөлімінде бір жүйеге келтірілген. Ғалымдардың көбісінің ойынша қылмыстың объектісінің өзі ерекше бөлімнің үштүйінді саралауы арқылы реттеліп отыру қажет. Кейбір әдебиеттерде көзделгендей: «Объект - түп объект - Тікелей объект» - үшсатылы бөлінудің болуы: «Ерекше бөлім – Ерекше бөлімнің тараулары – қылмыс құрамы ».

ҚР –ның Қылмыстық Кодексіне анализ жасап қарайтын болсақ, тараулардың өзінің ішінде қатал түрде реттілік нормасының жоқтылығын байқаймыз. Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық және жыныстық еркіндік (120-124 баптар аралығы) тұлғанын жеке басына қарсы бөлімінде орналасқан. Бұл дегеніміз, ғылыми жұмыстар немесе ғылыми әдебиеттер мен қылмыстық заң арасында түсіндірмеге қатысты біршама алшақтықтың бар екенін айтуға болады.

Мысалыға, сексуалды сипаттағы іс –әрекеттерге мәжбүрлеу үшін жауапкершілік (ҚР-ның ҚК-нің 123-бабы) жыныстық қарым- қатынас жасау және 16 жасқа толмағандармен жасалатын басқа да сексуалды іс – әрекеттер (ҚР-ның ҚК-нің 122-бабы) үшін жауапкершілік нормасынан кейін орналасқан. Көріп отырғандай, істі саралау барысында тікелей объекттің маңыздылығы ескерілмей тұр.

Бұл дегеніміз жоғарыда айтылған тізбек бойынша жасалмаған, яғни құрылымы бойынша Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөліміне тән болу керек еді. Сексуалды сипаттағы мәжбүрлеу іс – әрекеттері бопсалау, құртамын деп қорқыту,жәбірленушіге жыныстық қатынасқа түсу үшін заттай немесе басқадай заттарын алып қою немесе зақым келтіру арқылы ғана орын алып, тұлғанын жыныстық еркіндігіне қаупін тигізеді. Мәжбүрлеудің қоғамға қауіптілігі тек қана кінәлінің ниеті ғана емес, пайдаланып отырған тәсілінің сипатында (бопсалау,қорқыту).

Жоғарыда аталғандай егерде мәжбүрлеуді классификацияға жатқызатын болсақ, жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндіктің зорлық –зомбылық тобына жатқызылады. Осылайша, аталған қылмыстың

құрамы яғни мәжбүрлеу, БҰҰ-ның қатысушы мемлекеттерге ұсынылған модельдік қылмыстық кодексінде көрсетілгендей, «зорлау», «сексуалды сипаттағы іс –әрекеттер» қылмысынан кейін орналасу қажет.

Қылмыстың объективті жағы-белгілі бір жерде, уақытта және жағдайда болатын қылмыстық әс-әрекеттің сыртқы актысы.

М. Ковалев: «қылмыс құрамының объективті жағы — бұл қылмыстық әрекеттің сыртқы жағын сипаттайтын заңды маңызды белгілердің жиынтығы», - деп атап өтті.

Объективті жағының ерекшеліктері, ең алдымен әрекеттің өзі және пайда болған зиянды салдарлар, сондай-ақ осы салдардың сипаты және олардың құрылымы Қылмыстық кодекстің тиісті баптарында бүкіл қылмыстың белгілерін сипаттаудың белгілі бір әдістерін анықтайды. Ерекше бөлімнің баптарында объективті жағын айқындау кезінде іс-әрекетті түрлік дараландыру үшін қажетті белгілер көрсетіледі, бұл объектіге, субъектіге, субъективті тарапқа ұқсас әртүрлі қылмыстарды ажыратуға мүмкіндік береді. Заң шығарушының, тәжірибенің, адамдардың мінез-құлқының объективті белгілерін талдауы қоғамға зиянды қайталанатын мінез-құлықты анықтауға және осы негізде оларды қылмыс деп тануға мүмкіндік береді [28].

Қоғамдық қауіпті іс-әрекет жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылған кезде, ең алдымен, объективті Тараптың белгілері белгіленеді.

Мәселен, мысалы, Жоғарғы Сот Л. іс бойынша: «Тонаудың объективті жағын құрайтын әрекеттерді жасамаған адам мүлікті ашық иеленудің бірлескен орындаушысы ретінде жауап бере алмайды. Л.А. - ға Ч. - да үлкен ақша бар екендігі туралы хабарлап, А. Ч. пәтеріне көтерілгенде, оны оған берген ақшасын беруге мәжбүр еткені үшін кінәлі деп танылды. олар өзара бөлісті. Жоғарғы Сот тонауды А. жасағанын атап өтті. бірақ Л. мүлікті ашық ұрлаудың объективті жағын құрайтын ешқандай әрекет жасаған жоқ» [30].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті белгілерін анықтау бір объектіге қол сұғатын және бірдей кінә нысаны бар әрекеттерді ажырату кезінде ерекше маңызды болады. Сонымен, ұрлықтың әртүрлі түрлерін объективті жақтың белгілері бойынша ғана ажыратуға болады. Ұрлық (ҚК 188-б.), алаяқтық (ҚК 190-б.), тонау (ҚК 191-б.) бір объектіге қол сұғады, қасақана, пайдакүнемдік мақсатта жасалады, оларда ортақ субъект бар. Бұл қылмыстарды ажырата білу керек, сондықтан заңды жоғарыда аталған мақалаларда басқаша сипатталған объективті жақтың белгілері бойынша ғана дұрыс қолдануға болады.

Демек, қылмыстық құқық бұзушылықтың мазмұнын анықтайтын объективті белгілер, сол арқылы белгілі бір қылмыс үшін жауапкершілік белгіленетін қол сұғудың шекараларын да анықтайды.

Объективті тарап белгілерінің қатарына: қандай да бір объектіге қол сұғатын іс-әрекет немесе әрекетсіздік; қоғамға қауіпті зардаптар; іс-әрекет (әрекетсіздік) пен салдар арасындағы себепті байланыс; қылмыс жасау тәсілі, орны, уақыты, жағдайы, құралдары жатады [29].

Қылмыстың объективті жағының мәні, ең алдымен:

1. Қылмыс құрамының шегін анықтауда: бұл қылмыстық құқық бойынша қылмыстық жауаптылықтың объективті негізі болып табылады.

2. Объективті жақтың белгілерін дұрыс анықтау қылмысты басқа құқық бұзушылықтардан ажыратуға қызмет етеді. Бұл айырмашылық, ең алдымен, қоғамдық қауіптілік деңгейіне сәйкес жүргізілуі керек.

3. Қылмыстың объективті жағы қылмысты дұрыс анықтауға мүмкіндік береді. Объективті тарап белгілерінің маңыздылығын ескере отырып, олардың барлығы әр қылмыстық іс бойынша дәлелденетін жағдайлардың аясына кіретінін және, демек, маңызды дәлелді мәнге ие екенін атап өткен жөн.

4. Жазаны даралау үшін қылмыстың объективті жағы маңызды.

Сонымен қатар, объективті жағы қылмысты анықтау үшін өте маңызды. Бұл келесі жағдайларға байланысты: біріншіден, сыртқы көрінісі жоқ нәрсені қылмыс деп тану мүмкін емес, сондықтан кез-келген қылмыстың құрамына актінің сыртқы белгілері кіреді; екіншіден, сыртқы белгілер, әдетте, материалдық әлемде із қалдырады, нәтижесінде жасалған қылмыстың көрінісін салыстырмалы түрде дәл қалпына келтіруге және оны жасау фактісін дәлелдеуге болады; үшіншіден, сыртқы белгілер бірінші және екінші органикалық біртұтастыққа және психикалық құбылыстарды тікелей қабылдаудың объективті мүмкін еместігіне байланысты ішкі белгілерді (субъективті жағын) білдірудің ең сенімді критерийі болып табылады; яғни объективті белгілер арқылы біз субъективті белгілерді анықтаймыз; төртіншіден, қылмыстың сыртқы белгілерінде біз қылмыстың зияндылығы мен қауіптілігіне (зиян және т.б.) жатқызамыз, онсыз қылмыс мүмкін емес.

ҚР ҚК 3 - бабының 42-тармағында түсіндірмелер берілген, оған сәйкес: «кәмелетке толмаған адамдарға жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар» келесі баптарда жазылған:

120-бабында (зорлау),

121-бабында (Нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану іс-әрекеттері),

122-бабында (Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынаста болу және нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер),

123-бабында (Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерге мәжбүр ету),

124-бабында (Жас балаларды азғындату) [4].

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың әрқайсысының объективті белгілерін қарастырыңыз.

ҚР ҚК 120-бабына сәйкес «зорлау, яғни жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолданамын деп қорқытып не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып жыныстық қатынас жасау". ҚР Жоғарғы Соты «зорлау» ұғымын түсіндіру үшін: «зорлау деп әйел жынысты адаммен оның еркіне қарсы немесе одан басқа, жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолдану немесе күш қолдану қатерін төндіру арқылы не

жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалану арқылы жасалған табиғи түрдегі жыныстық қатынас деп түсіну керек» [31].

Осылайша, зорлау әйел адаммен табиғи түрде жыныстық қатынасқа түсуді; жәбірленушінің еркіне қарсы; жәбірленушінің еркінен тыс; жәбірленушіге күш қолдану арқылы; жәбірленушіге күш қолдану қауімен; басқаларға күш қолдану арқылы; басқаларға күш қолдану қауімен; жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдалану көздейді.

Жәбірленушінің еркіне қарсы жыныстық қатынас жасау жәбірленушінің жыныстық қатынасқа түскісі келмеу түрінде ерік-жігерін көрсеткендігін, қылмыскердің жыныстық талаптарына бас тартуымен жауап бергендігін білдіреді. Заңсыздықтың сипаты жәбірленушінің еркіне мән бермеу және опасыздықпен басу арқылы көрінеді.

Заңсыз әрекеттер жәбірленушінің еркінен тыс жасалған кезде, жәбірленуші өз еркін білдіруге мүмкіндігі жоқ болса керек. Адамның бұл жағдайы оның қатты есірткі, токсикоманикалық немесе алкогольдік масандығы, физикалық ауруы, психикалық бұзылуы немесе психикалық кемістігі жағдайларында байқалуы мүмкін. ҚР Жоғарғы Соты осыған байланысты мынадай түсініктеме береді: Егер мас болу дәрежесі кінәліге қарсылық көрсету мүмкіндігінен айыратындай болса, жәбірленушілердің масаң күйде болуы оларды дәрменсіз жағдай деп тануы мүмкін. Бұл жағдайда кінәлі жәбірленушілерді осындай жағдайға әкелді ме, әлде олардың дәрменсіз жағдайының басталуы оның еркіне байланысты емес пе, маңызды емес [31].

Жәбірленушіге күш қолдану арқылы зорлау жәбірленушінің қарсылығын басуға бағытталған әрекеттерді қолдануды білдіреді. Бұл әрекеттер: мысалы, соққы беру, ауа жолдарын қысу, қолды, аяқты ұстап тұру, киімді жырту және т.б. болуы мүмкін.

Алайда, зорлық-зомбылық физикалық ғана емес, психикалық да болуы мүмкін.

В. Павлов былай деп жазады: Іс жүзінде кәмелетке толмағандарға қатысты психикалық зорлық-зомбылық жағдайлары баланы ұзақ уақыт тұрғын үйден, тамақтан, түрлі ойын-сауықтан, демалыстан және кәмелетке толмаған және жас адамның қалыпты психикалық дамуын бұзатын басқа да ауызша қорқыту мен іс-әрекеттерден айыру түрінде жиі кездеседі [32].

«Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы № 214 - IV Заңында: Психологиялық зорлық-зомбылық - адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықтарды немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психикалық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту делінген [33].

Біздің ойымызша, зерттеу тақырыбына қатысты Р.Юрченко тұжырымдаған психикалық зорлық-зомбылық анықтамасы анағұрлым сәйкес келеді: Психикалық зорлық-зомбылық бірқатар қылмыстар жасау кезінде

жәбірленушіні қорқыту, қорқыту құралы ретінде физикалық зорлық-зомбылықты қолдану, бұл көбінесе белгілі бір ауызша мәлімдемелер, қимылдар, қару-жарақ немесе басқа заттар көмегімен жақын арада болатын зорлық-зомбылықтың әсерін туғызады.

Зорлық-зомбылық қаупі сонымен бірге жәбірленушінің қарсылығын басуға бағытталған, онда кінәлінің жәбірленушілердің өздеріне немесе олардың туыстарына физикалық зорлық-зомбылықты қолдануға нақты ниеті көрсетілген.

Өзгелерге күш қолдану арқылы немесе басқаларға күш қолданамын деп қорқыту арқылы зорлау жасау жәбірленушінің қарсылығын осы әрекеттер арқылы жеңетіндігін білдіреді. Мысалы, жәбірленуші зорлық-зомбылықты қолдану немесе оған жақын адамға - туысқандарға зорлық-зомбылық көрсету қаупі салдарынан қылмыскерге қарсы тұруды тоқтатады.

Дәрменсіз жағдай деп жәбірленушіде өзінің физикалық немесе психикалық жай-күйіне байланысты кінәліге (жас, кәрі жас, дене кемістігі, ақыл-ой әрекетінің бұзылуы, басқа да ауыр не ес-түссіз жай-күй және т.б.) қарсылық көрсету мүмкіндігінің болмауын түсіну керек, ол зорлау немесе өзге де жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін жасай отырып, жәбірленушінің осындай жай-күйде екенін ұғынады.

Зорлау физиологиялық мағынада жыныстық қатынас басталған сәттен бастап аяқталған болып саналады.

Жыныстық қатынас жасауға физиологиялық қабілеті жоқ және мұны біле тұра, зорлау әрекетін сыртқы түріне ұқсататын іс-әрекеттері үшін адам Қылмыстық кодекстің 120-бабы бойынша жауаптылықта бола алмайды. Оның іс-әрекеттері нақты жағдайларға байланысты ҚК-нің өзге нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін, бұзақылық, қорлау және т. б. жасағаны үшін жауаптылықты көздейтін баптары бойынша саралануы мүмкін.

Қылмыстық кодекстің 120-бабының екінші бөлігі зорлауды қарастырады:

- 1) адамдар тобы, алдын ала сөз байласқан адамдар тобы немесе ұйымдасқан топ жасау;
- 2) өлтіремін деп қорқытумен ұштасып, сондай-ақ жәбірленушіге немесе басқа адамдарға қатысты аса қатыгездікпен жасау;
- 3) жәбірленушінің сөз ауруын жұқтырып алуына әкеп соқтыру;
- 4) бірнеше рет қайталау.

«Зорлау және сексуалдық сипаттағы өзге де зорлық-зомбылық әрекеттерін алдын ала сөз байласу белгілерінсіз қылмысқа қатысқан екі және одан да көп адамның бірлескен әрекеттері орын алған кезде адамдар тобы жасаған деп танылуы мүмкін. Егер қылмысқа оны жасау туралы алдын ала уағдаласқан адамдар қатысса, зорлау және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша жасалған деп танылады».

Зорлықпен жыныстық қатынас жасамаған, бірақ жәбірленушілерге күш қолдану жолымен осы әрекеттерді жасауға басқаларға жәрдемдескен адам

бірлесіп орындаушы болып табылады. Жеке өзі зорлау немесе өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін жасамаған және жасауға тырыспаған, бірақ осындай қылмыс жасауды ұйымдастырған немесе басқа адамдарды оны жасауға көндірген не оларға кеңестерімен, нұсқауларымен, жағдайлар жасауымен немесе кедергілерді жоюымен жәрдемдескен тең қатысушы тиісінше ұйымдастырушы, айдап салушы немесе көмектесуші болып табылады, ҚК-нің 28-бабын қолдана отырып сараланатын әрекеттер.

Зорлау және сексуалдық сипаттағы өзге де зорлық-зомбылық әрекеттерін осы әрекеттерді бір адамға қатысты бірнеше адам жасаған жағдайларда да, сондай-ақ зорлық-зомбылық қолданған немесе оны қолданамын деп қорқытқан кінәлілердің келісілген іс-әрекеттері нәтижесінде олардың әрқайсысы бір не бірнеше жәбірленушіге қатысты жыныстық акт немесе жыныстық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер жасаған, жасау мүмкіндігі болған жағдайларда да адамдар тобы жасаған деп тану керек.

Зорлауды немесе өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін бірлесіп орындаушылардың бірі есі кіресілі-шығасылы болғандықтан не қылмыстық жауаптылық белгіленген жасқа жетпеуіне байланысты жауаптылыққа тартылмайтын жағдайда, осы қылмысқа басқа қатысушының әрекеттері адамдар тобында жасалған деп қаралмайды".

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының түсініктемелеріне сәйкес ерекше қатыгездік зорлау процесінде жасалған жәбірленушіні қорқыту және мазақ ету түрінде көрінеді. Ерекше қатыгездік денсаулыққа қасақана зиян келтіріп, ауырсыну, қиналу және азап шегу арқылы көрінуі мүмкін. Оның үстіне ерекше қатыгездіктің көрінісі әдейі, саналы болуы керек. Ерекше қатыгездік тек физикалық азаптаудан ғана емес, моральдық-психологиялық сілкіністерден де көрінеді. Бұған, мысалы, қылмыскерлердің аналарын балалары алдында қорлау сияқты әрекеттері жатады.

«Бірнеше рет жасалған зорлау саралау белгісі бойынша - ҚК - нің бабында көзделген екі және одан да көп әрекеттерді жасаған, олардың бірде-біреуі үшін сотталмаған не заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған адам жауаптылыққа жатады. Бұл ретте зорлау, егер бұрын аяқталған зорлау да, оған оқталу да, бірлесіп орындау да не осы қылмысқа өзге нысанда қатысу да орын алса, бірнеше рет жасалған деп танылады. Бір адамға қатысты аз уақыт аралығында жасалған бірнеше жыныстық актілер бірнеше рет қайталану белгісін құрмайды және егер кінәлі бір ниетпен әрекет етсе, қылмысты жалғасушы ретінде қарау керек».

Егер адам жыныстық жолмен берілетін аурудың бар екендігі туралы хабардар бола отырып, зорлау жасаса, онда оның әрекетін ҚК-нің 120-бабы бойынша ғана емес, сондай-ақ ҚК-нің 117-бабы бойынша жыныстық жолмен берілетін ауруды жұқтырғаны үшін де саралау керек.

ҚК-нің 120-бабының үшінші бөлігі осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін, егер олар:

- 1) абайсызда жәбірленушінің қайтыс болуына әкеп соқтырса;

2) абайсызда жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян келтіруге, оның АИТВ/ЖИТС-ын жұқтырып алуына немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқтырса;

3) қоғамдық зілзала жағдайларын пайдалана отырып немесе жаппай тәртіпсіздік барысында жасалса;

4) қылмыстық топ жасаған,

Егер жәбірленуші өзі таңдаған қорғау тәсілінің нәтижесінде қайтыс болса, кінәлінің әрекеттері үшінші бөліктің 1) тармағында көзделген белгі бойынша саралануға жатады. Оларға, мысалы, биік ғимараттан, қозғалатын көлік құралының салонынан секіру жатады. Қорғаудың бұл әдістері жәбірленушінің өліміне де, денсаулығына ауыр зиян келтіруге де әкелуі мүмкін.

Басқа ауыр зардаптар жүктіліктің басталуымен немесе керісінше, тоқтаумен көрінуі мүмкін. Зорлау жарақатының салдарынан психикалық ауру немесе жәбірленушінің өзін-өзі өлтіруі сияқты ауыр зардаптар туындауы мүмкін.

«Азаматтық қорғау туралы» 2014 жылғы 11 сәуірдегі № 188-V Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабының 6б) тармағына сәйкес төтенше жағдай деп адам шығынына, адамдардың денсаулығына немесе қоршаған ортаға зиян келтіруге, елеулі материалдық залалға және адамдардың тыныс-тіршілігі жағдайларының бұзылуына әкеп соғуы мүмкін немесе әкеп соққан аварияның, өрттің, қауіпті өндірістік факторлардың зиянды әсерінің, қауіпті табиғи құбылыстың, апаттың, дүлей немесе өзге де зілзаланың салдарынан қалыптасқан белгілі бір аумақтағы жағдайды түсіну керек. Жаппай тәртіпсіздіктер деп ҚК-нің 272-бабының бірінші бөлігінде көзделген әрекеттерді түсіну керек».

ҚР ҚК 3 - бабы 26-тармағына сәйкес қылмыстық топ-ұйымдасқан топ, қылмыстық ұйым, қылмыстық қоғамдастық, трансұлттық ұйымдасқан топ, трансұлттық қылмыстық ұйым, трансұлттық қылмыстық қоғамдастық, террористік топ, экстремистік топ, банда, заңсыз әскерилендірілген құралым.

Әрекеттері осы белгі бойынша сараланатын субъектілердің жауапкершілігі ҚР ҚК 29 және 31-баптарының талаптарына сілтеме жасай отырып айқындалады.

Қатысушылардың қылмыстық жауаптылығы олардың әрқайсысының қылмыстық құқық бұзушылық жасауға қатысуының сипатымен және дәрежесімен айқындалады.

ҚК-нің 120-бабының 3-1-бөлігі осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер үшін, егер олар:

1) көрінеу кәмелетке толмағанға қарсы жасалған;

2) кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттер заңмен жүктелген ата-ана, педагог не өзге де адам кәмелетке толмаған балаға қатысты жасаған

ҚК-нің 120-бабының осы бөлігінің 1) тармағы бойынша кінәлінің іс-әрекетін саралау үшін оның көрінеу, яғни қылмыс жасағанға дейін жәбірленушінің жасы туралы алдын ала хабардар болғаны шешуші мәнге ие.

Для квалификации действий виновного по п.2) необходимо наличие специального субъекта - это родителя, отчима, педагога или иного субъекта, который в соответствии с законом выполнял обязанности по воспитанию потерпевшей.

2) тармақ бойынша кінәлі адамның іс-әрекетін квалификациялау үшін арнайы субъект болуы керек - бұл ата-ана, өгей әке, мұғалім немесе заңға сәйкес жәбірленушіні тәрбиелеу міндеттерін орындаған басқа субъект.

ҚК-нің 120-бабының төртінші бөлігі, егер олар көрінеу жас балаға қатысты жасалса, осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылықты көздейді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 23-бабына сәйкес қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толмаған балаларды жас жәбірленуші деп тану керек.

ҚР ҚК 121-бабы нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейді, ол мынадай іс-әрекеттер ретінде танылады: «еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер».

Бұл жағдайда осы бапта көзделген барлық қылмыстық-құқықтық белгілер Қылмыстық кодекстің 120-бабында көзделген қылмыс белгілерімен толық сәйкес келетіндігін ескеру қажет. Бұл жағдай барлық құрамның егжей-тегжейлі сипаттамасының қажеттілігін жоққа шығарады, әйтпесе тавтология болады, яғни жоғарыда айтылғандардың қайталануы болады. Қылмыстық топтың қылмыс жасағаны үшін жауапкершілікті көздейтін құрамға қылмыстық-құқықтық сипаттама беру қалады.

Алайда, ең алдымен, осы қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі құрамының мәтінінде қолданылатын терминдерге тоқталу керек.

Еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы және басқа жыныстық әрекеттер осы мақаланың негізгі ұғымдары болып табылады. Осыған байланысты олардың мазмұнын түсіндіру шешуші құқықтық мәнге ие.

Егер ресми түсіндіруге жүгінетін болсақ, онда біз ҚР Жоғарғы Сотының мынадай түсіндірмесін табамыз: "жыныстық құмарлықты қанағаттандыру мақсатында жасалған және сол мән-жайларда әйел немесе еркек жынысты адамдармен (еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы және т.б.) табиғи емес нысанда жасалған іс-әрекеттерді сексуалдық сипаттағы өзге де зорлық-зомбылық әрекеттері деп есептеген жөн".

Бұл тек түсініктеме беріп қана қоймай, біраз абыржуға апарады, өйткені Қылмыстық кодекстің 121-бабының бірінші бөлігінде: «Еркек пен еркектің

жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жыныстық сипаттағы басқа әрекеттер ... еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы басқаға балама ретінде анықталған жыныстық қатынас. Сонымен қатар, Жоғарғы Соттың түсініктемелері оларды эквивалентті әрекеттер деп тануымызды ұсынады.

Көрсетілген терминдер бойынша қылмыстық құқық ғылымында келесі анықтамалар бар.

А. Бимбинов былай деп жазады: «бұл категорияның қолданылуы медицина деректеріне негізделген, оған сәйкес еркек пен еркектің жыныстық қатынасы - бұл бір ер адамның жыныстық мүшесінің басқа ер адамның анусына енуі» [34,37].

Содомия тұжырымдамасын кейбір ғалымдардың кеңейтілген анықтамасында, жыныстық құмарлықты қанағаттандырудың әртүрлі формалары бар екенін айтады. Бұл тұжырымдамаларға назар аудармай, медициналық түсіндірмеге басымдық береміз, онда: «Содомия - бұл бір ер адамның жыныс мүшесінің екінші ер адамның анусына енуі » делінген.

Ресейдің қылмыстық заңының комментаторлары да сол ұстанымды ұстанады және ұқсас түсініктеме береді: «Содомия (педерастия) - бұл белсенді серіктестің жыныстық мүшесін пассивті серіктестің анусына салу арқылы жүзеге асырылатын еркек пен ер адамның арасындағы жыныстық қатынас (per anus) [35]

Лесбианизмде бір ортақ айтар форма жоқ. Мұны сексологтар да, криминалист - ғалымдары да растайды. Лесбианизм дегеніміз - әйелдер арасындағы гомосексуалдық әрекеттер , бір әйелдің екінші әйелге қатысты жыныстық әрекеттері, әйелдердің жанасу арқылы жыныстық қатынасы. Лесбианизм (сапфизм) - жыныстық қатынасқа еліктеу арқылы әйелдер арасындағы жыныстық қатынасты білдіретін әйел гомосексуализмі .

Біздің ойымызша, осы тұжырымдаманың медициналық түсіндірілуіне назар аудару керек, оған сәйкес «медициналық әдебиеттегі лесбияндық дегеніміз-кем дегенде бір серіктестің жыныстық мүшесі қатысқан кезде әйел адамдар арасындағы жыныстық қатынасты қанағаттандырудың әдісі.

Сексуалдық сипаттағы басқа әрекеттерге келетін болсақ, олар, алдыңғы әрекеттерден айырмашылығы, керісінше, заңды категория болып табылады. Алайда заң ғылымында осы категорияның мазмұнына қатысты бірлік жоқ.

Жыныстық сипаттағы басқа әрекеттерге еркек пен әйел арасындағы жыныстық қатынастың кейбір түрлері жатады: оральды, анальды, қолмен ену, жыныс мүшелеріне кез-келген зат енгізу және т.б. Сексуалдық сипаттағы басқа әрекеттер лесбияндықтан, содомиядан басқа жыныстық қатынастың барлық түрлерін, жыныс мүшелеріне әсер ететін әртүрлі жыныстағы адамдар арасындағы жыныстық қажеттілікті қанағаттандыру тәсілдерін таниды. « .. .сексуалдық сипаттағы өзге де іс - әрекеттер деп жыныстық қатынас, еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық кіруінен-жыныстық қанағаттандыру мақсатында басқа адамның табиғи қуысына жыныс мүшесін

немесе өзге де заттарды енгізуден тұратын өзге іс-әрекеттер деп түсіну керек» [36].

Осылайша, құқықтық әдебиетке жасалған шолу бізді еркектік, лесбияндық және жыныстық сипаттағы басқа да әрекеттер бір-бірінен өзгеше, тәуелсіз мазмұнға ие екендігіне сендіреді. Осыған байланысты, біздің ойымызша, оларды құқықтық саралау керек:

а) «зорлау және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерімен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы № 4 нормативтік қаулысының бірінші тармағынан мәтіннің мынадай редакциясы: "жыныстық құмарлықты қанағаттандыру мақсатында жасалған және сол мән-жайларда әйел немесе еркек жынысты адамдармен (лесбиянизм, содомия және т.б.) табиғи емес нысанда жасалған іс-әрекеттерді сексуалдық сипаттағы өзге де зорлық-зомбылық әрекеттері деп есептеу керек» деген мәтін алынып тасталсын.

б) көрсетілген қаулының бірінші тармағы мынадай түсіндірмелермен толықтырылсын:

- содомия - бұл белсенді серіктестің жыныс мүшесін пассивті серіктестің анусына енгізу арқылы жүзеге асырылатын ер адаммен жыныстық қатынас (per anus);

- лесбиянизм - кемінде бір серіктестің жыныстық органы қатысатын жыныстық қатынасты имитациялау арқылы жыныстық құмарлықты қанағаттандыру мақсатында жасалатын әйелдер арасындағы жыныстық байланыстар;

- жыныстық сипаттағы басқа әрекеттер жыныстық қатынасқа әсер ететін әртүрлі жыныстағы адамдар арасындағы жыныстық қажеттілікті қанағаттандыру тәсілі ретінде пайдаланылатын лесбияндық, содомиядан басқа жыныстық байланыстың барлық түрлерін таниды.

ҚР ҚК 122-бабы «Көрінеу он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас, еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттер үшін» қылмыстық жауаптылықты көздейді.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективті жағының айрықша ерекшеліктері екі ереже болып табылады: біріншісі - жасалатын әрекеттердің күш қолданбайтын сипаты; екіншісі - жәбірленушінің он алты жасқа толмауы.

Бұл әрекеттердің қылмыстық сипаты заң шығарушы он алты жасқа толмаған адамның физикалық дамуы мен ақыл-ойының, сондай-ақ жеке тұлғаның моральдық-психологиялық қалыптасу процесінің аяқталмағанын ескеретіндігімен байланысты. Бұл жағдайда физикалық дамудың аяқталмауы, ең алдымен, толық емес жыныстық жетілуден көрінеді. Біз бұл мәселені алдыңғы бөлімде егжей-тегжейлі қарастырдық, онда заң шығарушының жыныстық жетілу жасы орташа, он алты жыл деп анықталды, дегенмен өмірде бұл нормадан ауытқу азаю бағытында да, ұлғаю бағытында да кездеседі [37].

Көрсетілген жасқа қарай адамның ақыл-ой дамуы мен моральдық - психологиялық қалыптасуы аяқталмайтындығы-бұл жалпыға белгілі және егжей-тегжейлі негіздеуді қажет етпейтін факт.

Жоғарыда айтылған дәлелдерге байланысты кәмелетке толмаған адамның жыныстық қатынастарына мерзімінен бұрын кіргені үшін жауапкершілік толығымен осы қатынастарға кірген ересек адамға жүктеледі.

Қылмыстық кодекстің 122-бабының екінші бөлігінде «он алты жасқа толмаған адамға қатысты ата-анасы, өгей әкесі, өгей шешесі, мұғалім немесе оны өсіру міндеттері Қазақстан Республикасының Заңымен жүктелген басқа адам жасаған дәл сол іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық көзделген».

Аталған адамдар үшін қылмыстық жауаптылықты белгілеу бұл адамдардың заңдарға сәйкес ҚК-нің 122-бабының негізгі құрамының диспозициясында көзделген іс-әрекеттер нәтижесінде балаларды олардың жеке басына теріс әсер етуден қорғауға міндетті болғандығымен түсіндіріледі. Алайда, бұған қарамастан, олардың өздері қауіпті әсердің көзіне айналды. Сонымен қатар, бұл адамдардың әлеуметтік мәртебесі олардың қылмыстық әрекеттерді жасауын жеңілдетті, өйткені кәмелетке толмағандар өздерінің қамқорлығында және / немесе тәрбиесінде оларға сеніп тапсырылды. Екінші жағынан, осы әлеуметтік өзара байланыстың нәтижесінде балалар оларға сенді.

Қылмыстық әрекеттер он алты жасқа толмаған кәмелетке толмағандарға қатысты жасалатындықтан, жасалған әрекеттердің зорлық-зомбылықсыз сипаты әлсіз жеңілдететін мәнге ие. Бұл жастағы балаларды сендіру, алдау, зиянды қызығушылықты ояту оңай. Балалар үшін ересек адам әрқашан жетекші позицияны алады [38,39].

Қылмыстық кодекстің 122-бабының 3-бөлігіне сәйкес, осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген әрекеттерді бірнеше рет жасаған адамдар жауапқа тартылады.

Кәмелетке толмаған жәбірленушіні бопсалау, құртамын деп қорқыту, мүлкін бүлдіру немесе тартып алу жолымен не жәбірленушінің материалдық немесе өзге тәуелділігін пайдаланып жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерді жасауға мәжбүрлегені үшін қылмыстық жауаптылық ҚР ҚК-нің 123-бабының 2-бөлігінде көзделген.

Орыс тілінің сөздіктеріндегі «мәжбүрлеу» сөзінің мағынасы келесідей түсіндіріледі: мәжбүрлеу - мәжбүрлеу, ужу, ужу; ужденный (ен, ен); үкі. кімді (нені); (книжн.). Не істеу керек, мәжбүрлеу. П .келісімге. мәжбүрлеу-мәжбүрлеу, мәжбүрлеу, қысым, мәжбүрлеу .

Осылайша, мәжбүрлеу дегеніміз - адамға белгілі бір әсер ету арқылы оның еркіне қарсы бір нәрсе жасауға мәжбүрлеу. Қаралып отырған қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде жәбірленушіге психологиялық ықпал ету тәсілдері ҚК - нің 123-бабының диспозициясында көрсетілген әрекеттер болады - бұл

бопсалау, мүлікті жою, бүлдіру немесе алып қою қатері, жәбірленушілердің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану.

В. Дерендяева, «шантаж - бұл ымыралы сипаттағы ақпаратты тарату қаупі. Сонымен қатар, олардың сенімділігі маңызды емес, мысалы, бұрын жәбірленушінің венерологиялық ауруы туралы ақпарат тарату қаупімен жыныстық қатынасқа мәжбүр болған кезде. Бұл анықтамада бастысы, шантажшылар қауіп төндіретін құқықтарға немесе заңды мүдделерге зиян келтірудің маңыздылығын көрсету болып табылады. Еріксіздік сонымен бірге шантаж қаупінің негізгі элементі болып табылады, өйткені жәбірленуші құпияны сақтағысы келетін осындай (қажетсіз) ақпаратты тарату қаупі ғана шантажерді талаптарды қанағаттандыруға мәжбүр ететін әсер етуі мүмкін» [47].

Қауіп дегеніміз - кінәлінің болашақта қандай да бір жолмен жәбірленушінің заңды мүдделеріне зиян келтіру туралы уәдесін түсіну. Бұл жағдайда қылмыскер болашақта, егер жәбірленуші адамның жыныстық шағымдарымен келіспесе, мүлікті жоюға, бүлдіруге немесе мүлікті тәркілеуге қауіп төндіреді. Бұл жағдайда кәмелетке толмаған жәбірленушінің материалдық немесе басқа тәуелділігін пайдалану, ең алдымен, кәмелетке толмағандардың қамқорлығындағы немесе тәрбиесіндегі адамдарға тәуелділігін түсіну керек. Мысалы, кәмелетке толмағандар ата-аналарына, қамқоршыларына, қамқоршыларына материалдық тәуелді. Кәмелетке толмаған адам мен мұғалімнің, тәрбиешінің, жаттықтырушының және т. б. қарым-қатынасын басқа тәуелділік деп анықтауға болады.

Бұл жағдайда кінәлінің іс-әрекеті жәбірленушінің ерік-жігерін басуға, сонымен бірге жәбірленушіні кінәлі үшін қалаған жауап әрекетіне ынталандыруға бағытталған. Қалыптасқан жағдайда жәбірленуші адам өзі үшін жағымсыз салдардың алдын алу мақсатында кінәлімен жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүр болады.

ҚР Жоғарғы Сотының түсіндірулеріне сәйкес «нәпсіқұмарлық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеу жәбірленуші адамның осындай іс-әрекеттер жасауға келісім беруіне немесе бас тартуына не оларды нақты жүзеге асыруына қарамастан, кез келген нысанда тиісті талап білдірген кезден бастап аяқталған болып есептеледі».

Жәбірленушінің жыныстық қатынасқа түсуге немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен жыныстық сипаттағы әрекеттер жасауға (мысалы, некеге тұруға көрінеу жалған уәде беру және т.б.) келісімін алған адамның іс-әрекетін сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеу ретінде қарауға болмайды.

ҚК-нің 123-бабында көзделген қылмыстық-құқықтық сипаттаманы, құқық бұзушылықты талдау заңнамалық олқылықты анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, біз қарастырған барлық құқық бұзушылықтар бойынша кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы жас белгілері бойынша - кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандарға қатысты

градация қарастырылған. Алайда ҚК-нің 123-бабында мұндай саралау көзделмеген.

Сондықтан авторлармен толық келіседі, олар былай деп жазады: «ҚР ҚК-нің 123-бабының жәбірленушінің жасына байланысты жауапкершілікті саралаудың жалпы бағытынан шығуы әділеттілік қағидатын толық көлемде сақтауға күмән келтіреді, оған сәйкес жаза жасалған әрекеттің ауырлығына сәйкес келуі керек. Бұл ереже жәбірленуші адамның жасына байланысты жауапкершілікті саралаудың жалпы тәсілінің жүйелі түрде бұзылғанын көрсетеді және жас адамға қатысты осы қылмысты іс жүзінде кәмелетке толғандармен қатар қояды».

Осыған байланысты біз осы қылмыстың ерекше білікті құрамын көздейміз және осы мақсатта ҚР ҚК - нің 123-бабын мынадай редакциядағы үшінші бөлікпен толықтырылсын: "Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген іс-әрекеттер, егер олар көрінеу жас балаға қатысты жасалса, - белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады".

ҚК-нің 124-бабында (жас балаларды азғындату) «көрінеу жас балаға (жас балаға) қатысты күш қолданусыз азғындық іс-әрекеттерді жасағаны үшін» қылмыстық жауаптылық көзделген.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 23-бабына сәйкес қылмыс жасаған кезде он төрт жасқа толмаған балаларды жас жәбірленуші деп тану керек.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты қылмыскерлердің жауапкершілігі «қылмыскер қылмыс жасалғанға дейін жәбірленушілердің жасын білген кезде ғана пайда болады» деп түсіндіреді. Жәбірленушілердің сыртқы түрінің физикалық дамуы мен олардың нақты жасының арасындағы сәйкессіздік қылмыскердің құрбан болғандардың нақты жасын білетіндігін көрсететін басқа мәліметтермен бірге бағаланады ».

Алайда, «азғындық әрекеттер» дегеніміз не екені түсініксіз.. Нормативтік құқықтық актілерде ресми түсіндірмелер жоқ.

Этимологиялық деңгейде «азғындық» термині әртүрлі түсіндіріледі.

Сонымен, В. Далдың түсіндірме сөздігіне сәйкес, азғындық дегеніміз - ақиқат жолынан адастыру, ақыл-ойды, жалған ілімді немесе адамгершілікті бұрмалау, әдепсіздікке, жаман және қылмыстық өмірге көндіру .

Осылайша, азғындық әрекеттердің мәні жыныстық қатынас саласындағы әдепсіздікке жатады.

Қылмыстық-құқықтық доктрина азғындық әрекеттерді екі түрге бөледі: физикалық және зияткерлік. Ғалымдар физикалық азғындық әрекеттерге жәбірленушінің немесе кінәлінің жыныстық мүшелерін манипуляциялау, жыныс мүшелерін әшкерелеу және т .б. екінші түрге он алты жасқа толмаған адаммен әңгімелесу, оны порнографиялық материалдармен таныстыру,

порнографиялық фильмдер мен телешоуларды көпшілік алдында көрсету жатады.

И. Ш. Борчашвили былай деп жазады: «азғындық физикалық және зияткерлік болуы мүмкін. Физикалық азғындық жыныстық сипаттағы айла-шарғы жасаудан тұрады, мысалы, ұятсыз жанасу (жыныс мүшелерін ұстау), мастурбацияға бейімдеу және т. б. зияткерлік азғындық жыныстық тақырыптардағы дәрекі әңгімелерде, порнографиялық бейнелерді көрсетуде және т. б.» [51].

Ю. Пестерев, Е. Чекмезова және А. Шаглан «азғындық әрекеттерді тек зияткерлік деп түсіндіру қылмыстық құқық теориясы мен сот тәжірибесіне қайшы келеді» деп санайды [52].

Біз аталған авторлармен келісеміз. «Жыныстық тақырыптар туралы әңгімелерді» анықтау өте қиын. Сонымен қатар, бұл әңгімелер, біздің ойымызша, этика, мораль және мінез-құлық мәдениеті саласына жатады. Бұл әңгімелер порнографиялық бейнелерді көрсетумен бірге теріс тәрбиелік әсерге ие, сондықтан қылмыстық-құқықтық бағалауға жатпайды деген ғылыми ортадағы қызу дауды болжауға болады.

Талқыланатын мәселе бойынша доктриналық көзқарастардың әртүрлілігі зерттеушіге тақырыпты терең және жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді. Ғалымдар зерттеу тақырыбының жеке аспектілерін бөліп көрсете отырып, айтарлықтай заңды маңызы бар жеке бөлімдерге кеңінен қарауға да, назар аударуға да ықпал етеді.

Алайда, құқық қолдану тәжірибесі белгілі бір нормативтік ережелерді қолданудың біркелкілігін қамтамасыз ететін құқықтық ұғымдардың біркелкілігі, нақты анықтамаларын талап етеді.

«Азғындық әрекеттер» ұғымының ресми анықтамасының болмауы отандық қылмыстық заңнаманың маңызды құқықтық олқылығы болып табылады.

Зерттеуіміздің келесі бөлігін қылмыстық құқықтық қорғау объектісіне анализ жасаймыз. Тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық еркіндігіне жалпы жыныстық қатынасқа келтірілетін залал және ол залалдың салдарын зерделеп, және нақты шын мәнінде қоғамға қаншалықты зардап әкелудің объективті белгілерін, қылмыстың болу себептерін анықтаймыз.

Жоғарыда жалпылама қарастырған тарихи аспектке, арнайы тоқталып айтатын болсақ, 1926 жылғы РКФСР-ның ҚК-нде және 1960 жылғы РКФСР-ның ҚК-нде анализ жасайтын қылмыс құрамы анық көрсетілген. (151-154 баптарында, 1922 жылғы РКФСР-ның ҚК-нде 6 тарауда және 1960жылғы РКФСР-ның ҚК-нде 117- 121 баптарында) екі басылымда да бір атаудың «Тұлғаның өміріне, денсаулығына, еркіндігіне қарсы» қылмыстар деп аталады. [131-135 Особенная часть Уголовного Кодекса РФ] [41]

Осылайша, заң шығарушы талқылап отырған қылмыстардың түрлік объектісін анықтап көрсетті. Қоғамдық қарым – қатынас ретінде аталған

қылмыстар тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығы, өмірі, денсаулығы мен қадір – қасиетін жатқызуға болады.

Әлбетте, осындай ауқымды заңдық ұғымдар қаралып отырған қылмыстың түрлік объектісіне ықпал ете алмады, себебі ең алдымен бағалау критерийінің жоқ болуы, қоғамдық қауіптілік әсері, оның дәрежесі және оның жазасымен сәйкес болуы.

Осылайша, зорлық-зомбылықсыз жыныстық қылмыстарға қол сұғудың объектісі - жәбірленушінің оның дамуының физикалық, әлеуметтік және моральдық факторларының жиынтығын қамтитын жыныстық қол сұғылмаушылығы. Екі жыныстағы адамдар да осы қылмыстың құрбаны бола алады.

Қылмыстың объективті жағы 18 жасқа толған адам 16 жасқа толмаған адаммен жасаған жыныстық қатынас, қызтекелік, лесбияндық және басқа да жыныстық әрекеттерден тұрады.

Жеке адамның жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық бостандығына қарсы қылмыстардың қатарында жыныстық сипаттағы әрекеттерді мәжбүрлеу үшін жауапкершілікті қарастыратын қылмыстық заң бар (ҚР ҚК 123-бабы). Бұл норма құқық қолдану практикасында кездесетін осы санаттағы қылмыстар санынан ең азы, сондықтан сот органдарында бұл қылмыс бойынша сот практикасын жалпылаудың практикалық мүмкіндігі жоқ. Жақсы дамыған тергеу және сот тәжірибесінің болмауы, осы қылмыстың квалификациясы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының түсіндірмелері тергеу мен соттың мұндай әрекеттерді қылмыстық-құқықтық бағалау кезінде жиі сұрақтар туғызады, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 123-бабын қылмыс құрамының басқа құрамымен ажырату проблемалары туындайды. Осы мақаланың елеусіз сот тәжірибесі мен ғылыми зерттеулеріне сүйене отырып, біз бұл қылмысты квалификациялаудың негізгі мәселелерін анықтауға және шешуге тырысамыз.

Ең алдымен, сіз Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 123-бабында көзделген қылмыс құрамы адамның жыныстық қатынасқа, қызтекелік, лесбианизмге немесе жыныстық сипаттағы басқа да әрекеттерді жасауға мәжбүр болған кезде орын алатындығына назар аударуыңыз керек, тек егер мұндай әрекетті жасаған болса ғана осы норманың диспозициясында көрсетілген әрекеттер (шантаж, мүлікті жою, бүлдіру немесе тәркілеу қаупі бар, жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану қаупі).

Осы қылмыстық-құқықтық нормаға қатысты мәжбүрлеу дегеніміз не? Кейбір ғалымдар мұны «... әдетте, жәбірленушінің жыныстық қатынасқа түсуге, содомияға, лесбианизмге немесе жыныстық сипаттағы басқа әрекеттерді жасауға мәжбүр ету үшін оның еркіне белсенді заңсыз ықпал ету (қысым)» деп түсіну керек деп санайды [46, б. 136].

Екіншісі «... мәжбүрлеу әрекетте де, кінәлі адамның пассивті мінез-құлқында да көрінуі мүмкін деп санайды. Ол жәбірленушіні оның заңды мүдделеріне зиян келтірмеу үшін жыныстық қатынасқа түсуге мәжбүр болатын

жағдайларға орналастырудан тұруы мүмкін. Бұл, әсіресе, материалды немесе басқа тәуелділікті қолдану арқылы мәжбүрлеу жағдайларына қатысты», деп ойлайды. [47, б. 497].

ҚР ҚК 123-бабының диспозициясында аталған қылмысты жасау тәсілдерінің барлығын ашу қажет емес. Тек жәбірленушінің басқа тәуелділігіне тоқталайық, өйткені бұл әдістің басқалардан айырмашылығы, заң шығарушы көрсетілмеген. Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде басқа тәуелділік дегеніміз «... жәбірленушілерге тәуелділіктің ресми және басқа нысандары. Қызметке тәуелділік бағынушы мен бастық арасындағы қызмет қатынастарынан, сондай-ақ кез-келген бақылау және тексеру функцияларын жүзеге асыру нәтижесінде туындайды. Мұндай тәуелділік кінәлінің (кінәлінің) тілегін қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда, ол зардап шеккендердің заңды құқықтары мен мүдделеріне нұқсан келтіретін әрекеттерді жасай алады дегенді білдіруі мүмкін. Мысалы, жұмыстан босату, лауазымын төмендету, баспанадан, қамқорлықтан айыру және т.б. қауіпі мұғалім мен студент, мұғалім мен оқушы және т. б. арасында туындауы мүмкін» [48, б. 137].

Қазіргі таңда көптеген авторлардың айтуы бойынша, қылмыстық – құқықтық қорғаудың түрлік объектісі болып осы топтағы қылмыстарды жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндікті қамтамасыз ететін әлеуметтік қарым – қатынас деп санайды.

Енді осы объектілер тікелей құрылымы бойынша (ҚР-ның ҚК- де) жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндіктің түрлік объектісі болып сипатталады.

Жыныстық еркіндік десе, көптеген авторлар ересектердің өзінің құқығы деп біледі, қалай және қайда, кіммен өзінің сексуалды тілегі мен қажеттілігін қанағаттандыру керек екенін.

Жоғарғыда берілген анықтамаларды зерделей отырып, көптеген авторлардың жазбасына үңіле келе, жыныстық еркіндіктің өзінде доктриналды түсіндірмеге қайшы келетін көзқарастар бар екенін көреміз.

Қазіргі таңда, жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндіктің айырмашылығы және түсіндірмесі арнайы заңнамаларды ажыратылып көрсетілмегендіктен, әр автордың жазған жазбасын анализдеу арқылы және әр түсіндірмеге жеке – жеке тоқталу арқылы анықтаймыз.

Сондай – ақ жыныстық еркіндік туралы А.В. Корнеева былай деп көрсетті: «Кез –келген тұлға өзінің нәпсісін қанағаттандыру үшін кіммен және қалай қажеттілікті іске осырады өзінің құқығы және тұлғаға қарсы жасалған осындай іс –әрекетті ол толық түрде өзі жыныстық еркіндігі бұзылған немесе бұзылмағанын шешу тиісті » дейді.

Біздің ойымызша, мұндай тұжырымдама негізсіз тарылып қалған, бір жағынан артық кеңейтілген деуге келеді. Жыныстық еркіндік пен құқығы бар тұлғаны салыстырып қарайтын болсақ, яғни айтып өткендей «кіммен және қалай өзінің нәпсісін қанағаттандыру» дегеніміз сәйкесінше жыныстық еркіндікке серіктесті және іс – әрекеттің формасын өзі тандайды деген сөз.

Дегенмен, айтылып өткен факторлардан басқа да факторлар (уақыт, болған жер, сол жердің атмосфералық жағдайы) субъектінің осындай жыныстық қатынасқа өзінің қалауымен немесе қалауынсыз болуына әсер етуі мүмкін.

Келесі қылмыстық –құқықтық қорғаудың объектісі ретінде зорлау немесе өзге де сексуалды іс – әрекеттерден зиян келтірілетін немесе зиян келтіру қаупі бар ол жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық болып табылады.

Қылмыстық құқық доктринасында жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қатысты берік түрде ой пайда болды. Яғни, жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық ең алдымен тұлғаның дәрменсіз күйі, қарсы тұра алмайтын және өзіне болып жатқан іс – әрекетке нақты түсіне алмайтын тұлға деп келтірілген.

А.Н. Игнатовтың айтуы бойынша да, «жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтық деп тұлғаның дәрменсіз күйін пайдаланып және сол жасалып жатқан іс –әрекетке нақты жауап бере алмауы яғни жүйке ауруымен ауыратындарға немесе кәмелетке толмағандарға қарсы және жыныстық қатынасқа түсу үшін әлі жетілмегендерге қарсы» деп көрсетті [23].

Өзінің пайымдауынша, осы аталған тұлғаларға қарсы олардың келісім беруіне қарамастан, жасалған іс –әрекеттер жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар болып табылады. Көрсетілген сипаттамаға анализ жасасақ, жоғарыда айтылған анықтамаға толықтай сәйкес келеді. Яғни, автор жыныстық еркіндік пен жыныстық қол сұғылмаушылықты қатаң түрде ашып, бөліп көрсетті.

Айтылған анықтамаға өз лебізімізді білдіре отырып, қылмыстық құқық доктринасында көрсетілген жыныстық қатынас пен жыныстық қол сұғылмаушылықтың тұжырымдамаға келіспеуге болады. Осы жерде жоғарыдағыларды зерделей отырып, көптеген аксиомалар мен пікірлерді оқи отырып, өзіміз анализ жасау барысында кездескен кемшіліктерді есепке алып әділ түрде жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа анықтама беріп көрсек болады.

Сексуалды қарым – қатынастан бас тартқан жас бала, өзінің жыныстық еркіндігін орындайды және өзі таңдау құқығына ие болады. Осындай жағдайда ең алдымен кәмелетке толмаған баланың жыныстық бостандығы арқылы жүзеге асырылатын және қорғалатын құқықтық – қатынастардың жиынтығы қол сұғылмаушылықтың объективті белгіне сәйкес келеді. Әйтсе де аталған белгілердің жиынтығы орын алмауы мүмкін егер жас бала өзінің еркімен сексуалды іс – әрекетке барса. Мұндай жағдайда ешқандай жыныстық қол сұғылмаушылықтың бұзылуы жайлы сөз қылудың қажеті жоқ.

Тұлғаның еркіндігі мен құқығына аса көңіл бөле отырып, мемлекетіміз егер де тұлға өз ісіне жауап бере алса және құқық қабілеттілігі жоғары деңгейде болса мемлекет тұлғаға шешім шығаруды өзіне береді. Ал егерде, өзінің құқық қабілеттілігін және өзінің еркіндігін ашық айта алмаса ол тұлғаға жолауға мемлекет тиым салады. Және қылмыстық құқық доктринасында бұл қылмыстық құқыққа қол сұғылмаушылық деп аталады.

Біздің ойымызша, егер тұлға келісім берген жағдайда да жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық ол мемлекеттің құқықтық тиым салуы және ол жыныстық қатынасқа қол сұғып тұрған тұлғаға да қатысты. Кейбір кезде, авторларменде келіспейтін жайттар болады. Мысалыға елімізде адам өмір сүру құқығы қорғалады. Мысалы, кісі өлтіруді алып қарастырсақ, жәбірленушінің өзінің өтініші бойынша эфтаназия жасағаны үшін ешқандай жауапкершілік жоқ.

Дегенмен, еліміздің қазіргі заңнамасында мүлдем олай емес. Міне, осыдан кейін кісі өлтірудің объектісі оның құқығы емес оның өміріне қол сұғылмаушылығы болып табылады. Сонда адамның денсаулығына байланысты қылмыстық құқықтық қорғау ретінде жәбірленуші өзіне келетін зардапқа келісіп тұрған себептен ол жерге «құқығы» терминін қолданған орынды болады. Егерде дәрігер – гинекологтар болашақта жариялы түрде айыпталатынын және ауыр жағдайда зиян келтіретінін біле тұра, уақытында жүкті әйелдің жүктілігін өзінің келісімі арқылы үзетін болса қылмыс жасалды деп саналмайды. Осыған орай көптеген мысалдарды алып көрсетуге болады, яғни формальды түрде тұлғаның денсаулығына зардап келетін қылмыстың белгісі бар, бірақ жәбірленушімен келісімімен болғандықтан қылмыс болып саналмайды.

Осылайша, қылмыстық құқықтық қорғаудың барлық объектісін екі топқа бөлуге болады. Біріншісі ол міндетті түрде тұлғаның еркі мен құқығынан тұратын қоғамдық қатынастар, және қол сұғушылыққа бағытталған қоғамдық қатынастар. Сондықтан қол сұғылмаушылықтың құқығы мен еркіндігімен қатар жыныстық еркіндікті де жатқызуымыз қажет. Себебі мұндай бостандықты объективті түрде көрсетуге ешқандай себеп жоқ деуге болады.

Біздің пайымдауымызша, тұлғаның сексуалдық әрекетке әсер ету құқығы оның осындай іс – әрекетке келісім беру арқылы құрылуы мүмкін. Егер мұндай әсерге өзіндік тиым салынбаса, кез – келген алгоритм заңға қайшы. Келтірілген анализ бойынша тұлғаның бостандығына және құқығына қол сұғылмаушылықтың шегін анықтап көрсетеді.

Жоғарыдағыларға келісе келе, ҚР Конституциясына сәйкес, жыныстық қол сұғылмаушылық тұлғаның бостандығы мен құқығы секілді кез – келген адамның өз- өзіне жауап бере алу, алмауына қарамастан және заңмен анықталған басқа да тұлғаларға қатысты әлеуметтік қарым – қатынастар болып табылады.

Осылайша, жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылық – заңмен анықталған кез – келген адамға және де өз өзіне жасалып жатқан іс – әрекетті толық сезіне алмайтын және дәрменсіз күйін пайдаланатын заңмен қаралған өзге де тұлғаларға қарсы нәпсіқұмарлықтың кез – келген әрекеттерін жасауға тиым салынған қоғамдық қатынастар болып табылады.

Мысалыға, сығандарды алып қарасақ, жас қыз балалар он төрт, он бес жастарында жыныстық қатынасқа келісіп, отау құрып жатады және олар өзінің отбасылық барлық жағдайларына келісіп, еркімен барады. Салт – дәстүрді

сақтап отырған елдің адамдары үшін, мұндай сипаттағы іс – әрекеттер таңсық емес және олар барлық іс – әрекетке қоғамдағы қарым – қатынаспен санасып, саналы түрде келіседі.

Өздеріңіз куә болғандай, бүгінгі таңда заңды түрде жыныстық қол сұғылмаушылықта тұлға жыныстық қатынасқа ие ғана емес, толықтай өзінің жыныстық еркіндігін орындап отыр.

Жыныстық бостандықтың бұл түрі ақыл – есі дұрыс дамымаған және әрекет қабілеттілігі жоқ тұлғаға, өзіне есеп бере алмайтын тұлғаға қарсы қол сұғылмаушылық болғанда, тұлға кінәлі адамның қандай да бір іс – әрекетіне қарсы тұрады, бұл тұлғаның осындай іс – әрекетке әл қаухарының жоқтығын және іс – әрекетке мүлдем құлқысы жоқ екенін көрсетеді.

Құлқысыздық тұлға мен кінәлі арасындағы сексуалды қарым – қатынастың қандай себептен туғанына қарамастан әр түрлі факторларға байланысты орын алуы мүмкін.

Қылмыстың объективтік жағы зорлық-зомбылықсыз азғындық әрекеттер жасаумен, яғни жыныстық қатынас пен қызтекеліктен басқа, жыныстық сипаттағы әрекеттерді ерікті түрде жасаумен сипатталады.

Азғындық әрекеттер физикалық және зияткерлік болуы мүмкін. Физикалық азғындық әрекеттер жыныстық сипаттағы манипуляциялардан тұрады, мысалы, әдепсіз жанасу (жыныс мүшелерін сипау), мастурбацияға итермелеу және т.б.. Интеллектуалды азғындық әрекеттер жыныстық тақырыптарда, порнографиялық бейнелерді көрсету және т.б. туралы дәрекі сөйлесулерде көрінеді [52].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 122-бабында және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 124-бабында көрсетілгендей, біліктілік белгілері дегеніміз - осы баптардың 1-бөлігінде көрсетілген, сәйкесінше 16 жасқа толмаған адамға және кәмелетке толмаған адамға, ата-анасы, мұғалімі немесе тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының Заңымен жүктелген өзге де адам жасаған, сондай-ақ осы баптардың 1 және 2-бөліктерінде көзделген бірнеше рет жасалған іс-әрекеттерді саралау.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, жоғарыда аталған әрекеттерді ғана емес, сонымен бірге ҚР Қылмыстық кодексінің 134-бабында көрсетілген «Кәмелетке толмағанды жезөкшелікпен айналысуға тарту» әрекеттерін кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар ретінде қосу қажет және ҚР ҚК-нің 312-бабы «Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды дайындау және олардың айналымы не оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына қатысу үшін тарту», өйткені күрделі құрамдары бола отырып, олар кәмелетке толмағандардың қалыпты физикалық, психикалық және рухани-адамгершілік дамуына қарсы бағытталған.

Балалар жезөкшелігі ұғымы Бала құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттаманың мәтінінде бар, онда ол баланы жыныстық

сипаттағы қызметте пайдалану ретінде сыйақы немесе өтеудің кез келген басқа нысаны ретінде ашылады, бірақ отандық заңнамада бұл анықтама бүгінгі күні жоқ. Бұл жағдайда қылмыстың негізгі объектісі кәмелетке толмағанның қалыпты моральдық және физикалық дамуы болып табылады, ал кәмелетке толмағанның денсаулығы қосымша объект ретінде әрекет етеді. Қазақстанда балалар жезөкшелігінің, жалпы балалар жезөкшелігі сияқты таралуы туралы деректер зерттеуден зерттеуге дейін айтарлықтай ерекшеленеді, кейде ондаған есе ерекшеленеді, сондықтан жезөкшелікке тартылған кәмелетке толмағандардың нақты санын айту қиын. Балалардың жезөкшелікке ұшырауының әлеуметтік қауіптілігі балалардың жас кезінен бастап жыныстық қатынасқа ұшырап, олардың адамгершілік және физикалық дамуына орны толмас зиян келтіретін асоциалдық өмір салтына тартылуымен байланысты. Сондықтан көптеген елдердің заңнамасында балалар жезөкшелігіне тыйым салынған.

Қазақстандық заңнамаға сәйкес, бұл әрекеттің объективті жағын жасөспірімнің сыйақы үшін жыныстық қатынасқа түсуге деген құштарлығын тудыруы мүмкін әрекеттер деп түсіну керек.

Сонымен бірге қылмыскер жәбірленушінің материалдық немесе басқа тәуелділіктерін жиі пайдаланады. Осы бап бойынша жауапкершілік үшін бұрынғы, оның ішінде кәмелетке толмағанның әдепсіз қылығы маңызды емес. Бірқатар шетелдік қылмыстық кодекстерде кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысқан адамдар ғана емес, сонымен қатар клиенттер де жауапкершілікке тартылады, алайда ішкі заңнамада кәмелетке толмаған жезөкшелер қызметін пайдалануды реттейтін жеке норма жоқ, сонымен бірге егер жәбірленуші келісім жасына жетпеген болса, онда адам Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 122-бабы бойынша жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Кейбір елдерде (мысалы, АҚШ) кәмелетке толмаған жезөкшелердің қызметтерін пайдаланғаны үшін жауапкершілік қылмыс елден тыс жерде жасалған жағдайда да туындайды, алайда мұндай тәсіл бізге дұрыс емес болып көрінеді: қылмыс үшін жауапкершілік, егер ол нақты мемлекеттің аумағында жасалған болса және егер адам Қазақстан Республикасының аумағынан тыс аумақта заңсыз жыныстық қатынасқа түскен болса, онда ол сол елдің заңнамасына сәйкес жауапқа тартылуға тиіс, бұл қылмыс жасалған жерде.

Біздің ойымызша, тұлғаның осындай күйін пайдалана отырып, оған қарсы жасалатын сексуалды басқа да іс – әрекеттер, жыныстық қол сұғылмаушылықтың қоғамға қаншалықты зиян келетінін және де оның криминализациялауын біледі.

Бұл тарихи ереже ертеден қалыптасқан, бірақ қазіргі күнге құқық қолдану тәжірбиесінде бұл іс – әрекет золау және сексуалды сипаттағы әрекеттерге негізделеді.

1.3 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың субъективті белгілері

Қылмыстың субъективті жағын сипаттайтын белгілерді толық және жан-жақты анықтау қылмысты дұрыс саралаудың, әрекеттің және осы қылмысты жасаған адамның қоғамдық қауіптілік дәрежесін анықтаудың және жауапкершілікті дараландырудың қажетті шарты болып табылады.

Б. Волков: «субъективті жағы» — әлеуметтік қауіпті әрекеттің қажетті белгісі. Оның мазмұны әлеуметтік қауіпті әрекеттерді және олардың нәтижесінде туындаған қылмыстық салдарларды бағалау болып табылады. Сондай-ақ, актінің субъективті жағы мен сыртқы қасиеттерінің өзара байланысы оларды бағалаудағы сәйкестікпен ғана шектелмейді. Бұл жағдай осы белгілерді сипаттауда, олардың нақты мазмұнын анықтауда, осы ұғымдарды құрайтын құрама элементтерді анықтауда маңызды рөл атқарады. Кез-келген әрекеттің іс-әрекетті жасаған адамның санасында бастауы болады» [53].

Субъективтік жағының заңды мәні мынада: ол қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін негіздерді белгілеуге; қылмыстың нақты саралануын қамтамасыз етеді; байланысты құқық бұзушылықтарды ажыратуға мүмкіндік береді; әрекеттің қоғамдық қауіптілік дәрежесінің белгіленуіне әсер етеді.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағы «қылмыскердің тұтастай жасалған қылмысқа және оның объективті сипаттағы жеке заңды маңызды элементтеріне психикалық қатынасынан тұратын қылмыстық мінез-құлықтың ішкі психологиялық сипаттамасы» деп түсініледі [54].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті белгілерін анықтаумен қатар, кінәлінің әрекеттерін саралау субъективті тараптың барлық компоненттерін анықтаудан тұрады. Тек объективті және субъективті белгілердің жиынтығын қамтамасыз еткенде ғана құқық бұзушылықтың дұрыс біліктілігі туралы айтуға болады.

Б. А. Осипян «қылмыс құрамының жеке және маңызды элементі ретінде қылмыстың белгілі бір түрінің субъективті жағы кейде белгілі бір заңсыз және әлеуметтік қауіпті әрекетті қылмыстық немесе заңсыз әрекет немесе әрекетсіздік ретінде дұрыс бағалау үшін өте маңызды құқықтық мәнге ие болуы мүмкін. Мысалы, егер адам өзіне заңда көзделген тиімді сақтандыру сомасын алу мақсатында өзінің қымбат көлігін қасақана сындырса, онда оның пайдакүнемдік әрекеті алаяқтық түріндегі қылмыс болып табылады. Алайда, егер ол мұны әдейі жасамай, тек ойын-сауық үшін жасаса, онда оның әрекеттерінде қылмыс құрамы жоқ» [55].

Құқық бұзушылықтың субъективті жағы субъект туралы мәліметтерден басқа, құқық бұзушылықтың кінәсі, себебі және мақсаты сияқты белгілерді қамтиды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 42-тармағында танылған құқық бұзушылықтың субъективті белгілерін кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар ретінде қарастырайық.

ҚР ҚК 120-бабы (зорлау) және 121-бабы (нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері) бойынша қылмыс субъектісі қылмыс жасалған уақытта он төрт жасқа толған есі дұрыс адам болып табылады.

ҚК-нің 122-бабында (16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер), 123-бабында (жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерге мәжбүр ету) және 124-бабында (жас балаларды азғыру) көзделген қылмыстардың субъектісі кәмелетке толған есі дұрыс адам болып табылады.

Біздің ойымызша, он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК 122-бабына назар аударған жөн. Бұл жағдайда заң шығарушы осы қылмыстың субъектісін көрсетпегені назар аударады.

Алайда, қазіргі қыздар мен жастардың гиперактивтілігі мен босаңсуы жалпыға белгілі екенін ескере отырып, кәмелетке толмаған адам бұл қылмыстың субъектісі бола ала ма деген сұрақ туындайды. Қазіргі жастар ата-аналарына, ата-әжелеріне қарағанда гендерлік қатынастар туралы мүлдем басқа түсінікке ие. Егер бұрын ата-аналар балаларында пәктікті тәрбиелеуге тырысса, некеге тұрмас бұрын жыныстық қатынасқа түсуге жол берілмесе, онда қазіргі ата-аналар балаларды, кем дегенде, тәртіпсіз жыныстық қатынасқа жол бермеу рухында тәрбиелеуге мәжбүр, тіпті оларды адамгершілікке шақырмай, жыныстық жолмен берілетін ауруларды жұқтыру қаупінен қорқады.

В. Зубкова: «жыныстық жағдайлар бойынша сараптама жасаумен байланысты мамандар Ресей Федерациясындағы көптеген қыздарда және әсіресе жастарда жыныстық белсенділіктің басталу жасын 16 жасқа толмағанын жақсы біледі» деп санайды [56].

Сондықтан ҚР ҚК 122-бабының 1-бөлігінде көрсетілген әрекеттерді кәмелетке толмағандар жүзеге асыруы мүмкін.

Алайда, он сегіз жасқа толмаған адамдардың талқыланған әрекеттерін жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тарту ақылға сыймайды, өйткені олардың өздері кәмелетке толмаған. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 122-бабының диспозициясынан көрініп тұрғандай, қыздар да, жастар да құрбан бола алады.

Осыған байланысты заңнамада бір кемшілік бар екенін мойындау керек. Егер біздің көршілеріміздің - сол посткеңестік мемлекеттердің тәжірибесіне жүгінетін болсақ, онда олар жоғарыда аталған жағдайдың кәмелетке толмағандар ғана (РФ) жыныстық қатынасқа қатысушы болатын жағдайды ескергендігін байқауға болады.

Осылайша, қылмыстық заң нормаларының жоғарыда келтірілген мәтіндерінде бұл қылмыстың субъектісі тек ересек адам бола алатындығы нақты көрсетілген - бұл қылмыстық құқық бұзушылық жасалған кезде он сегіз жасқа толған адам.

Келесі сұрақ жәбірленушінің жасын анықтауға байланысты туындайды. Қазіргі уақытта ҚР Қылмыстық кодексінің 122-бабы жасы бойынша он алты жасқа дейінгі барлық кәмелетке толмағандарды жасы бойынша градациясы жоқ жәбірленуші деп санайды.

Алайда, Қазақстан Республикасының заңнамасы кәмелетке толмағандарды жас балаларға, яғни он төрт жасқа толмаған адамдарға, он төрттен он сегіз жасқа дейінгі адамдарға, сондай-ақ он алты жасқа толған адамдарға жас ерекшелік бойынша градациялауды көздейді.

Мәселен, «зорлау және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттеріне байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 нормативтік қаулысында: «Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 23-бабына сәйкес жас жәбірленушілерді қылмыс жасалған кезде он төрт жасқа толмаған балалар деп тану керек» делінген.

Шынында да, он төрт жасқа толған адамдардың құқықтық қабілеттілігі жас балаларға қарағанда әлдеқайда жоғары. Мысалы, он жасар бала мен он төрт жасар жасөспірімнің зияткерлік, физикалық және басқа қабілеттерін бір деңгейге қоя алмаймыз. Осыны ескере отырып, Азаматтық кодексте: «он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өздері жасаған зияткерлік меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасауға құқылы» деп көзделген.

Азаматтық заңнамада он төрттен он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар үшін құқық қарастырылған, оған сәйкес олар өз атынан мәмілелер жасай алады және, тиісінше, олар өз әрекеттері арқылы зиян келтірген жағдайда дербес жауап береді.

Он алты жасқа толған адам Азаматтық кодекске сәйкес толығымен әрекетке қабілетті деп танылуы мүмкін. Қылмыстық заң құқық бұзушылықтың жалпы субъектісінің жасын он алты жастан бастап айқындайды.

Он төрт жасқа толмаған адамның (жас баланың) жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстық іс-әрекеттер үлкен қоғамдық қауіп тудыратыны даусыз. Бұл біздің ойымызша, жастық шақ жәбірленушінің дәрменсіздігін көбірек болжайды. Жас адамның зияткерлік деңгейі әлдеқайда төмен, өмірлік тәжірибесі әлдеқайда аз, сеніп қалу және физикалық дамуы он төрт жасқа толған адамдарға қарағанда әлдеқайда төмен.

Жоғарғы Соттың жоғарыда аталған нормативтік қаулысы жас жәбірленуші адам кінәлі адамның әрекеттеріне қарсы тұра алмайтын дәрменсіз жағдай ретінде анықтайды.

Қылмыстық-құқықтық доктринада дәрменсіз күйдің төрт көрсеткіші қолданылады - бұл жас, физикалық, психикалық және зияткерлік даму. Жас кезінде барлық соңғы үш көрсеткіш шешуші болып табылады, яғни он төрт жасқа толмаған адамның физикалық, психикалық және интеллектуалдық дамуы жетіспейді.

В. Ившин мен В. Ровнейко "жасына байланысты дәрменсіздік жағдайында жәбірленуші өзіне қатысты жасалған әрекеттердің сипатын түсінбейтіндіктен де, физикалық жағынан да қарсылық көрсете алмайтындықтан да қарсылық көрсете алмайды» деп жазады [58].

Жас баланың дәрменсіздік жағдайы көбінесе оған қатысты жасалған әрекеттердің қауіптілігін түсінудің мүмкін еместігінен туындайды. Жас кезінде балалар ересектердің талаптарына бағынуға бейім, олар әлі де ересектердің мінез-құлқын сыни тұрғыдан қабылдамайды.

«Осыған байланысты, психофизиологияда биологиялық жасының аздығына байланысты күштері мен ақыл-ой қабілеттерінен айырылған адамдар сыртқы күштер тарапынан оның өміріне немесе денсаулығына қауіп төндіретін қауіпті жою үшін дербес шаралар қабылдай алмайды» деп саналады.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қол сұғушылық үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу кезінде жас бойынша градация жасау қажеттілігі нормативтік-құқықтық базада да, құқықтық доктринада да өзіндік негізге ие.

Біздің ойымызша, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі он төрт жасқа толған адамдарға қатысты осындай қол сұғушылыққа карағанда әлдеқайда жоғары.

Көптеген шет елдерде кәмелетке толмағандармен заңсыз жыныстық қатынас үшін төменгі шекараны белгілей отырып, кәмелетке толмағандардың жасына қарай градациясы жүргізіледі. «Мысалы, Австралияда, Италияда, Норвегияда ол 10 жылды, Люксембургте, АҚШ - та (НьюЙорк штаты) - 11 жылды, Аргентинада, Венесуэлада, Данияда, Испанияда - 12 жылды, Ұлыбританияда және Кипрде - 13 жылды, Бразилияда-14 жылды құрайды».

Осылайша, көптеген елдерде заңмен белгіленген төменгі жас шегіне жетпеген кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынастың қоғамдық қауіптілік деңгейі осы жас шегінен өткен кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынасқа карағанда едәуір жоғары деп санайды.

Баяндалғанның негізінде біз бұл әрекетті ҚР ҚК 122-бабының білікті құрамы ретінде тани отырып, жас балалардың жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу керек деп ойлаймыз.

Осыған байланысты ҚР ҚК-нің 122-бабы мынадай редакциядағы 2-1-бөлікпен толықтырылсын: «он төрт жасқа толмаған адамға қатысты жасалған дәл сол әрекеттер-сегіз жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады».

Қылмыс жасаған адам белгілі бір себептерді басшылыққа алады және белгілі бір нәтижеге - мақсатқа жету үшін өз еркін бағыттайды. Адамның психикалық қарым-қатынасының сипаты белгілі бір себептермен және мақсатпен анықталатындықтан, кінәнің нақты мазмұнын оларды анықтамай дұрыс бағалау мүмкін емес. Қылмыстың себебіне көрнекті орыс криминалистері И. Фойницкий, М. Чубинский, Л. Владимиров және т. б. үлкен мән берді.

Адамның санасында қалыптасатын мінез-құлық мотиві оның еркіне әсер етеді, өзі жасаған қоғамдық қауіпті іс-әрекеттерге белгілі бір бағыт беріп, мотивтерді анықтау қылмыстың квалификациясы үшін маңызды.

Мотив іс-әрекетті ынталандырады, ал мақсат туындаған уәжді қанағаттандыруға болатын әрекеттердің нұсқасын анықтайды. Көптеген ғалымдар барлық саналы мінез-құлықтың уәжді және мақсатты екендігімен келіседі.

Кейбір ғалымдар мақсатты ниет элементі ретінде қарастырады. Сонымен, Р. Михеевтің айтуынша, «қылмыстық нәтижеге жету мақсаты тікелей қасақаналықтың элементі болып табылады; композиция шеңберінен тыс нәтижеге бағытталған мақсат, ниет бағытын сипаттайды ... ».

Ф. Гилязов «мақсат орындалатын әрекетке қатысты стратегиялық функцияны орындайды» деп санайды [62].

Мақсат қылмыстың субъективтік жағының белгісі ретінде тек мотивпен ғана емес, кінәмен де байланысты. Арнайы мақсатты нақты қылмыстың субъективтік жағына қосу іс-әрекеттің мақсатты сипатын көрсетеді. Демек, іс-әрекеттің арнайы мақсаты тек тікелей ниетпен үйлеседі деген қорытынды жасау керек. Сонымен, қылмыстың мақсаты дегеніміз - ол адамның қылмыс жасау арқылы ұмтылатын қалаған нәтиже туралы идеясы.

Жыныстық қол сұғылмаушылық пен жыныстық еркіндік жеке тұлғаның жеке, интимдік құрамдас бөлігінде болғандықтан, кейбір жағдайларда бұл қылмыстар жәбірленушіге жеке дұшпандық негізінде жасалуы мүмкін. Сол сияқты, кінәлі адам зардап шеккен адамды қорлауға және моральдық азап шегуге деген ұмтылысын жүзеге асырады [63].

Басқа жағдайларда, кәмілетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар кек алу үшін жасалуы мүмкін, мысалы, кәмілетке толмағанның ересек туыстарынан.

Мотивацияның кез-келген нұсқасында, соңғысының негізгі өзегі - бұл адамның жыныстық құмарлықтарын қанағаттандыру қажеттілігі.

Сонымен бірге, мұндай қылмыстарды жасау кінәліні ақыл-ой деңгейі төмен және моральдық деңгейі төмен адам ретінде сипаттайтынын ұмытпау керек. Е. Котельникова «Бұл ең ауыр және жиі қайталанатын қылмыстардың жасалуын анықтайтын жыныстық қатынастың ауытқулары, және бәрінен бұрын - парафилия» [64].

Психикалық ауытқулардың болуы субъектіде қатаң жеке болып табылатын ерекше ішкі импульсті қалыптастырады».

Қылмыстардың осы санатының мақсаттары олардың мотивтерімен сәйкес келеді, олардың негізгісі олардың жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады.

Отандық қылмыстық заңнамаға сәйкес «адам өзінің кінәсі анықталған қоғамдық қауіпті әрекеттері (әрекеттері немесе әрекетсіздігі) және туындаған қоғамдық қауіпті зардаптар үшін ғана қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Объективті айыптауға, яғни жазықсыз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауапкершілікке жол берілмейді».

Бұл жағдайда қылмыстық заң Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабында бекітілген қағидат шеңберінде қолданылады, оған сәйкес қылмыстық жауаптылық қылмыс жасаған адамның кінәсі болған кезде ғана туындайды. Қылмыс жасағаны үшін әрбір айыпталушы оның кінәсі соттың заңды күшіне енген үкімімен танылғанша кінәсіз деп есептеледі (ҚР Конституциясының 77-бабы).

Бұл дегеніміз, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағының негізгі құрамы кінә болып табылады. Алайда, кінәнің заңнамалық анықтамасы жоқ, тек оның формасының белгісі бар: ниет пен абайсыздық.

Қылмыстық заңда кінәні субъектінің жасалған әрекетке психикалық қатынасы деп түсіну әдетке айналған.

Кінәнің әлеуметтік мәні - бұл субъектінің қылмыстық-заңсыз әрекетте көрсетілген жеке тұлға мен қоғамның, мемлекеттің мүдделеріне теріс қатынасы. Кінәнің бұл әлеуметтік мәні Қылмыстық кодекстің белгілі бір бөлігінде оны сипаттау арқылы заңды баға алады.

Профессор Ю. А. Красиковтың анықтамасы бойынша: «кінә - бұл адамның қылмыстық заңда көзделген қасақана немесе абайсыздық түрінде жасалған іс-әрекетке және оның салдарына, жеке адам мен қоғамның мүдделеріне теріс немесе немқұрайлы қарауды білдіретін психикалық қатынасы» [].

Сонымен, кінәнің анықтамасын келесідей тұжырымдауға болады: «кінә - бұл адамның қылмыстық заңда көзделген психикалық көзқарасы, ол жасаған іс-әрекеті мен оның салдарына немқұрайлылық немесе немқұрайлылық түрінде, қылмыстық заңмен қорғалатын қатынастарға теріс немесе немқұрайлы қарауды білдіреді».

Біз қарастырып отырған санаттағы қылмыстар тек тікелей қасақаналықпен жасалады. Сонымен қатар, заң шығарушы тиісті баптардың диспозицияларында тікелей қасақаналықты ғана емес, сонымен бірге «Қасақана» белгісін де ұсынды (Қылмыстық кодекстің 120, 121-баптары кәмелетке толмаған жасөспірімге қатысты жасалған; Қылмыстық кодекстің 124-бабы). көрінеу кәмелетке толмаған (кәмелетке толмаған)).

Профессор А. Рарог атап өткендей: «Қасақана - адамның ақыл-ой әрекетінің дербес элементі емес. «Қасақана» термині - бұл қылмыстың субъективтік жағын сипаттау үшін қолданылатын арнайы техника. Бұл әрекетті жасау кезінде субъекті қылмысты саралау немесе жаза тағайындау үшін елеулі мәні бар қандай да бір мән-жайлардың бар екендігі туралы алдын ала

білетіндігін (хабардар болғанын), яғни ол осы мән-жайлар туралы анық білетіндігін заңда көрсету тәсілін білдіреді» [67].

Біздің зерттеу тақырыбымыздың контекстінде Қасақана дегеніміз, қылмыскер қылмыс жасамас бұрын жәбірленушінің кәмелетке толмағанын немесе жас бала екенін алдын-ала білгендігін білдіреді.

Қылмыстық құқық ғылымында пікірлер бар, оған сәйкес «қасақана» объективті пікірге тыйым салу қағидатына қайшы келеді. Мәселен, мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 19-бабының екінші бөлігінде: «Объективті айыптауға, яғни жазықсыз зиян үшін қылмыстық жауапкершілікке жол берілмейді», - деп жазылған.

Ю. Пудовочкин «адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы барлық қылмыстар сияқты қасақана жасалған қылмыстарда қылмыскердің құрамның барлық белгілеріне қатынасы тек қасақана болуы керек. Осыған байланысты, кінәлі адам жәбірленушінің кәмелетке толмағанын алдын ала болжамайтын жағдай (не ол он төрт немесе он алты жасқа толмауы), бірақ оны алдын ала білуге тиіс болса да, жәбірленушілердің көрсетілген тобына қатысты жасалған жыныстық қылмыстың құрамымен қамтылмауға тиіс» [68].

Қарастырылып отырған мақалаларда «қасақана» белгісін сақтау, Ю. Маторина және М. Маторина, «халықаралық стандарттарға (балаларды сату, балалар жезөкшелігі және балалар порнографиясы туралы БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясының факультативті хаттамасы, 8 бап) қайшы келеді [69].

АҚШ, Франция және т.б. қылмыстық заңнамасында балалардың жыныстық тұтастығына қарсы қылмыстар жасалған жағдайда кінәлінің жәбірленушінің (жәбірленушінің) жасын түсіну фактісін дәлелдеу талап етілмейді, Ұлыбритания, Ирландия, Италия және Норвегия ҚК-де баланың жасына қатысты адал жаңылысу қылмыстық жауаптылықтан босату үшін негіз болып табылмайды, ал Дания ҚК § 226-ға сәйкес, егер қылмыскер жәбірленушінің жасы туралы білмей абайсызда әрекет етсе, оған тағайындалған жаза азайтылуы тиіс».

«Қасақананың» белгісі ішкі қылмыстық заңнамада объективті айыптауға жол беріледі деп айтуға мүмкіндік береді, бұл мұндай айыптауға тыйым салу қағидатына қайшылықты көрсетеді.

Осылайша, біздің пікірімізше, кінәлі тұлғалардың жауапкершілігін күшейту және жәбірленушілердің құқықтарын қорғау, сондай-ақ объективті кінә тағуға тыйым салуға қатысты қылмыстық заңда қарама-қайшылықты болдырмау мақсатында ҚР ҚК кәмелетке толмағандар мен жас балалардың жыныстық тұтастығына қол сұғушылық үшін жауапкершілікті белгілейтін баптарының диспозицияларынан «қасақана» деген сөзді алып тастау орынды.

1.4 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың саралаушы белгілері

Орыс тіліндегі біліктілік (латын сөздерінен *gualis* - қандай, қандай сапа және *facere* - жасау): заттың, құбылыстың сипаттамасы, оны қандай да бір санатқа, топқа жатқызу; қылмыстың біліктілігі-осы қылмыс үшін жазаны көздейтін қылмыстық заңның бабын анықтау.

«Қылмыстық заңда көзделген қоғамға қауіпті іс - әрекетті саралау-бұл қылмыстық - құқықтық нормада көрсетілген осы мінез-құлықтың нақты құрамының белгілерін және қылмыс құрамының белгілерін салыстыру арқылы жүзеге асырылатын адамның мінез-құлқын қылмыстық-құқықтық бағалау, соның нәтижесінде олардың бір-біріне сәйкестігі немесе сәйкес келмеуі белгіленеді және оның қылмыстық заңның нақты бабында (бабының тармағында, бөлігінде) көзделгені немесе көзделмегені айқындалады».

Естеріңізге сала кетейік, білікті (аса білікті) және басым қылмыс құрамы қылмыстың негізгі құрамымен бірге қылмыс құрамының түрлерін құрайды. Аталған түрлерді бөлу критерийі-олар көрсеткен әрекеттің әлеуметтік қауіптілік дәрежесі. Қылмыстың әр түрі үшін ол әртүрлі.

Қылмыстың негізгі құрамы қылмыс түрінің негізгі формасын сипаттайды. Оған қылмыстың осы түрі үшін маңызды және осы түрдегі қылмыстың әр жағдайына тән белгілер кіреді.

Қылмыстың басым құрамы негізгі құрамның белгілерінен басқа, құрамның сапасын, оның біліктілігін өзгертетін және негізгі құраммен салыстырғанда жазалануды төмендететін арнайы белгілерді қамтиды. Мысалы, әсер ету жағдайындағы кісі өлтіру, қажетті қорғаныс шегінен асқан кезде кісі өлтіру.

Қылмыстың білікті құрамы негізгі құрамның белгілерінен басқа, негізгі құраммен салыстырғанда іс-әрекеттің құқықтық бағалауының өзгеруіне және жазаның ұлғаюына әкелетін арнайы белгілерді қамтиды. Мысалы, аса қатыгездікпен, жалпы қауіпті тәсілмен жасалған кісі өлтіру (ҚК 96-ББ.2-б. «д», «е» т.).

Қылмыстың ерекше білікті құрамы негізгі құрамның белгілерінен басқа, білікті құраммен салыстырғанда әрекеттің қауіптілігі мен жазалануын күшейтетін белгілерді қамтиды.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамадағы білікті (ерекше білікті құрамдарды қоса алғанда) және басым қылмыс құрамдарының саны қылмыстың негізгі құрамдарының санынан асып түседі. Қылмыстың объективті жағын сипаттайтын біліктілік белгісі қылмыс жасаған адам оған кінәлі болған жағдайда ғана қолданылады. Мұндай көзқарас, егер ол оны білуі мүмкін және білуі керек болса, кінәлінің бұл жағдайға саналы, ал кейбір жағдайларда бейсаналық көзқарасынан көрінуі мүмкін.

Объективті жағын сипаттайтын біліктілік жағдайлары кінәнің мазмұнына кіреді.

Басым белгілерге қатысты жағдай басқаша. Содан кейін, мұндай белгілер іс-әрекеттің объективті жағын сипаттайтын болса, олар кез-келген жағдайда біліктілікке әсер етеді: кінәліге саналы көзқараспен де, онсыз да.

Қасақана қылмыстарда кінәлінің барлық объективті біліктілік белгілеріне қатынасы, жалпы ереже бойынша, саналы болуы керек. Сонымен қатар, ол мұндай жағдайды қалауы немесе оған жол беруі немесе оған немқұрайлы қарауы мүмкін.

Кінәлі жасаған кезде іс жүзінде бар саралау мән-жайларының бар екенін ұғынбаған іс-әрекет қылмыстың негізгі құрамын қамтитын бап бойынша аяқталған қылмыс ретінде бағаланады. Біліктілік мән-жайын түсінген кезде қылмыс білікті құрамның белгілеріне түседі.

Бұл ереже логикалық тұрғыдан алдыңғысынан туындайды, ол кінәлінің біліктілік мән-жайларына субъективті қатынасын орнатуды талап етеді. Егер адам іс жүзінде бар біліктілік мән-жайлары туралы қателессе, онда мұндай қатынас жоқ, демек, қарастырылып отырған мән-жайларды айыптау мүмкін емес.

Өзінің іс-әрекетінде саралау мән-жайларының нақты болуы туралы білген, бірақ олардың болуы іс-әрекетті заңдық бағалауды өзгертпейді (немесе өзге де шамада өзгертеді) деп есептеген адамның іс-әрекеттері көрсетілген мән-жайларды ескере отырып саралануға тиіс. Кінәлі мән-жайдың заңды мәніне қатысты жаңылысқан жағдайларда, соңғысының іс жүзінде болмашы болуы кезінде жасалған әрекет қылмыстың негізгі құрамын қамтитын бап бойынша сараланады.

Бұл ереже ғылымда жалпы қабылданған қылмыстық заң ережесінен туындайды: заңды қателік әрекеттің біліктілігіне әсер етпейді.

Қылмыстық сот ісін жүргізу тәжірибесінде кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК нормаларын қолдану кезінде олардың аражігін ажырату қажеттілігі туындайды. Құқық бұзушылықтың нақты құрамын сабақтас, Яғни ұқсас композициялардан ажырату процесі олардың дұрыс біліктілігін білдіреді. Өз кезегінде, дұрыс біліктілік нақты қоғамдық қауіпті әрекеттің барлық заңды маңызды белгілерін белгілеуді және оларды ҚР ҚК қылмыстық-құқықтық нормасының диспозициясында бекітілген қылмыс құрамының белгілерімен байланыстыруды білдіреді.

3. Астемиров, А. Гаджиметов: «Қылмыстық құқық теориясында бір қылмыстың кейбір белгілері бір мезгілде екінші қылмыс құрамының белгілері болған кезде, бір-бірін қайталайтын қылмыстар өзара байланысты қылмыстар деп саналады. Сонымен қатар, олардың арасында осы әрекеттерді ажыратуға мүмкіндік беретін бірқатар ерекше белгілер бар» [72].

Дұрыс біліктілік мемлекет үшін де, әрекеттері қылмыстық-құқықтық бағалауға жататын адам үшін де маңызды.

«Қылмыстың дұрыс саралануы үлкен Заңды мәнге ие:

1. Ол қылмыстық құқық қағидаттарын, атап айтқанда, заңдылық қағидатын қатаң сақтауды және іске асыруды қамтамасыз етеді.

2. Бұл заңға сәйкес әділеттіліктің жүзеге асырудың кепілдіктерінің бірі.

3. Қылмыстық мінез-құлықты қылмыс жасамайтын адамнан ажыратады, қылмыстық әрекет жасамаған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды.

4. ҚІЖК-де көзделген қылмыстық істерді тергеудің іс жүргізу тәртібін негіздейді (тергеу нысанын таңдау, қылмыстық істердің тергеулігін, соттылығын айқындау және т.б.).

5. Бұл заңды және әділ жаза тағайындаудың маңызды шарты. Дұрыс емес біліктілік негізсіз жұмсақ немесе қатаң жаза тағайындауға әкелуі мүмкін, нәтижесінде сотталған адамның немесе басқа азаматтардың құқықтары мен мүдделері бұзылуы мүмкін.

6. Жасалған қылмыстың санатына қарай бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеу жағдайларын саралауға негіз болады.

7. Қылмыстың жай-күйін, құрылымы мен динамикасын дұрыс сипаттауға және онымен күресудің тиімді шараларын жасауға мүмкіндік береді» .

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бабының 42-тармағында көрсетілген және кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстар деп танылған қылмыстар тізімінен тек ҚК-нің 120-бабының 3-1 бөлігінің құрамы (кәмелетке толмағанға қарсы жасалған зорлау) олардың біліктілігінде қиындықтар туғызбайды.

Осы топтағы қылмыстардың барлық басқа құрамын саралау олардың көзқарастарында қолданылатын терминдердің мазмұнына байланысты қиындықтар туғызады.

Қарастырылып отырған қылмыстарды дұрыс саралаудың және олардың арасындағы айырмашылықтың басты мәселесі «жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық», «жыныстық сипаттағы басқа әрекеттер», «содомия», «лесбиянизм», «азғындық» сияқты ұғымдарды қолданумен байланысты.

Аталған ұғымдардың әрқайсысы қылмыстың объективті жағын сипаттауда қолданылады, яғни бұл ұғымдар іс-әрекеттің түрін, қылмыстық әрекеттің мазмұнын сипаттайды. Әрине, кінәлілердің іс-әрекеттерін дұрыс саралау үшін қандай іс-әрекеттерді құратыны туралы нақты түсінік қажет.

Өкінішке орай, қазіргі уақытта қаралып отырған қылмыстар бойынша құқық қолдану практикасы шешуші құқықтық маңызы бар ұғымдардың ресми анықтамасы болмаған жағдайда жүзеге асырылатындығын атап өту керек. Біздің ойымызша, бұл жағдай кеңестік кезеңнің құқықтық мұрасының нәтижесінде пайда болды, ол дамыған социализм дәуірінде мұндай «ұят» құбылыстардың бар екенін мойындамауға бейім болды.

Бұрынғы КСРО мемлекеттері үшін ортақ тарихқа байланысты талқыланатын мәселе ортақ. Сондықтан, осы мемлекеттердің қылмыстық құқық доктринасында жоғарыда аталған ұғымдарды, соның ішінде» жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерін «талқылау ең белсенді кезеңде.

Отандық заң шығарушы мен бірқатар ғалымдардың логикасына сәйкес, содомия, лесбианизм және басқа жыныстық сипаттағы әрекеттер жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылыққа жатқызылуы керек.

С. Ценгель, жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері «зорлық-зомбылық көрсету немесе оны қолдану қауімімен қылмыскердің жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жасалған серіктестердің кем дегенде біреуінің жыныс мүшелерін қамтитын әр түрлі сексуалдық әрекеттер. жәбірленушіге немесе басқа адамдарға немесе дәрменсіз күйде зардап шеккен адамды пайдалану арқылы жүзеге асырылады» [74].

Н. Озовой, «жыныстық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында жасалған кез-келген қылмыс зорлық-зомбылық сипатындағы қылмыстар қатарына жатқызылуы керек. Егер садист өзінің немесе басқа біреудің құрбанын азаптауды көргенде ләззат алса, ал егер мұндай ләззат сексуалдық сипатта болса немесе адам тек садистикалық манипуляциялардан кейін жыныстық қозуды сезінсе, онда садистік әрекеттерді зорлықпен жасаумен, тіпті кейбір жыныстық әрекеттерді жасамай-ақ, мұндай әрекеттер сексуалдық шабуыл деп танылуы керек» [75].

Г. Дерягин «масохизм» деп аталатын жыныстық құмарлықтың бұзылуы туралы айтады – «жыныстық серіктес тудыратын физикалық немесе моральдық азапты бастан кешірген кезде жыныстық құмарлықтың қанағаттануы» [76].

«Бұл әрекет ұрып-соғудан, ұрып-соғудан және жыныс мүшелеріне қол сұғумен аяқталғанға дейін әртүрлі әрекеттер жасау арқылы жасалады. Бұл жағдайда, егер жыныстық қатынасқа түсетін осы әрекеттерді жасаған адам басқа адамға (бұл жағдайда кінәліге) қатысты мәжбүрлі түрде әрекет етсе, яғни олардың жасалуын қаламаса, бірақ сол кінәлінің зорлық - зомбылық әсерімен оларды жасауға мәжбүр болса, кінәлі масохистің әрекеттері», - дейді Н.Озова, «басқа сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері ретінде анықталуы керек».- деп таниды.

Медицина ғылымындағы масохизм жыныстық мінез-құлықтың сирек кездесетін түрлері болып саналады және, әрине, мұндай әрекеттерге қатысуға мәжбүрлеу жәбірленушінің жыныстық еркіндігін бұзады.

Осылайша, жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері мүлдем басқа, тәуелсіз мазмұнға ие және содомия, лесбианизм және басқа да жыныстық сипаттағы әрекеттермен сипатталатын әрекеттерден айтарлықтай ерекшеленеді.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз келесі редакцияны ұсынамыз: «жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері кінәлінің жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жәбірленушіге (жәбірленушіге) немесе басқа адамдарға күш қолданумен немесе оны қолдану қауімімен жасалатын серіктестердің кем дегенде біреуінің қатысуымен жасалған әртүрлі әрекеттерді, оның ішінде: мастурбацияға мәжбүрлеу, мастурбация актісін байқауға мәжбүрлеу, мастурбацияның тапсырысы бойынша басқа адамдардың жәбірленушіні физикалық азаптауын бақылау кезінде мастурбация. Қолданылған зорлық-зомбылық қылмыскер үшін сексуалдық қанағат алудың

құралы болуы керек және ұрып-соғудан және жыныс мүшелеріне қол сұғумен аяқталғанға дейін әртүрлі әрекеттер жасауды қамтуы мүмкін».

Зорлаудың қарастырылып отырған санаттағы барлық басқа қылмыстардан ерекшелігі-жәбірленуші әйел адам деп танылады, ал ҚК 120-бабының 3-1 - бөлігі бойынша-бұл кәмелетке толмаған қыз. Көзделген қылмыстар бойынша 121 (сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері), 122 (16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер), 123 (жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына, лесбианизмға немесе өзге де сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттерге мәжбүрлеу) әйелдер мен ер адамдар жәбірленуші болып танылады. ҚК-нің 124-бабы (жас балаларды азғындату) екі жыныстағы жас адамдарды жәбірленуші ретінде де көздейді.

Зорлаудың екінші маңызды ерекшелігі-физиологиялық мағынада әйелмен әдеттегі жыныстық қатынас жасалады. Қылмыстық кодекстің 122-бабында қарастырылған қылмыстардың объективті жағы, басқалармен қатар, жыныстық қатынастан тұруы мүмкін, бірақ зорлауға тән зорлық-зомбылық жоқ. ҚК-нің 123-бабында көзделген жыныстық қатынас жасауға мәжбүрлеу зорлаудан да ерекшеленеді, өйткені «жәбірленушіден аталған әрекеттерді жасауға мәжбүрлі келісім алу мақсатында оған ықпал ету тәсілдері бопсалау, мүлікті жою, бүлдіру немесе алып қою қаупі не жәбірленуші адамның материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалану болып табылады».

Талқыланатын құқық бұзушылықтардың келесі ерекшелігі-қылмыс субъектісі.

Мысалы, зорлау субъектісі қылмыс жасаған кезде 14 жасқа толған, ер адам болуы мүмкін. Зорлау ісі бойынша әйел адам қылмыс субъектісі ретінде танылуы мүмкін, бірақ тек бірлескен орындаушы ретінде. Мысалы, әйел зорлауға серіктес, қоздырушы ретінде қатыса алады.

Ол қылмысқа араласып, жәбірленушінің қарсылығын басуға көмектесе алады немесе соңғысын дәрменсіздік жағдайына әкелуі мүмкін.

Нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің субъектісі: содомия жасағаны үшін 14 жасқа толған есі дұрыс ер адам; лесбианизм жасағаны үшін 14 жасқа толған есі дұрыс әйел адам; жыныстық сипаттағы басқа әрекеттерді жасағаны үшін 14 жасқа толған екі жыныстағы есі дұрыс адамдар.

Қылмыстық кодекстің 122-бабында көзделген әрекеттер (16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер) қарастырылып отырған топтың басқа қылмыстарынан ерекшеленеді, бұл жағдайда мәжбүрлеу немесе күш қолдану болмайды. Жыныстық қатынас немесе жыныстық сипаттағы басқа әрекеттер өзара келісім бойынша пайда болады. Сонымен бірге жәбірленушілер болып жатқан іс-әрекеттердің мәні мен маңызын толық біледі.

«Осы түрдегі зорлық - зомбылықтан зардап шеккен адамның сипаттамасы - бұл кез-келген жыныстағы адам болуы мүмкін-ұл да, қыз да, сонымен қатар, сонымен бірге ол жыныстық сипаттағы қатынасқа түсу психотравмалық, зиянды сипатқа ие болмайтын жасқа жеткен жоқ. Заң шығарушының пікірінше, мұндай жас-Бұл 16 жас, оған сәйкес, отандық отбасы заңнамасының ережелеріне сәйкес, ерекше жағдайлары бар адамдарға неке мен отбасылық қатынастарды қалыптастыру арқылы үйленуге рұқсат етіледі. Мұндай (жыныстық) қатынастарға 16 жылдан ертерек кіру жәбірленушінің өміріндегі психоэлеметтік, физиологиялық, жыныстық сипаттағы белгілі бір мәселелерді тудырады».

Қылмыстық Кодекстің 123 - бабында көзделген қылмыстың ерекшелігі (жыныстық қатынасқа, содомия, лесбианизмге немесе жыныстық сипаттағы басқа да әрекеттерге мәжбүрлеу) зорлық-зомбылықтың бір түрі болып табылады-бұл бопсалау, мүлікті жою, зақымдау немесе алып қою қаупі немесе жәбірленушінің материалдық немесе басқа тәуелділігін пайдалану. Басқаша айтқанда, мұнда физикалық емес, болашаққа бағытталған психологиялық зорлық-зомбылық бар. Мысалы, сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінде зорлық-зомбылық қаупі қазіргі уақытта ұсынылған және жәбірленуші қылмыскердің еркіне бағынбаған жағдайда оған физикалық зорлық-зомбылық қолданылатынын түсінеді. Сонымен қатар, нақты физикалық зорлық-зомбылық жәбірленушіні жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылықтан аулақ болу мүмкіндігінен айыруы мүмкін.

Біздің ойымызша, қылмыскердің әрекеттерін қылмыстық кодекстің 124-бабы бойынша саралау үлкен қиындық тудырады (кәмелетке толмағандарды азғыру). Бұл қылмыстың объективті жағын құрайтын нақты әрекеттер туралы ресми түсіндірулердің болмауына байланысты. Осыны ескере отырып, біз 1.2-бөлімде. ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысының мәтініне қосымша ретінде пайдалануға болатын түсіндірмелердің өз нұсқасын ұсынамыз.

ҚК-нің 124-бабында көзделген қылмыстардың басты айырмашылығы-жәбірленушілердің жасы, олар қылмыс жасалған кезде он төрт жасқа толмаған еркек және әйел жынысты адамдар болуы мүмкін.

Қылмыстық кодекстің 124-бабы диспозициясымен танысу бізге бұл қылмыстың келесі айырмашылығы іс-әрекеттердің байланыссыз екенін болжауға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, кәмелетке толмағандарды азғындық жыныстық сипаттағы ұятсыз әрекеттерге назар аудару арқылы олардың жеке басына әсер ету арқылы жүзеге асырылады. Көрнекі әсер ету арқылы кінәлілер балаға зиянды жыныстық қызығушылық тудырады. Сондықтан М. Гусарованың сөздері әділетті, ол «қазіргі уақытта азғындық әрекеттер виртуалды болуы мүмкін, оның ішінде қылмыскер мен жәбірленушінің бір-бірінен едәуір алыстауымен сипатталады» деп жазады [100. 25-29].

Осы норманы қолдану тәжірибесінен мысал мынаны көрсетеді. «Азғындық әрекеттер келесі жағдайларда жасалады. Он сегіз жасқа толған Х. «ВКонтакте»

әлеуметтік желісіндегі парақшасы арқылы техникалық құралдарды қолдана отырып, он екі жасқа толмаған С. - мен хат алмасып, жәбірленушімен жыныстық тақырыптар бойынша әңгімелер жүргізді, оған жыныстық сипаттағы әрекеттерді ынталандыратын мәтіндік хабарламалар жіберді. және порнографиялық сипаттағы бейнелер. Осыған ұқсас әрекеттерді кінәлі адам өзге жәбірленушілерге де қатысты жасаған» .

Азғын әрекеттер аяқталып, жыныстық байланыс басталатын сызықты белгілеу қиын болған жағдайлар бар. Мысалы, әйел жыныс мүшелерін сезу кезінде жәбірленушінің қыздық пердесі зақымдалды. Біздің ойымызша, қылмыскердің бұл әрекеттері жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық белгілеріне жатады, яғни олар жыныстық қатынастың алғашқы сәті болып табылады. Алайда, бұл әрекеттерді тергеу кезінде тергеу органдары да, сот органдары да кінәлі адамның жоғарыда аталған әрекеттерін азғындық ретінде бағалайды. Олардың ойынша, баланың қыздық пердесінің саусағымен жарақаты азғындық әрекеттердің белгілеріне жатады, өйткені олар жәбірленушіні қоздыруға немесе оны жыныстық әрекетке итермелеуге бағытталған, бірақ олар жыныстық қатынас белгілеріне жатпайды, өйткені олар физикалық күш қолданған жоқ.

Шын мәнінде сипатталған әрекеттерді жыныстық қатынас деп атауға болмайды, сондықтан оларды құқықтық бағалауды анықтайтын жыныстық әрекеттерге жатқызу дұрыс болады.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарды ажырату мәселелерін зерттеуді аяқтай отырып, қарастырылып отырған қылмыстардың әрқайсысының кінәлілердің іс-әрекеттерінің дұрыс біліктілігін қамтамасыз ететін өзіндік, айтарлықтай маңызды белгілері бар екенін атап өткен жөн.

Көбінесе қылмыстық істерді қарау кезінде осы немесе басқа әрекетті қалай жандандыру және осы іс үшін қандай жаза қолдану керектігі туралы мәселе туындайды. Қылмыстардың жіктелуі туралы сұрақтарды, біз бірінші тарауда қылмыстардың жекелеген элементтерін талдағанда қарастырдық, бірақ енді біз бұл мәселеге толығырақ тоқталуға тырысамыз.

Жоғарыда айтылғандай, адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне, әлеуметтік қауіпті қол сұғушылық жыныстар арасындағы қалыпты қатынастарға зиянын тигізеді, бұл балаларға немесе кәмелетке толмағандарға қатысты сексуалдық құмарлықтарды зорлық-зомбылықпен қанағаттандырумен немесе жыныстық сипаттағы әрекеттермен байланысты. Сондықтан оларды жиі жыныстық қылмыс деп атайды.

Қылмыстың нақты объектісі-бұл жыныстық қол сұғылмаушылықты және жеке адамның жыныстық еркіндігін қамтамасыз ететін әлеуметтік қатынастар.

Тікелей объект-бұл әлеуметтік қауіпті әрекетпен бұзылған белгілі бір адамның жыныстық тұтастығы мен жыныстық бостандығына қол сұғумен байланысты қатынастар.

Жыныстық еркіндік-бұл ересек адамның жыныстық қажеттіліктерін кіммен және қандай түрде қанағаттандыру керектігін өз бетінше шешу құқығы. Қол сұғылмаушылық - бұл барлық қол сұғушылықтан қорғау, тұтастық сақтау. Ересектер де, кәмелетке толмағандар да (балалар) жыныстық қол сұғылмау құқығына ие.

Жыныстық қылмыстарды тікелей объектіге байланысты екі топқа бөлуге болады:

а) ересек адамның жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына шабуыл жасау;

б) кәмелетке толмағандар мен балалардың моральдық және физикалық денсаулығына қол сұғушылық, олардың жыныстық қол сұғылмаушылығы.

Кәмелетке толмағандар мен балалардың моральдық және физикалық денсаулығына, олардың жыныстық қол сұғылмаушылығына нұқсан келтіретін қылмыстар жәбірленушілердің жасына және олардың болашақ өміріне өткізілген белгілі бір психологиялық әсеріне байланысты жоғары дәрежеде әлеуметтік қауіптілікке ие. Қарастырылып отырған қылмыстың объектісі - кәмелетке толмағандар мен балалардың моральдық және физикалық денсаулығын, жыныстық тұтастығын қорғайтын қоғамдық қатынастар.

Жәбірленушілердің жас өлшемдеріне келетін болсақ, біз балалар (кәмелетке толмағандар) туралы және он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі жасөспірімдер (кәмелетке толмағандар) туралы айтып отырмыз.

Зорлау - бұл әйелдің жыныстық бостандығы мен жыныстық тұтастығын бұзатын ең маңызды мәселе. Біздің контекстімізде зорлау заты кәмелетке толмағанның (балалардың) жыныстық қол сұғылмауын білдіреді.

Зорлаудың объективтік жағы жәбірленушімен күш қолдану немесе оны жәбірленушіге, басқа адамдарға қолдану қатерін төндіру арқылы немесе жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалану арқылы жыныстық қатынас жасаудан тұратын күрделі сипатқа ие [41, 60 Б.].

Жыныстық қатынас - бұл ұрықтандыруға бағытталған физиологиялық әрекет және еркек жыныс мүшесін қынапқа енгізуден тұрады.

Жыныстық қатынас, ең алдымен, жыныстық байланыс.

«Жыныстық қатынас» - бұл заңды термин емес, медициналық термин және сексология осы ұғымды қалай түсіндірсе солай түсінілуі керек.

Зорлық-зомбылық - бұл адамға қандай-да бір физикалық әсер ету. Зорлау кезіндегі физикалық зорлық-зомбылық денсаулыққа әртүрлі дәрежеде зиян келтіруден тұрады. Зорлық-зомбылық әйелдің қарсылығын жеңу үшін немесе оған ешқандай зиян келтірместен қарсылық көрсетудің мүмкін еместігін жасау үшін физикалық күш қолдану арқылы да көрсетілуі мүмкін.

Зорлау кезінде физикалық зорлық-зомбылық тек механикалық емес, сонымен бірге химиялық және биологиялық әсер ету арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін.

Заң зорлау тәсілі ретінде зорлық-зомбылыққа қорқыту қаупін, яғни психикалық зорлық-зомбылықты қолдану қаупін де теңестіреді. Зорлау немесе

басқа жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің қауіп қылмыскердің жәбірленушілердің өздеріне немесе олардың жақындарына қатысты физикалық зорлық-зомбылық жасаудың шынайы ниетін білдіретін осындай әрекеттер немесе мәлімдемелермен жәбірленушілердің қарсылығын басу мақсатында жасалған қорқытуды түсіну керек.

Зорлық-зомбылық және оны қолдану қауіп тек жәбірленушіге ғана емес, сонымен бірге басқа адамдарға да (туыстарына, достарына, таныстарына) қатысты болуы мүмкін, бұл ретте олар жыныстық актінің алдында болуы керек. Жәбірленушінің дәрменсіз жағдайы әртүрлі белгілермен сипатталады.

ҚР Жоғарғы сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы №4 «Зорлауға және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттеріне байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 5-тармағына сәйкес дәрменсіз жағдай деп жәбірленушіде өзінің дене немесе психикалық жай-күйіне байланысты кінәлі адамға қарсылық көрсету мүмкіндігінің жоқтығын (жас, қарт жас, дене кемістігі, жан қызметінің бұзылуы, басқа да ауыр не бейсаналық жай-күйі және т. б.) түсіну керек, зорлау немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де күш қолдану әрекеттерін жасай отырып, жәбірленушінің (жәбірленушінің) осындай күйде екенін түсінеді [42, 446 Б.].

Жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалана отырып зорлау, өзінің (физикалық немесе психикалық) жай-күйіне байланысты онымен жасалатын әрекеттердің сипатын түсінбейтінің немесе зорлаушыға қарсылық көрсете алмайтындығын білдіреді.

Жәбірленуші аурудан, қан жоғалтудан, шаршаудан, сондай-ақ қарт жастағы және т.б. салдарынан, яғни қандай да бір дене кемістігі салдарынан зорлаушыға қарсылық көрсету мүмкіндігінен айырылған жағдай физикалық дәрменсіздік деп танылады.

Психикалық дәрменсіздік ерекше психикалық жағдайға байланысты, онда әйел оған зорлық-зомбылық жасалатынын түсінбейді. Бұл жағдайға ұйқы, ессіздік, есірткі немесе алкогольдік масаңдық, деменция, жастық шақ, ауыру немесе ес-түссіз күй кіреді. Ішкі психикалық бұзылыстың әсерінен, қатты мас болудың, жастықтың салдарынан дәрменсіз күйде жәбірленуші қарсылық көрсете алмайды, ал сыртқы оқиға ерікті жыныстық қатынас сияқты көрінуі мүмкін.

Мас күйінде болған жәбірленушінің зорлауының мән-жайын бағалау кезінде соттар мұндай масаңдық дәрежесі жәбірленушіні кінәліге нақты қарсылық білдіру мүмкіндігінен айырған мұндай жағдайларда ғана дәрменсіз жағдай деп танылуы мүмкін деген болжамға негізделуі керек (ҚР Жоғарғы Сотының «Зорлауға және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттеріне байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» 2007 жылғы 11 мамырдағы №4 нормативтік қаулысының 5-тармағы).

Зорлауды жәбірленушінің дәрменсіз күйін қолдана отырып жасалған деп тану үшін, кінәлінің өзі кәмелетке толмаған баланы осындай күйге келтіргені

(мысалы, оған алкоголь бергені, есірткі бергені, ұйықтайтын таблетка бергені) немесе оның әрекетіне қарамастан, дәрменсіз күйінде болғандығы маңызды емес. [43, б. 16-19].

Егер зорлау туралы материалдардан жәбірленушінің дәрменсіз жай-күйі дәрілік препараттарды, есірткі құралдарын, күшті әсер ететін немесе улы заттарды қолдану нәтижесінде туындағаны байқалса, онда олардың адам ағзасына әсер ету қасиеттері мен сипатын тиісті сарапшы белгілеуі мүмкін, оның қорытындысын жәбірленушінің жай-күйін бағалау кезінде басқа дәлелдемелермен бірге нарядты ескеру қажет. Мұндай жағдайларда денсаулыққа зиян келтірудің ауырлық дәрежесін де анықтау керек.

Егер жәбірленуші психикалық бұзылудан зардап шеккен болса, онда әйелдің жыныстық қатынастардың әлеуметтік маңыздылығын түсіну қабілеті мен бұзылуының сипаты мен дәрежесі туралы психиатриялық сараптама қажет. Сондықтан ақыл-есі кем адаммен кез-келген жыныстық қатынасты әдейі зорлау деп тануға болмайды. Психикалық бұзылысқа байланысты әйел жасалған әрекеттердің Әлеуметтік және моральдық маңыздылығын түсіне алмайтындығын немесе өз әрекеттерін басқара алмайтындығын, оның жыныстық өмірін саналы түрде және өз еркімен анықтау мүмкіндігінен айырылғанын анықтау қажет.

Ақыл-есі кем кәмелетке толмағанмен жыныстық қатынас жасау кезінде сот-психиатриялық сараптаманың көмегімен оның моральдік дәрежесін және жыныстық қатынастардың нақты ғана емес, сонымен бірге Әлеуметтік және моральдық маңыздылығын түсіну қабілетін анықтау қажет [44].

Бұл жағдайда кәмелетке толмаған баланы зорлау кезінде 14 жастан 18 жасқа дейінгі әйел адамның зорланғанын мойындау керек. 14 жасқа дейінгі қызға зорлау, өнердің 4-бөліміне сәйкес анықталады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 120-бабы.

Зорлауды жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдалана отырып жасалған деп тану оның жасы (14 жасқа толғаннан кейін) туралы ескеру ғана емес, сонымен бірге жәбірленушінің онымен жасалған әрекеттердің сипаты мен ықтимал салдарын ұғыну және қарсылық көрсету қабілеті туралы деректерге негізделуге тиіс. Қажет болған жағдайларда жәбірленушіні куәландыру үшін психологиялық-психиатриялық сараптама тағайындау керек. Жәбірленушінің физикалық дамуы мен оның нақты жасының арасындағы сәйкессіздік басқа жағдайлармен қатар, қылмыскердің жәбірленушінің жасы туралы білетіндігін көрсететін бағалау жатады. Кәмелетке толмаған адамды зорлау үшін жауаптылық, кінәлі қылмыс жасағанға дейін жәбірленушінің жасы туралы хабардар болған жағдайларда ғана туындайды.

Зорлық-зомбылық жасаған адам жәбірленушінің нақты жасына қатысты саналы түрде қателескен болса, істің барлық мән-жайлары бойынша (оның сыртқы келбетін қабылдау, оның жасына қатысты дұрыс емес мәліметтерді хабарлау негізінде және т.б.) ол кәмелетке толғанын есептей отырып, егер осы баптың 2, 3 және 4-бөліктерінде көзделген басқа саралау белгілері болмаса,

кінәлінің іс-әрекетін ҚР ҚК 120-бабының 1-бөлігі бойынша саралау керек. Қарсылық жағдайда, объективті айыптау болады.

Кәмелетке толмаған адамды зорлау жағдайында оның келісімімен жасалған кейбір жыныстық актілер қылмыскерге ҚР ҚК 120-бабына сәйкес жауаптылықты жоққа шығармайды. Бұл жағдайларда, егер кәмелетке толмаған жәбірленуші 16 жасқа толмаған болса, қылмыскердің әрекеті ҚР ҚК 120 және 122-баптарында көзделген қылмыстардың жиынтығы үшін сараланады.

ҚР ҚК 120-бабы 3-бөлігінің 5-тармағында заң шығарушы кәмелетке толмаған балаға қатысты зорлық ата-ана, педагог немесе өзге адам тарапынан болса, оны тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының Заңында аса ауыр жаза көздеген.

ҚР ҚК 120-бабының 4-бөлігі, егер ол жас балаға қатысты жасалса, осы баптың 1, 2 немесе 3-бөліктерінде көзделген әрекеттер үшін жауаптылықты көздейді.

Заңнама 14 жасқа толмаған адамдарды кәмелетке толмағандар санатына жатқызады, яғни физикалық және ақыл-ойы жеткілікті дамыған деп санауға болмайтын адамдар. 14 жасқа дейін қыздардың жыныстық жетілуі сот-медициналық сарапшылармен анықталмайды, өйткені физиология тұрғысынан олар әрқашан жыныстық жетілу кезеңінде деп саналады. 14 жасқа толмаған жәбірленушінің зорлауының құрамы үшін субъективті жағынан кінәлі адам өзінің 14 жасқа толмаған жасөспірім балаға мәжбүрлеп жыныстық қатынас жасағандығын мойындауы керек. Егер қылмыскер жәбірленушінің сыртқы келбеті немесе өзі туралы берген ақпаратына байланысты, жасына байланысты адал ниетпен алданған болса, бұл ауырлататын мән-жай есептелмейді.

ҚР ҚК121-бабы сексуалдық сипаттағы іс-әрекеттерге (қиянат, лесбияндық немесе сексуалдық сипаттағы басқа іс-әрекеттер) зорлық-зомбылық, оны жәбірленушіге, әлде басқа адамдарға қатысты қолдану қаупімен немесе жәбірленушінің дәрменсіз күйін қолдана отырып жауаптылықты көздейді.

ҚР ҚК 121-бабының 3-бөлігінің 3-тармағында кәмелетке толмаған адамға қатысты нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін жасағаны үшін жауаптылық, сондай-ақ зорлау кезінде нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін жасағаны үшін жауаптылық саралау белгісі қарастырылған, ал осы баптың 3-бөлігінің 5-тармағында кәмелетке толмаған адамға қатысты ата-ана, педагог не оны тәрбиелеу жөніндегі міндеттер Қазақстан Республикасының Заңымен жүктелген өзге де адам, аталған әрекеттерді қамтиды, сонымен қатар, осы баптың 1, 2 және 3-бөліктерінде аталған әрекеттер жас балаға қатысты жасалса, ҚР ҚК 121-бабының 4-бөлігінде жауапкершілік шаралары қарастырылған.

КСРО ыдырағанға дейін бірқатар бұрынғы одақтас республикаларда (Украина, Молдова, Эстония, Латвия) ҚК «Жыныстық құмарлықты бұрмаланған түрде қанағаттандыру» үшін жауапкершілікті көздейтін баптар енгізілді. Осы нормаларды ҚК енгізудің мақсаты әйелмен оральды немесе анальды жыныстық қатынастарды зорлық-зомбылық жасағаны үшін

жауапкершілікті белгілеу болды, өйткені мұндай әрекеттер «жыныстық қатынас» ұғымына жатпайды. Алайда қылмыстық-құқықтық нормалардың келтірілген редакциясы сәтсіз болды [45, б. 48-50].

Біріншіден, қылмыс-бұл құмарлық емес, әлеуметтік қауіпті әрекеттер немесе әрекетсіздік. Екіншіден, «бұрмаланған формалар» термині ешқандай мағыналық жүктемені көтермейді, өйткені ерікті формалардың кез-келген түрі жыныстық байланыстар мен ересек адамдардың жыныстық қажеттіліктерін қанағаттандыру жазаланбайды. Мұндай термин тек сот практикасын шатастыра алады.

Бұрын тек Арменияның Қылмыстық кодексінде (1121-бап) қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатын дәл көрсететін «сексуалдық әрекеттерді зорлық-зомбылық жасау» термині қолданылған.

Мақалада қарастырылған қылмыс құрамы, жоғарыда айтылғандай, қызтекелік, лесбияндық, сондай-ақ жыныстық қатынас түрінде емес, жыныстық қажеттілікті қанағаттандыру мақсатында жасалған ер адамның әйелге қатысты кез-келген зорлық-зомбылық әрекеттерін қамтиды (мысалы, жыныстық қатынасқа еліктеудің әртүрлі нысандары, әйелдің денесін жалаңаштау және оның жыныс мүшелеріне қолмен ену және т.б.). Осы бап бойынша еркекпен жыныстық қатынас немесе басқа да жыныстық әрекеттер жасайтын әйелдердің әрекеттері саралануы керек. Сондықтан әйелдер де, ерлер де қылмыстық әрекеттерден зардап шегушілер бола алады. Жәбірленушілердің зорлық-зомбылығы, қауіп-қатері және дәрменсіз жағдайы зорлау сияқты түсініледі.

16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе жыныстық сипаттағы басқа іс-әрекеттер қазіргі заманғы заңдардағы ең даулы құрылымдардың бірі болып табылады. Жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы зорлық-зомбылық қылмыстарынан айырмашылығы, басты қалыптастырушы белгі - зорлық-зомбылықты қолдану және жыныстық бостандықты бұзу немесе еркіне қарсы жыныстық қол сұғылмаушылық, кәмелетке толмағандарға зорлық-зомбылық жасау жыныстық әрекеттерді жасауға мәжбүрлеуді білдірмейді және қылмыс құрамы құрайтын негізгі фактор, бұл жәбірленушінің жыныстық жетілуіне жете алмауы, ол заң шығарушы белгілеген белгілі бір жас шегінде көрінеді. Бұл жас мөлшері әлемнің басқа елдерінің заңнамаларын айтпағанда, тіпті Еуропа елдерінде де (12-ден 18 жасқа дейін) өзгереді және келісім жасынан сәл төмен адаммен жыныстық қатынас жасағаны үшін жауапкершілікке тарту кезінде көптеген қақтығыстарды тудырады. Мұндай жағдайда шынайы заңсыз әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке жататын, бірақ соған қарамастан қоғамдық қауіптен айырылған әрекеттерден ажырату қиын болуы мүмкін.

Бұл құрамға жататын кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы зорлық-зомбылықсыз қылмыстардың құқықтық табиғаты белгілі бір жасқа толмаған адамдардың (қазіргі заманғы қазақстандық заңнамаға сәйкес - 16 жас) жыныстық еркіндікке ие болмауынан туындайды, өйткені олардың психофизикалық қасиеттерінде олар сексуалдық қызметке әлі

дайын болмағаны үшін олардың денсаулығына зиян келтіру, мұндай әрекеттердің мәнін түсінбейді немесе жете ұқпайды. Сондықтан жыныстық жетілу жасындағы адамдар өздерінің қалыпты дамуын, физикалық, әлеуметтік және моральдық жағдайларын қамтамасыз ету үшін жыныстық шабуылдан қорғауды қажет етеді. Адамның жыныстық тұтастығына қол сұғу бұл жағдайда автоматты түрде оның жыныстық еркіндігіне қол сұғуды білдіреді. Бұл жағдайда, бұрын айтылғандай, белгілі бір жасқа толмаған балаларға қол сұғушылық әдейі еріксіз деп танылатындығын есте ұстаған жөн, өйткені жәбірленуші онымен жасалған әрекеттердің сипатын түсіне алмайды.

Балалардың ата-аналарына тәуелділігін әр түрлі деп санауға болады. Сонымен, Ресей Федерациясының Курск облысында РФ ҚК 133-бабы бойынша, жәбірленушінің басқа тәуелділігін қолдану арқылы мәжбүрлеу ретінде квалификацияланған қылмыстық іс аяқталды және соттылығымен келесі жағдайларда қаралды: «42 жастағы Курск қаласының тұрғыны, ата-анасының өкілеттігін пайдаланып, ол біраз уақытқа өзінің 17 жастағы қызына үйден серуендеуге, құрдастарымен және достарымен сөйлесуге тыйым салды. Серуендеуге рұқсат алу үшін әкесі қызына жыныстық қатынасқа түсуді ұсынды, қыз бастапқыда одан бас тартты. Алайда, біраз уақыттан кейін қыз әкесінің тыйым салуын жеңудің басқа жолы жоқ, келіседі. Қызын серуенге жіберу үшін сотталушы онымен 7 рет 2010 жылдың шілдесінен 2010 жылдың қазанына дейін анасы қыздан не болғанын білгенге дейін, құқық қорғау органдарына жүгінгенге дейін жыныстық қатынасқа түскен» [49].

ҚР ҚК 123-бабындағы әдістердің ішінде күш қолдану қаупі жоқ, бұл әдіс ҚР ҚК 120 және 121-баптарында қарастырылған, осыған байланысты кейбір авторлар жәбірленушілерге күш қолдану қаупі түріндегі психикалық ықпал ҚР ҚК 120 немесе 121-баптарына сәйкес біліктілікке ие болады деп санайды. [50, б. 497].

Алайда, мұнда бәрі оңай емес сияқты. Ең алдымен, ҚР ҚК 123-бабында көзделген қылмыс формальды құрам болып табылатындығын және оның құрамы диспозицияда көрсетілген бір тәсілмен жасалған жағдайда, және қылмыскер өз мақсатына жеткеніне немесе жетпегеніне қарамастан мәжбүрлеу фактісі кезінде орын алатынын атап өту қажет. Өз кезегінде зорлау (ҚР ҚК 120-б.) және нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері (ҚР ҚК 121-б.) материалдық құрам болып табылады, сондықтан олар тек зорлық-зомбылық жыныстық қатынас немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін жасау кезінде ғана аяқталады. Егер кінәлі өзіне байланысты емес мән-жайлар бойынша жыныстық қатынас жасау немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерін жасай алмаса, онда мұндай жағдайда әрекет зорлау немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері ретінде сараланады. Осыған байланысты ҚР ҚК-нің 121-бабын ажырату аса күрделі болып зорлауға оқталу және нәпсіқұмарлық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне оқталу болып табылады.

Қауіп туралы мәлімдеудің өзі, біздің ойымызша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-бабы немесе 121-бабы бойынша біліктілікке жету үшін әрдайым жеткіліксіз. Бұл қауіп жәбірленушінің жыныстық қатынасқа тез арада кіру үшін ерік-жігерін басу үшін белсенді түрде көрсетілуі керек. Мәжбүрлеудің табиғаты өздігінен өзгеше болып көрінетін сияқты, мұнда адам «ерте ме, кеш пе» айтқандай, құрбанның онымен жыныстық қатынасқа түсуіне қол жеткізгісі келеді. Шын мәнінде, ҚР ҚК 123-бабының біліктілік мәселелері бойынша осындай пікір осы салада өздерінің ғылыми зерттеулерін арнайы арнаған авторларда да орын алады. Мәселен, Е. А. Котельникова «...ҚР ҚК 120-бабы мен 121-бабын және ҚР ҚК 123-бабын саралау кезінде критерийлер - бұл жәбірленушінің еркіне бағыну әдісі мен дәрежесі. Зорлық-зомбылық жағдайында зорлық-зомбылық әдіс ретінде әрекет етеді, оның көмегімен жәбірленушінің еркіне толық бағынады. Зорлық-зомбылық көрсетілмеген жағдайда, әдісі - жәбірленуші оның мүдделеріне сәйкес толықтай әрекет ете алмайтын қылмыстық мәжбүрлеу». [51, б.9].

Қылмыстық-құқықтық әдебиеттерде біз авторлардың өз мақсатына жету үшін адамның жүйелі әрекеттерінің біліктілігіне қатысты пікірлерін кездестірмедік, яғни, мысалы, бірнеше рет бопсалау немесе жәбірленушілер жыныстық қатынастан бас тартқан жағдайда, жұмыстан босату туралы бірнеше рет айтуы. Біздің пікірімізше, ҚР ҚК 123-бабының бір эпизоды (яғни, бірыңғай қылмыс ретінде) сияқты фактілерді саралау дұрыс болады, өйткені қылмыскер бір мақсатқа жетуді, атап айтқанда нақты адаммен жыныстық қатынасқа түсуді қалайды.

Кәмелетке толған адам (еркек те, әйел де) өз мақсатына жеткен кезде, яғни жәбірленушімен жыныстық қатынасқа түсу, қызтекелік, лесбиандық немесе жыныстық сипаттағы өзге де іс-әрекеттерге түсу кезінде және жәбірленуші 16 жасқа толмаған болса, біздің ойымызша, мұндай іс-әрекеттерді тиісінше ҚР ҚК 123 және 122-баптарының жиынтығы бойынша саралау дұрыс. Егер жыныстық қатынасқа түскен адам жыныстық қатынасқа түскен кезде 18 жасқа толмаған болса, онда мұндай жиынтық әрекетті саралау кезінде болмайды (өйткені, ҚР ҚК 122-бабының субъектісі 18 жасқа толған адамдар ғана болып табылады).

Сонымен бірге, жыныстық қылмыстардың барлық құрамдарынан айырмашылығы, жыныстық сипаттағы әрекеттерге мәжбүрлеудің біліктілік белгілері жоқ, бұл жыныстық қылмыстар үшін жазаны қатандатудың жалпы тенденциясына сәйкес келеді, сондықтан біздің ойымызша, осы бапты біліктілік белгісімен толықтыру қажет: «2. 16 жасқа толмаған адамға қатысты жасалған дәл сол әрекеттер...».

Кәмелетке толмағандардың азғындауы - бұл қылмыс кәмелетке толмағандардың жеке басының қалыпты физикалық және психикалық дамуы мен моральдық қалыптасуына қол сұғады. Екі жыныстағы адамдар – қыздар мен ұлдар зардап шегуі мүмкін.

Қылмыстың субъективтік жағы тікелей қасақаналықпен сипатталады. Бұған Жоғарғы Сотта нұсқап отыр. Сонымен, нормативтік қаулының 23-

тармағында 2002 жылғы 11 сәуірдегі № 6 «Кәмелетке толмағандардың қылмыстары туралы, оларды қылмыстық және өзге де қоғамға қарсы қызметке тарту туралы істер бойынша сот тәжірибесі туралы» қаулысында, ҚР Жоғарғы соты кәмелетке толмағанды ҚР ҚК 134-бабында көзделген жезөкшелікпен айналысуға тарту тек тікелей ниетпен жасалатынын түсіндіреді. Бұл ретте қылмыстық жауаптылық, егер кінәлі адам тартылған адамның кәмелетке толмаған жасы туралы білсе және мұндай тартудың нақты белгілері болса ғана туындайды. Осы құрам бойынша субъект, 18 жасқа толған физикалық сау адам болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды өндірумен және олардың айналымымен немесе оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауық шараларына қатысуға тартумен байланысты құрамдар бүгінгі таңда қылмыстық құқықтағы ең даулы мәселелердің бірі болып табылады, бұл, ең алдымен, балалар порнографиясын тарату үшін Интернет негізін қолданылатындығына байланысты және осылайша, балалар порнографиясының таралуының алдын алу, сондай-ақ Интернет желісімен байланысты құқық бұзушылықтардың жаңа түрлері компьютерлік қылмысты реттеумен қатар жүреді. Осыған байланысты біз осы композицияларды практикада қолдануға байланысты барлық мәселелерді талдау үшін толығырақ тоқталуға тырысамыз.

Заңнамалық анықтамасы қабылданбаған жай порнографиядан балалар порнографиясының айырмашылығы, оның анықтамасы баланың құқықтарын қорғау туралы Конвенцияның факультативті хаттамасында бар, онда «Балалар порнографиясы дегеніміз- кез-келген тәсілмен баланың нақты немесе имитацияланған жыныстық сипаттағы әрекеттерді жасайтын кез-келген бейнесі немесе баланың жыныстық мүшелерін, ең алдымен, жыныстық мақсаттағы бейнесі», делінген. Алайда ұлттық заңнамада балалар порнографиясын анықтау анағұрлым аз кездеседі - әдетте Австрия, Венгрия, Ирландия, Норвегия, Канада, АҚШ сияқты кейбір батыс елдерінің заңнамасында. Қазіргі уақытта мұндай анықтама қазақстандық заңдарда да жоқ - порнография анықтамасының өзі әлі заңды түрде бекітілмеген.

Қылмыстың негізгі объектісі - бұл белгілі бір қоғамның мәдени және рухани дәстүрлерімен шартталған және оның мүшелерінің көпшілігінің санасында жақсылық пен зұлымдық, әділеттілік, ар-ұят, ар-ождан туралы идеяларды бейнелейтін әдет-ғұрыптардың, қатынастардың және мінез-құлық ережелерінің жиынтығы ретінде, мәжбірлеу қаупінсіз өз еріктерімен анықталуы мүмкін қоғамдық мораль. Осылайша, қоғамға қарсы қылмыстар жасалынған кезде, белгіленген нормаларды елеулі бұзу салдарынан, адамдардың үлкен топтарына моральдық залал келтіріледі. ҚР ҚК 312-бабының құрамына қатысты айтсақ, бұл жағдайда қоғамдық моральға қол сұғу қоғамда адамдардың жыныстық, интимдік өміріне қатысты лайықты және қолайлы болып табылатын идеяларды бұзу сипатында болады деп айтуға болады, өйткені балалар арасындағы немесе ересектер арасындағы жыныстық қатынастар қазіргі қоғам

шеңберінде қолайсыз деп танылды. Сонымен, кәмелетке толмағандардың қатысуымен жыныстық қатынастардың көріністерін қамтитын материалдарды тұрғындар арасында тарату, біріншіден, халықтың көпшілігінің мұндай әрекеттерді қаралауына байланысты қоғамдық моральды бұзу болып табылады, екіншіден, мұндай қатынастарға ықпал етеді.

Алайда, осыған байланысты басқа да пікірлер бар: мысалы, балалар порнографиясын реттеу тарихына арналған зерттеулерде балалар порнографиясының болуына жол берілмейтіндігімен, рұқсат етілген жылдары (1980 жылдардың басына дейін) кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық деңгейінің күрт төмендеуі байқалды, осылайша ол агрессивті жыныстық қылмыскерлер үшін қызмет ете алады делінген (Данияның мысалы ерекше назар аударарды). Бұндай жағдайда, біз екі әлеуметтік айыпталатын құбылысты таңдауымыз керек: балалар порнографиясы, оны жасау кезінде балалар жыныстық қанаушылыққа ұшырайды, бұл халықаралық конвенциялармен тікелей тыйым салынады немесе кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстардың деңгейі артады. Сонымен қатар, басқа зерттеулерге сәйкес, балалар порнографиясының таралуы педофильді бағыты жоқ немесе бұл бейімділігі жасырын адамдар үшін балалармен жыныстық қатынасты насихаттау болып табылады. Үшіншіден авторлар балалар порнографиясын қарау мен оны қарайтын адамдардың нақты жыныстық әрекеттерге ауысуы арасындағы байланысты анықтау қиын екенін айтады. Осылайша, балалар порнографиясының қоғамдық қауіптілік дәрежесі туралы мәселе әлі де пікірталас тудырады, оған осы тақырыптың жеткіліксіз зерттелуі ықпал етеді (сонымен қатар біз бұрын жазған жалпы халық арасында педофильді бейімділіктің таралуын зерттеу).

Біздің көзқарасымыз бойынша, егер балалар порнографиясының болуы қылмыстың төмендеуіне ықпал етсе де, оны өндіру кезінде кәмелетке толмағандардың көп бөлігі (кез-келген жағдайда, жасына байланысты олар жасаған әрекеттердің сипатын түсіне алмайтын кәмелетке толмағандар) жыныстық эксплуатацияға ұшырайтындығын елемеге болмайды. Мұндай өнімдерге біржақты тыйым салынуы керек.

Жоғарыда айтқанымыздай, басты мәселе- бұл ішкі заңнамада порнографияның анықтамасының, сондай-ақ сот практикасында қандай да бір анықтамалардың болмауы. Сондықтан ҚР ҚК 311 және 312-баптарының құрамы бойынша істерді қарау кезінде доктриналық анықтамаларды пайдалану әдетке айналған. Мәселен, атап айтқанда, А. И. Рарог порнографияны көркем, графикалық, әдеби және басқа басылымдар ретінде анықтайды, онда жыныстық қатынастар, жыныстық қатынастың анатомиялық және (немесе) физиологиялық егжей-тегжейлері өте әдепсіз, дөрекі, дөрекі-натуралистік түрде бейнеленген және жыныстық инстинкттерді қоздыру мақсатында жыныс мүшелерінің физикалық байланысына назар аударылады. Шынында да, порнографияның басты белгісі жыныстық қатынастың немесе жыныс мүшелерінің ашық натуралистік бейнесі деп санауға болады, бірақ іс жүзінде эротика мен

порнографияның арасындағы сызық өте бұлыңғыр, ал балалар эротикасы мен балалар порнографиясын бөлуге қатысты бұл әсіресе қатты сезіледі. Шетелдік заңдарда, әсіресе АҚШ-тың сот тәжірибесінде «балалар порнографиясы» ұғымына онымен байланысты емес материалдар кіретін кезде негізсіз кең түсінік жиі кездеседі. Сонымен, 1993 жылы Америка Құрама Штаттарындағы сот шешімімен киінген балалардың бейнелері балалар порнографиясына теңестірілді, бұл өзінен-өзі ақылға қонымсыз: тіпті егер киінген балалардың бейнелері балаларға деген тұрақсыз көзқарастағы адамдардың қызығушылығын тудырса да, бұл суреттер өздігінен балаларды пайдалану сипатына ие емес және олардың көбеюі қоғамдық моральға қауіп төндірмейді. Балалар порнографиясына суреттер, компьютерлік графика, анимация және басқа да суреттерді теңестіру туралы мәселе кем емес. Қазіргі шетелдік заңнамада мұндай тәжірибе жиі қолданылады. Сонымен, Еуропалық Одақ елдері қабылдаған киберқылмыс туралы Еуропалық Конвенцияда, оның ішінде балалар порнографиясымен күресуге арналған, Ашық жыныстық әрекеттерге қатысатын кәмелетке толмаған адамның шынайы бейнелері заңға қайшы екендігі туралы ереже тікелей бекітілген. Оларға кәмелетке толмағандар рөлін атқарған, кәмелетке толғандарға кез-келген өнім теңестіріледі. Сондай-ақ, Австралияда 2008 жылы балалар порнографиясы анимациялық сериалдың кейіпкерлерінің қатысуымен видео ретінде танылғаны белгілі «Симпсондар»: судья өз шешімін, егер бұл кейіпкерлер адам болмаса да, бұл оларды мұндай деп санауға болмайды дегенді білдірмейді. Біздің көзқарасымыз бойынша, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық әрекеттерді имитациялаудан тұратын сурет салынған өнімді өндіру кезінде, кем дегенде, кәмелетке толмағандарды пайдалану факторы мүлдем жоқ, ал қоғамдық моральға келетін болсақ, адамның сурет салынған суреттерді шынайы бейнелерден өзгеше қабылдауы және мұндай материалдарды балалар порнографиясына жатқызу тек кейбір жағдайларда ғана мүмкін болады, егер мазмұны анық және айқын моральдық нормаларға қайшы келсе (не болып жатқандығы ерекше бұрмаланған түрде), сот сараптамасының нәтижелері бойынша анықталуы мүмкін. Балалардың қатысуымен нақты порнографиялық материалдарды боялған материалдармен теңестіретін жалпы нормаларды қабылдау бізге негізсіз болып көрінеді.

Тағы бір мәселе, біз жоғарыда атап өткеніміздей, «эротикалық» және «порнография» ұғымдарын бөлу болып табылады, ал егер ересектерге арналған өнімдерге қатысты әртүрлі вариациялар мүмкін болса, онда балалар порнографиясына қатысты оларды қатаң ажырату керек. Алайда, мұны бір қарағанда іске асыру оңай емес. Мысалы, медициналық білім беру бағдарламасы немесе кәмелетке толмағандар туралы кітап балалар порнографиясы бола ала ма? Бір жағынан, оны құру мақсаттары порнографиялық материалдарды жасау мақсаттарымен ешқандай байланыста емес, бірақ жалаңаш кәмелетке толмағандардың бейнесі осылай қабылдануы мүмкін. Фильмдерге ұқсас жағдай-мысалы, 1977 жылы Жалаңаш

жасөспірімдермен бірге түсірілген " Балалық шақ " картинасы көптеген елдерде порнографиялық деп танылды және тыйым салынды, дегенмен ол шын мәнінде эротикалық сипатқа ие. Соңғы жылдары ересек порнографияны қолдануда жаңа проблема пайда болды – «арт-порно» деп аталады, онда көркемдік мақсаттар үшін порнографиялық әдістер қолданылады, алайда біздің ойымызша, балалар порнографиясына қатысты «арт – порно» ұғымын қолдануға болмайды, өйткені бұл жағдайда сурет жасаушының идеяларына қарамастан, кәмелетке толмағандардың жыныстық қанауы орын алады.

Объективті жағы, бұл кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды тарату, көпшілікке көрсету немесе жарнамалау мақсатында Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы дайындау, сақтау, өткізу нысанындағы тарату, көпшілікке көрсету немесе жарнамалау нысанындағы әрекеттерді білдіреді. Мақала мәтінінен көрініп тұрғандай, Қазақстан заңнамасы бойынша тарату мақсатынсыз қарапайым сақтау қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды. Жалпы алғанда, бұл дұрыс: қылмыстық қол сұғушылықтың негізгі объектісі-қоғамдық мораль, ал жеке сақтағанда, тіпті моральдық тұрғыдан қолайсыз балалар порнографиясы сияқты материалдарды сақтау кезінде қоғамдық мораль зиян келтірмейді. Алайда, көптеген елдердің заңнамасында балалар порнографиясын сақтау фактісі үшін жауапкершілік қарастырылған (АҚШ, Австрия, Ұлыбритания, Германия, Испания, Канада, Норвегия, Финляндия). Жеке қолданатындарды қудалау, заңсыз материалдар-бұл қоғамда балалар порнографиясының таралуын болдырмаудың тиімді шарасы деп саналады. Сондай-ақ, біз балалар порнографиясын көру адамдарға балаларға қатысты нақты жыныстық қылмыс жасау қаупін арттырады деген пікірімізді білдіреміз. Біздің көзқарасымыз бойынша, заңсыз материалдарды сақтаудың қазіргі фактісін қылмыстың гипотетикалық мүмкіндігімен теңестіру дұрыс емес, өйткені адамға тек өзі жасаған қылмыс үшін немесе оны жасауға нақты дайындықтары үшін ғана айып тағылуы мүмкін бола алады. Балалар порнографиясын қарау, ол жасына толмаған адаммен заңсыз жыныстық қатынас жасауға дайындық деп қарастыруға болмайды.

Балалар порнографиясын дайындауда порнографиялық сипаттағы заттар мен материалдарды кез келген тәсілмен жасалуын түсіну керек: кітап, мақала, сценарий жазу, фотоматериалдарды суретке түсіру және көрсету, кино немесе бейнефильм түсіру, мүсіндеу, сондай - ақ дайын затты немесе материалды тираждау (фотосуреттер мен кино және бейне үлдір көшірмелерін басып шығару). «Өндіріс» термині жасау процесінің өзін де, оның нәтижесін де, яғни дайын материалды немесе порнографиялық сипаттағы затты алуды білдіреді.

Жоғарыда айтылғандай, бұл қылмыс үшін қылмыстық жауапкершіліктің міндетті шарты – порнографиялық материалдарды тарату немесе жарнамалау. Жазбаша, баспа материалдарын, фотосуреттерді, суреттерді, кино - немесе бейнефильмдерді өзі пайдалану не оларды адамдардың шағын тобында пайдалану үшін дайындау аталған бап бойынша қылмыстық жауаптылыққа

әкеп соқпайды. Егер олар 14 жасқа толмаған адамдарға қатысты азғындық әрекеттер үшін қолданылған жағдайда, оларды пайдалану, бірақ жасамау ҚР ҚК 124-бабы «жас балаларды азғыру» бойынша саралануы мүмкін.

Аталған материалдарды немесе заттарды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізу олардың Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлерге өтуін білдіреді. Көрсетілген материалдарды немесе заттарды Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы арқылы өткізу деп оларды Қазақстан Республикасының аумағынан тыс жерлерге өткізу түсініледі. 2013 жылғы 16 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы» ҚР Заңының 1-бабына сәйкес ҚР Мемлекеттік шекарасы деп ҚР аумағының шектерін (құрлық, су, жер қойнауы, әуе кеңістігі) және ҚР мемлекеттік егемендігінің іс-қимылының кеңістіктік шегін айқындайтын сызық және ол бойынша өтетін тік жазықтық түсініледі [53].

Заңсыз тарату деп кез келген порнографиялық заттарды басқа адамдарға олармен танысу мақсатында беру деп түсіну керек. Тарату, егер бұл материалдар көптеген адамдарға, көбінесе белгісіз адамдар санына берілсе ғана қылмыстық жауапкершілікке әкеп соғады. Оған порнографиялық материалдарды шектеусіз қол жеткізу орындарымен (мысалы, файл алмасу немесе торрент-трекерлер) теңестіруге болады. Порнографиялық заттарды отбасы мүшелерімен, олардың таныстарының шағын шеңберімен танысу үшін көрсету немесе беру тарату болып саналмайды. Қоғамдық демонстрация тарату түрлерінің бірі болып табылады және заңсыз материалдарды шектеусіз адамдарға көрсетуден тұрады (кинотеатрда фильмді жалға алу, билбордта порнографиялық бейнеролик көрсету, телевизиялық хабарлау).

Жарнамалау ұғымы, шексіз адамдар шеңберіне арналған және осы материалдарға немесе заттарға қызығушылық тудыру үшін арналған, кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды кез-келген тасымалдаушыларды пайдалана отырып тарату және орналастыру. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы «Жарнама туралы» Заңының 4-бабына сәйкес өндіруге және сатуға тыйым салынған тауарлардың (жұмыстардың, қызметтердің) жарнамасына жол берілмейді [54]. Алайда, бұл жерде сұрақ туындайды: балалар порнографиясының жарнамасы деп Фильмдер атауларын, мысалы, осы тақырыпқа арналған зерттеулерде атауға бола ма? Нақты мысалдарсыз зерттеу толық болмайды, бірақ фильм атауларының тізіміне ие бола отырып, мұндай өнімді тапқысы келетін адамға мұны істеу оңайырақ болады. Біздің көзқарасымыз бойынша, бұл жағдайда балалар порнографиясы бар материалдарға қол жетімділікті жеңілдету үшін арнайы фильмдердің аттарын әдейі атап өту немесе оларға сілтемелер беру ғана жауапкершілікке тартылады.

Қылмыстың субъективтік жағы тікелей қасақаналықпен сипатталады. Субъект 16 жасқа толған саналы жеке тұлға. Осылайнан пайда болатын жағдайлар, атап айтқанда, АҚШ-тың сот тәжірибесінде, кәмелетке толмағандардың өздері интернетте өздерінің жалаңаш суреттерін

орналастырып, балалар порнографиясын таратқаны үшін қылмыстық жауапкершілікке тартылған, бұл абсурдтық болып саналмайды.

ҚР ҚК 312-бабының 2-бөлігінде он сегіз жасқа толған адамның порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына қатысу үшін орындаушылар ретінде кәмелетке толмағандарды тартқаны үшін жауапкершілік көзделген. Бұл жағдайда қылмыстың әлеуметтік қауіптілігі артады, өйткені кәмелетке толмағандар қылмыскер ретінде тартылады, ал порнографиялық оқиға таңғажайып сипатта болады, яғни. бір уақытта көптеген адамдар үшін демонстрация өтеді.

Осы бөлім бойынша қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталады.

ҚР ҚК 312-бабының 3-бөлігінде, егер бұл қылмысты: 1) ата-анасы, педагог не Қазақстан Республикасының Заңымен кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттер жүктелген өзге адам жасаса; 2) жас балаға қатысты; 3) алдын ала сөз байласу бойынша адамдар тобы немесе қылмыстық топ жасаса, қылмыстық жауаптылықты аса ауырлататын белгілер көзделген.

Осылайша, жүргізілген талдау негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 123-бабы «Жыныстық қатынасқа мәжбүрлеу, қызтекелік, лесбияндық немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер» деген біліктілік белгісімен толықтырылсын: «2. Дәл сол іс-әрекеттер 16 жасқа толмаған жасөспірімге қатысты жасалған ...», бұл біліктілік белгісінің болмауы кінәлі адамның жазасын қатаңдатуға мүмкіндік бермейтіндігіне және ол жалпы негізде жауапкершілікті өз мойнына алатындығы жайлы.

2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіне 3-бабының 42-тармағына кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың тізбесіне өзгерістер енгізілсін және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 134-бабымен «Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту», және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 312-бабымен «Кәмелетке толмағандардың порнографиялық бейнелері бар материалдарды немесе заттарды дайындау және олардың айналымы не оларды порнографиялық сипаттағы ойын-сауық іс-шараларына қатысуы үшін тарту» толықтырылсын, осы әрекеттердің, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-124-баптарында аталған әрекеттердің кәмелетке толмағандардың қалыпты физикалық, ақыл-ой және рухани дамуына қарсы бағытталған, осы тізбеде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 134 және 312-баптарының болмауы осы қылмыстарды кәмелетке толмағандарға қатысты жасаған адамдарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 63-бабының 6-бөлігінде, 65-бабының 2-бөлігінде, 68-бабының 4-бөлігінде, 71-бабының 6-бөлігінде, 72-бабының 8-бөлігінде, 73-бабының 2-бөлігінде, 74-бабының 1-бөлігінде, 76-бабының 2-бөлігінде, 78-бабының 2-бөлігінде қамтылған көтермелеу нормаларын қолдануға негіз береді.

1.5 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылыққа қатысты шет ел заңнамаларын зерделеу

Шет елдердің қылмыстық заңнамасына жүгінбей отандық қылмыстық заңнаманы тиімді жетілдіру мүмкін емес.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігі қылмыстарының болуы мәселесі біздің мемлекетімізде ғана емес, басқа елдерде де өткір мәселе болып тұр. Көптеген шетелдік ғалымдар, мысалы, David A Shore и Jon Conte «Social Work and Child Sexual Abuse» кітабында, сонымен қатар Wen-Chen Chang, Li-ann Thio, Kevin YL Tan және Jiunn-rong Yeh «Constitutionalism in Asia: Cases and Materials» атты еңбегінде бұл мәселені барлық мемлекеттер үшін басты орынға қояды [79].

1959 жылғы Бала құқықтары декларациясының кіріспесінде баланың дене бітімі мен ақыл-ойының жетілмегендігіне байланысты бала туылғанға дейін де, одан кейін де тиісті құқықтық қорғауды қоса алғанда, арнайы қорғау мен қамқорлықты қажет ететіні анықталды 1989 жылғы Бала құқықтары туралы Конвенцияда баланы сексуалдық қанаудың және сексуалдық азғырудың барлық нысандарынан қорғау жөніндегі мемлекеттің міндеті көзделген . Бұл Конвенцияда барлық өркениетті елдерге баланы жыныстық қанау мен жыныстық азғырудың барлық түрлерінен қорғау, оның жыныстық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қолдану міндеті жүктелгені айтылған .

1991 жылғы 9 қыркүйектегі № R (91) 11 «пайда табу, порнография, жезөкшелік, балалар мен кәмелетке толмағандарды сату мақсатында жынысты пайдалануға қатысты» ұсынымдарында балалар мен кәмелетке толмағандардың әл-ауқаты мен мүдделері кез-келген қоғам үшін басымдық болып табылады, ал жыныстық тәжірибе, оның ішінде ерте жыныстық теріс пайдаланумен байланысты тәжірибе баланың және кәмелетке толмағанның психоәлеуметтік дамуына зиянды болып табылады .

Бүгінгі таңда көптеген елдердің заңнамасы осы халықаралық нормалар негізінде және оларға сәйкес келтірілген. Бірақ, соған қарамастан, әртүрлі елдердің Қылмыстық заңдарында кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстарды құрайтын әрекеттерді анықтаудың әртүрлі тәсілдері бар.

Көптеген елдерде жыныстық қол сұғылмаушылық пен жеке адамның жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар бір тарауға біріктірілген.

Мысалы, Германия Федеративтік Республикасында ГФР Қылмыстық кодексі әрекет етеді, онда кәмелетке толмағандарды жыныстық қылмыстардан қорғау үшін «Балаларға сексуалдық зорлық-зомбылық жасау» 176-параграфы арналған».

Сондай-ақ, Германия Заңы бойынша қылмыстық жаза баланың басқа адамға қатысты жыныстық қатынас жасауға бейім болған немесе үшінші тұлғаға өзіне қатысты осындай әрекеттерді жасауға мүмкіндік беретін

жағдайлар үшін де қарастырылған (2-абзац, жұп. 176 ГФР ҚК). Он алты жасқа толмаған адамның қатысуымен жыныстық әрекеттер үшін де жауапкершілік туындайды (1-абзац, жұп. 180 ГФР ҚК). Бұл әрекеттерді кәмелетке толмаған адамның қатысуымен жасау жәбірленушінің оны бақылап отырғанын білдіреді. [99].

Францияда кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік Францияның «кәмелетке толмағандарға және отбасына қол сұғушылық туралы» Қылмыстық кодексінің VII тарауында қарастырылған. Бұл кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне бағытталған қылмыстар кәмелетке толмаған адамдардың моральдық жыныстық дамуын қамтамасыз ету процесінде қалыптасқан қоғамдық қатынастарға қол сұғатындығын баса көрсетеді.

Француз Қылмыстық кодексінде зорлау дегеніміз: «... басқа адамға қатысты зорлық-зомбылық, мәжбүрлеу, қорқыту немесе алдау арқылы жасалған кез-келген жыныстық ену актісі». Осы Кодекстің жеке бабында кәмелетке толмағанның азғындауына ықпал ету немесе ықпал ету әрекеті үшін жауапкершілік регламенттелген (227-22-Б.) [102].

Қылмыс құрамының білікті түрлері он бес жасқа толмаған кәмелетке толмағанға қатысты, сондай-ақ мектеп немесе басқа білім беру мекемесінің ішінде не оқушылар осындай мекемеге кірген немесе шыққан жағдайда немесе кәмелетке толмаған адам кінәлі адаммен жыныстық қатынасқа тартылған жағдайда, белгісіз адамдар тобына жіберілген хабарламаларды тарату кезінде телекоммуникациялық желілерді қолдану арқылы жасалады.

Польша Республикасының Қылмыстық кодексінің нормаларын талдауға сүйене отырып, зорлау жыныстық қатынас пен жыныстық әрекеттерді қамтиды деп қорытынды жасауға болады. Кәмелетке толмағандарға келетін болсақ, Польшаның Қылмыстық кодексінде: "он бес жасқа толмаған жасөспірімді жыныстық қатынасқа дейін немесе оған қатысты жыныстық әрекеттерді жасаған кезде немесе ол осындай әрекеттерді жасаған кезде 1 жылдан 10 жылға дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады» делінген (200-бап). Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыс жасағаны үшін жауаптылықтың кәмелетке толған адамдарды зорлағаны үшін жауаптылықтан еш айырмашылығы жоқ (197-б.).

Голландияның Қылмыстық Кодексі бойынша да жағдай осыған ұқсас. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар жасағаны үшін жауаптылық кәмелетке толған адамдар үшін көзделгендей (Голландия ҚК 244-бабы).

Норвегияның қылмыстық заңнамасында он төрт жасқа дейінгі балалармен кез-келген жыныстық қатынас (ұятсыз әрекеттер) үшін қылмыстық жауапкершілік туындайды (Норвегия Қылмыстық кодексінің 195-бабы).

Швейцарияның Қылмыстық кодексіне сәйкес, кәмелетке толмағандардың қалыпты дамуына қауіп төндіретін әрекеттер «Сексуалдық қол

сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстық әрекеттер» бөлімінде келтірілген. Бұл бөлімде келесі қылмыстар бар: кәмелетке толмағандардың дамуына қауіп төндіретін әрекеттер; жыныстық еркіндік пен ар-намысқа қол сұғу; жыныстық әрекеттерді пайдалану (жезөкшелік, адам саудасы); порнография; жыныстық қол сұғылмаушылықты бұзу. Бұл кодексте «Кәмелетке толмағандардың дамуына қауіп төндіретін іс-әрекеттер» сияқты қылмыстың болуы кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстарды жүйелеу тәсіліндегі белгілі бір инновацияны көрсетеді []

Қытай Халық Республикасының Қылмыстық кодексі 236-баптың 2-бөлігінде: «он төрт жасқа толмаған қызға қатысты азғындық әрекеттер зорлау ретінде қарастырылады және Заңда көзделгендерден барынша қатаң жазамен жазаланады» деп көзделген .

Швейцарияның Қылмыстық Кодексі бойынша он алты жасқа толмаған, әйелдер де, ерлер де кәмелетке толмаған адамдар жыныстық қылмыстардан ерекше қорғалуға жатады (Швейцария Қылмыстық кодексінің 187-бабы) . Бұл кодекс адам үшін әлдеқайда жоғары жазаны белгілейді... он бес жастан он сегіз жасқа дейінгі адамды мәжбүрлеу, азғыру немесе басқа да заңсыз ықпал ету арқылы жыныстық астары бар іс-әрекетті немесе сурет шығаруға қатысы жоқ өзге де мән-жайлар кезінде порнографиялық бейнелер өндірісінің элементін құрайтын іс-әрекетті жасауға немесе оған қатысуға көндіреді».

Швейцарияда он бес жасқа толмаған балаға қатысты сексуалдық сипаттағы жанасу арқылы көрсетілуі мүмкін жыныстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілік қарастырылған [77].

Испанияның қылмыстық кодексінде жыныстық еркіндікті бұза отырып (Испания Қылмыстық кодексінің 178-бабы) жасы бойынша жәбірленушінің ерекше осалдығы аталған (Испания Қылмыстық кодексінің 180-бабы). Осы Кодексте жыныстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жауапкершілікті қарастыратын баптарда мұндай шабуыл кәмелетке толмағанға қарсы бағытталса, жауапкершіліктің жоғарыламайтындығы назар аудартады. Сонымен бірге, Испанияның қылмыстық заңнамасында туыстарының асырап алу нәтижесінде немесе мүліктік қатынас арқылы жыныстық еркіндікке бағытталған әрекеттерді жасау сияқты біліктілік белгісі бар [98].

Жапонияның қылмыстық кодексінде зорлау деп он үш жасқа толған әйелді, сондай-ақ он үш жасқа толмаған әйелді күш қолдану немесе оны қолданамын деп қорқыту арқылы жасаған азғыру деп түсінеді (бап). 177 Жапонияның Қылмыстық кодексі). Сондай-ақ, Жапония Қылмыстық кодексінің 176-бабында он үш жасқа толған және он үш жасқа толмаған адамға, еркекке немесе әйелге арналған азғындық әрекеттер үшін белгіленген.

Жапон заң шығарушысы он үш жасқа толмаған адамдарды жәбірленуші ретінде бөлгеніне қарамастан, оларға мұндай қылмыстар үшін жазаны күшейту қарастырылмаған.

Эстонияның Қылмыстық кодексінде кәмелетке толмағандарға қарсы екі жыныстық қылмыс ерекшеленеді: «жас баламен жыныстық қатынас» (ҚК 145-

бабы) және жасөспіріммен жыныстық құмарлықты қанағаттандыру» (ҚК 146-бабы) [89].

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығына қарсы қылмыстар Тәжікстан, Әзірбайжан, Беларусь және Украинаның Қылмыстық кодекстерінде де қарастырылған. Аталған қылмыстық заңдарда зорлау (Тәжікстан Республикасы ҚК-нің 138-бабы, Әзірбайжан Республикасы ҚК-нің 149-бабы, Беларусь Республикасы ҚК-нің 166-бабы) және сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық (Әзірбайжан Республикасы ҚК-нің 150-бабы, Беларусь Республикасы ҚК-нің 167-бабы, Тәжікстан Республикасы ҚК-нің 139-бабы) үшін жауапкершілік көзделген. Кәмелетке толмағандарға қатысты көрсетілген іс - әрекеттерді жасау үшін жеке құрам көзделмеген, бірақ көрінеу кәмелетке толмағанға қатысты осы іс-әрекеттерді жасау-саралау белгісі ретінде, ал көрінеу он төрт жасқа толмаған адамға қатысты оны жасау ерекше саралау белгісі ретінде әрекет етеді [86].

Жеке адамның жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық бостандығын қорғау саласындағы шетелдік заңнаманы талдау негізінде, кәмелетке толмағанға қарсы жыныстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін ересек адамға жасалған осындай іс-ірекетке қарағанда ауыр жаза қарастырылған деген қорытынды жасауға болады.

Алайда, мысалы, Дания, Голландия, Жапония және Польша Республикаларында қылмыстық кодекстерінде кәмелетке толмағандарға қатысты құқыққа қарсы жыныстық қол сұғушылық жасағаны үшін жазаны қатаңдату туралы ережелер жоқ.

Шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасын зерттеу осы саладағы ең маңызды мәселелер - ең төменгі жасты белгілеу, содан кейін кез-келген жыныстық қатынасқа түсу мүмкін деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Көптеген басқа шет мемлекеттерде олардың заң шығарушылары кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстар үшін жас шектерін белгіледі.

Сонымен, кәмелетке толмаған баланың жыныстық қол сұғылмаушылығын қорғау жасы Австралия, Италия, Эстония сияқты елдерде он жылды құрайды; он бір жаста - АҚШ (Нью-Йорк штаты); он екі жаста - Аргентина, Дания, Испания; он үш жаста - Вьетнам; он төрт жаста - Бразилия.

Бразилия, Испания сияқты елдерде жоғарыда көрсетілген жасқа толмаған адамға жыныстық қатынас зорлау болып саналады. Сонымен, Испания Қылмыстық кодексінің 181-бабының 2-бөлігіне сәйкес, барлық жағдайда жәбірленушінің келісімінсіз немесе он екі жасқа толмаған адамдарға жасалған әрекеттер зорлау деп танылады. Бразилия Қылмыстық кодексінің 224-бабы бойынша, егер жәбірленуші он төрт жасқа толмаған болса, зорлау болжануда [97].

Сондай-ақ, қарастырылған шабуылдардың бірқатар білікті құрамын құрайтын шетелдік қылмыстық заңнаманың кейбір ережелеріне назар аудару қажет. Атап айтқанда, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстар үшін

жауапкершілікті күшейтетін бірқатар заң шығарушылардың шешімі заң бойынша, туылуы немесе асырап алушылары (Испания , Франция , Швеция Қылмыстық кодексі) немесе жәбірленушілерге кез-келген әсер еткен Басқа адамдар. Сондай-ақ, ол өзінің лауазымына байланысты өз өкілеттіктерін теріс пайдаланатын адам (Испания, Франция Қылмыстық кодексі).

Осылайша, әртүрлі мемлекеттердің кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығы мен жыныстық еркіндігіне қарсы қылмыстарды салыстырмалы зерттеу барлық елдерде бұл қылмыстарды қоғам мен мемлекет айыптайды және оларды жасау қылмыстық жауапкершілікке әкеледі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

2 ЖЫНЫСТЫҚ ҚАТЫНАСҚА ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

2.1. Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықты жасаудың себеп салдары

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстың криминологиялық сипаттамасы оның себептері туралы мәселені зерттемей мүмкін емес. Бұл мәселе, әрине, ең күрделі және маңызды мәселелердің бірі. Балаларға қатысты жыныстық қылмыстардың детерминанттары деген не екенін түсінбестен, осы қылмыстардың алдын-алу және алдын-алу шараларын дұрыс әзірлеу және ұйымдастыру мүмкін емес.

Осыған байланысты А. Долгова «қылмысты тану, бағалау кезеңі мен оған қарсы күресті ұйымдастыру кезеңі арасында қылмыстың анықталуы мен себебін анықтау кезеңі қажет. Ең алдымен қылмыс пен оның дамуын тудыратын нәрсеге әсер ету керек» .

Философияда себептілік категориясы бір немесе бірнеше өзара әрекеттесетін құбылыстар (себеп) басқа құбылысты (салдарды) тудыратын құбылыстар арасындағы объективті қатынас ретінде анықталады .

Себептіліктің философиялық тұжырымдамасынан бастап, криминологтар қылмыстың себептерін түсіндіретін бірнеше дәстүрлі теорияларды ажыратады.

Қылмыстардың не үшін жасалатынын түсіндірудің алғашқы әрекеттерін қылмыс себептерінің биологиялық теориясының негізін қалаушы К.Ломброуз жасады.

Бұл теорияның өкілдері қылмыстың себептері табиғи туа біткен деп санайды. Атап айтқанда, ч.Ломброзе кейбір адамдар қылмыстық бейімділікпен туылады деген қорытындыға келді. Оның пікірінше, қылмыстық типтерді бас сүйегінің пішінімен анықтауға болады. Ломброзо қоғамның қылмыстық мінез-құлықтың дамуына әсерін жоққа шығармады, бірақ қылмыскерлердің көпшілігі биологиялық тұрғыдан дегенеративті деп санайды. Кейіннен қылмыстарға биологиялық бейімділік туралы идеялар қатты сынға ұшырады және қол жетімді емес деп танылды .

Қылмыстың себептерін түсінудің келесі бірдей танымал тәсілін социологиялық теория өкілдері ұсынды. Ғылыми бағыт ретінде криминологиядағы социологиялық мектеп 1835 жылдан бастап бельгиялық математик Адольф Кетле «элеуметтік физика тәжірибесі» атты кітап шығарған кезде пайда болды. Онда ол қылмыс, басқа элеуметтік процестер сияқты, белгілі бір заңдарға бағынады, сондықтан объективті ғылыми зерттеу мен болжауға болатындығын айтты.

Сонымен, қылмыс биологиялық құбылыс емес, элеуметтік деп танылды және онымен күрестің негізгі бағыты адамның өмір сүру жағдайларын

өзгертуде көрінді. Социологиялық мектептің жақтаушылары қылмыстың себептері бірнеше сипатта болатындығын баса айтты. Осының негізінде біртіндеп қылмыс факторларының теориясы қалыптасты. Италияндық Э. Ферри 1896 жылы осы факторлардың қатарына тек үш топты жатқызса: антропологиялық, физикалық және әлеуметтік, біртіндеп олардың саны тұрақты өсе бастады: экономикалық, саяси, әлеуметтік, моральдық, құқықтық, психологиялық, климаттық, нәсілдік, ғарыштық және т. б.

XIX ғасырдың соңғы ширегінде социологиялық тәсілден туындаған қылмыс себептерінің бірнеше тәуелсіз теориялары пайда болды:

1. Дифференциалды Ассоциация теориясын Эдвин Сатерланд жасаған (АҚШ, 1924). Теория адамның мінез-құлқы жақын қоршаған ортаның сипатымен анықталады.

Егер бұл ортада қылмыстық элементтер, әдет-ғұрыптар және т.б. басым болса, онда адам оны үйреніп, қылмыскер болады, керісінше болса, адам заңға бағынатын азамат болады, яғни қылмыс әлеуметтік ортаға байланысты болады. Ол қылмыстық мінез-құлықты мұрагерлік емес, жақын адамдардан үйренеді деп сенді. Адам қылмыскерлермен неғұрлым көп араласса, соғұрлым өзі де қылмыскер болу мүмкіндігі соғұрлым жоғары болады.

2.Әлеуметтік бейтараптандыру теориясы: Э. Сатерландтың идеяларын Эмиль Дюргейм, Шульц және Кларк жасаған. Қоғам мораль мен құқық нормаларымен реттелген әлеуметтік ұйымшылдықпен қалыпты жұмыс істейді. Бірлестіктің болмауы әлеуметтік бөлінуге әкеледі. Әлеуметтік-мәдени себептерден басқа, қылмыстың себептері арасында: әлеуметтік теңсіздік, қылмыстық заңнамадағы қайшылықтар, нәтижесінде қылмыстың себептері әлеуметтік сипаттағы әртүрлі жағымсыз құбылыстар болды. Кларк қылмыстың себептері нәсілшілдік, зорлық-зомбылық, кедейлік, ластану, сыбайлас жемқорлық және т. б.

3. Урбанизация теориясы 60-70 жылдары таралды. ғылыми-техникалық революция және оның нәтижесінде пайда болған индустрияландыру, урбанизация, көші-қон және басқа құбылыстар отбасылық, мәдени және басқа дәстүрлі байланыстарды бұзады, нәтижесінде зорлық-зомбылық, өзімшілдік деңгейі артады. Бұл тұжырымдама қазіргі уақытта өте нақты .

Көріп отырғанымыздай, қылмыстық мінез-құлық пен қылмыстың себептерін түсіндіруге ұзақ уақыт бойы талпыныс жасалды. Алайда, ешқандай теория нақты қылмыстың себептерін толық түсіндіре алмайды.

М. Шаргородскийдің пікірінше, «қылмыстың себептері сөздің кең мағынасында пайда бола алмайтын және өмір сүре алмайтын барлық жағдайларды қарастыруға болады. Бірақ бұл жағдайлардың бәрі бірдей рөл атқармайды. Олардың кейбіреулері қылмыстық мотивтердің нақты мүмкіндігін жасайды, ал басқалары бұл мүмкіндікті шындыққа айналдырады».

Кәмелетке толмағандар мен кәмелетке толмағандарға жыныстық зорлық-зомбылықтың себептері мен шарттары жыныстық қатынас саласының ерекше

сипатына байланысты, онда әр түрлі адамдар арасында туындайтын басқа қатынастар сияқты жеке қасиеттердің ерекшеліктері көрінеді.

Көптеген елдердің қазіргі қылмыстық заңнамасында ересектер мен балалар арасындағы жыныстық қатынастар қатаң жазаланады. ҚР ҚК-де объектінің біртектілігі белгісі бойынша жыныстық қылмыстар дербес тарау болып бөлінген. Отбасындағы балалар мен жасөспірімдерге қарсы жыныстық қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік Қылмыстық кодексте көзделген барлық бес бапқа сәйкес туындауы мүмкін. Сонымен бірге, балаларға қатысты көптеген жыныстық қол сұғушылықтар қылмыс ретінде тіркелмейді, оның ішінде елде жалпы қылмыстың айтарлықтай өсуі байқалады. Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстардың ресми статистикасы қылмыстық қол сұғушылықтың осы түрінің кешігуіне байланысты бұл мәселенің нақты ауырлығын толық көрсетпейді. Бұл проблема кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қарсы қылмыстардың таралуының негізгі себептерінің бірі болып табылады. Тіркелмеген жыныстық зорлық-зомбылық фактілері қылмыскерлерде жазасыздық туралы, ал қарапайым азаматта - өмір сүру қауіпсіздігі туралы ойлар тудырады. «Интернет» желісінің адам өмірінің барлық салаларына интеграциялануына байланысты ғана біз осы қылмыстарды жасау фактілері туралы білеміз.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстардың үлкен қоғамдық қауіптілігі-балалар мен жасөспірімдер өздерінің қорғансыздығына және олармен жасалған жыныстық әрекеттердің сипатын түсінбеуіне байланысты қылмыскердің құрбанына айналады. Жыныстық қылмыстар сөзсіз балалардың психикасына теріс әсер етеді, олардың қалыпты физикалық және психикалық дамуына кедергі келтіреді және олардың болашақ ересек өміріне теріс әсер етуі мүмкін. Сондай-ақ, қауіп моральдық бұзылудан, балада ерте жыныстық құмарлықты оятудан, жыныстық қатынастарға дұрыс емес қатынасты қалыптастырудан тұруы мүмкін. Бүгінгі таңда балалардың отбасы ішінде де, одан тыс жерлерде де зорлық-зомбылыққа ұшырайтындығы таңқаларлық емес. Сонымен қатар, «әйгілі» маньяктар мен педофилдердің өмірінің көптеген әңгімелері көрсеткендей, бұл адамдар өте қатал және агрессивті білім беру әдістерімен бірнеше рет ата-аналардың, асырап алушылардың, туыстарының жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болды. Криминологияда бұл құбылыс «зорлық-зомбылық цикл» деп аталады. Алайда, балаға тек туыстарының ғана емес, құрдастарының да зорлық-зомбылық жасау қаупі төнуі мүмкін.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қарсы қылмыс жасаудың ең көп таралған себебі-отбасылық өмір сүру жағдайлары және зорлаушыны тәрбиелеу. Отбасы-жеке тұлғаның қалыптасуына әсер ететін маңызды әлеуметтік фактор, өйткені отбасында жеке тұлғаның негізі қаланады. Отбасынан болашақ зорлаушы, оның пікірінше, ең қолайлы мінез-құлық үлгісін ала алады, оған сәйкес ол қатыгездік көрсетеді.

Балаларға қатысты жыныстық қылмыс жасауға ықпал ететін келесі бірдей ортақ себеп-қылмыскердің психикасының ерекшеліктері.

Біріншіден, бұл зорлаушының жәбірленушінің агрессиясы мен азап шегуі арқылы өзін-өзі растауы, осылайша оның жыныстық «сәтсіздігін» өтеу қалауы болуы мүмкін. Бұл ақыл-ойды болдырмайтын психикалық ауытқу сипатында емес. Керісінше, ол әлеуметтік қалыптасқан із қалдырады.

Екіншіден, қылмыскердің жеке басының ерекшеліктері осы адамда психикалық жыныстық бұзылулардың болуын да қамтуы мүмкін. Мұндай жыныстық ауытқулар «парафилия» термині деп аталады және көптеген түрлерге ие.

Парафилия ауруларының халықаралық жіктемесіне сәйкес, бұл Ерекше психикалық (жыныстық) ауру, оған басқа аурулармен қатар бөлек және тең құқылы жағдай беріледі.

Бүгінгі күні парафилиялар көбінесе мидың патологиясымен байланысты екендігі айқын бола бастады, оның жұмысының бұзылуы жеке тұлғаның биологиялық және ақыл-ой дамуының бүкіл ағымын терең бұрмалауға әкеледі. Бүгінгі күнге дейін ғылым кем дегенде қырық түрлі парафилияны біледі, олардың өз атаулары бар. Олардың барлығында қылмыстық жыныстық қатынастар болмайды. Олардың арасында өз аттарымен жыныстық садизм, мазохизм, педофилия, эксгибиционизм және басқа да бұрмалаушылықтар пайда болады. Біздің мемлекетіміздің сот тәжірибесіне сәйкес, қылмыскердің психикасындағы бұл ауытқулар ақыл-ойды жоққа шығаратын психикалық ауытқулар деп танылмайды.

Кәмелетке толмағанның жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыс жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамның жеке басы, сондай-ақ оның ерекшеліктері туралы толығырақ "қылмыскердің жеке басы" бөлімінде айтылады.

Сондай-ақ, қоғам қылмыскердің мінез-құлқының қоғамға қарсы моделін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мысалы, бүгінде агрессивті жыныстық қылмыстар көбінесе Фильмдер, газет-журнал басылымдары, теледидар бағдарламаларының тақырыбы болып табылады. Қылмыстық немесе девиантты мінез-құлыққа бейімділігі бар адамдар, біріншіден, бейімділікті іс-әрекетке ауыстыруға ынталандырады және осындай әрекеттерді жасау үлгілерін алады-екіншіден, мұндай бейімділіктері жоқ қоғамның белгілі бір топтары (әсіресе балалар мен жастар) мұндай мінез-құлықты жүзеге асыру мүмкіндігі туралы егжей-тегжейлі ақпарат алады, және бұл ақпараттың табандылығы олардың табиғи қызығушылығын тудырады және осы мінез-құлықты сынау арқылы оны қанағаттандыруға итермелейді, және, сайып келгенде, үшіншіден, бірінші және екінші топ. адамдар, бұқаралық «ресми» шығармаларда жарияланған суреттерді қарапайым, қалыпты адам мінез-құлқының стереотиптерінің бірі ретінде игереді, сондықтан, көбінесе олар жауапкершіліктен босатылады. Сонымен қатар, бұқаралық мәдениеттің агрессия бейнелеріне баса назар аударуы оны қоғамда қалыптастырып қана қоймайды, сонымен бірге ондағы қорқыныштың

пайда болуын ынталандырады, осылайша қоғам мүшелерінің қорғаныс мінез-құлқын тудырады, бұл өз кезегінде агрессивті сипатқа ие. Осылайша спиральда өсіп келе жатқан агрессия қоғамдық өмірдің барлық аспектілері мен механизмдеріне, соның ішінде қоғамның жыныстық өміріне әсер етеді. Сонымен қатар, ол бір уақытта жыныстық қылмыстың генезисіне қатысады және оның ерекшелігі мен динамикасына әсер етеді, сонымен қатар қоғамның оған деген көзқарасын анықтайды.

Сексуалдық қылмыстың келесі маңызды себебі - алкоголизация және нашақорлық. Зорлаудың көп бөлігі қылмыскерді де, жәбірленушіні де алкогольдік мас күйінде анықтауға байланысты жасалады. Демек, сот практикасы «маскүнемдік» жыныстық қылмыстар туралы істермен толығырақ. Кәмелетке толмағандарды зорлау зор мөлшерде тараптардың бірі немесе екі тарап мас күйінде болады. Сонымен қатар, алкоголь жыныстық агрессивтілікті күшейтеді, әсіресе еркектерде және бұл әсер алкогольге тәуелді емес адамдарға бірдей тән. Көптеген авторлар зорлау механизмінде алкоголизм мен алкогольдік масаңдық маңызды рөл атқарады деп санайды. Алкогольдің осындай әсері эксгибиционизмға қатысты. Бұл қылмысты жасағандарда 30-50% жағдайда өткір алкогольдік масаңдық байқалады.

Алкоголь мен есірткіге тәуелділік жыныстық бұзушылықпен екі жақты байланысқа ие. Бұл заттар бір жағынан қылмыстық мінез-құлықты қоздырады, ал екінші жағынан қылмыстық мінез-құлық оларға тәуелділікті тереңдетеді немесе тудырады. Маскүнемдер мен нашақорлардың қылмыстылығы - криминологияда бұрыннан белгілі құбылыс.

Зорлаудың кәмелетке толмаған жәбірленушісінің арандатушылық әрекеті осы қылмыстың жасалуына көбірек себеп болып отыр.

Адамның қылмыстық мінез-құлқының себептері оның биологиялық, психикалық және физикалық сипаттамалары ғана емес, сонымен бірге оған қоршаған орта мен ондағы әлеуметтік қатынастардың әсері болып табылады. Көптеген жағдайларда қылмыс жасауда қылмыскердің қылмыс құрбаны (жәбірленушімен) өзара әрекеттесуі нәтижесінде қылмыс ұсынылған кезде қылмыстың жасалуында маңызды рөл жәбірленушіге, яғни қылмыс құрбандарына тиесілі.

Қылмыстың жәбірленушісі қылмысқа дейінгі жағдайда қылмыстың виктимологиялық құрамына теріс немесе жағымды әсер ететін белгілі бір жеке қасиеттер жиынтығын тасымалдаушы ретінде пайда болады. Виктимологиялық компоненттер жәбірленушінің жекелеген жеке қасиеттеріне байланысты қылмыс жасау үшін алғышарт жасаған кезде оның арандатушы мінез-құлқына назар аударуға мүмкіндік береді. Жәбірленуші өзінің жеке қасиеттерінің арқасында қылмыстың құрбаны болады.

Қазіргі заманғы криминологияда бұл мінез-құлық Виктимдік деп аталады. Зорлаудың ықтимал құрбанының Виктимдік мінез-құлық дегеніміз - адамның зорлау әрекетін жасауға ниет білдіруіне, сондай-ақ оны жүзеге асыруға ықпал ететін құрбанның жеке басының ерекшеліктерімен, виктимогенттік

детерминанттарымен және қылмыстық жағдаймен байланысты әрекеттері (әрекетсіздігі).

Жәбірленушінің мінез-құлқының белгілері:

1) сыртқы көрініс - жәбірленушінің әрекеті немесе әрекетсіздігі түрінде көрінеді;

2) себептілік - ықтимал жәбірленушінің жеке қасиеттеріне, виктимогенттік детерминанттарға және қылмыстық жағдайға байланысты туындайды;

3) теріс нәтиже - адамның зорлау ниетінің пайда болуына, сондай-ақ оны жүзеге асыруға ықпал етеді.

Бұл тезис қолданыстағы зерттеулермен расталған.

Сонымен, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы жасалған қылмыстардың 30% -ында жәбірленушінің асоциалдық және арандатушылық әрекеттері нәтижесінде жасалған.

Балаларға қатысты жыныстық қылмыстар жасаудың аталған себептері толық емес. Әдебиеттерде қылмыстың болуын анықтайтын құбылыстар мен процестерді зерттеудің көптеген тәсілдері бар. Бұл әртүрлілік кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қылмыстардың пайда болуын жан-жақты түсіндіретін жалпы себеп жоқ екенін көрсетеді.

Жас балалар мен кәмелетке толмағандарға жыныстық қол сұғушылықтың себептері мен жағдайларын зерттеу осы қол сұғушылыққа қарсы шараларды әзірлеудің қажетті шарты болып табылады. Мұндай қылмыстарды жасауға ықпал ететін факторларды білу олардың алдын-алудың тиімділігін қамтамасыз ету үшін маңызды. Жас балалар мен кәмелетке толмағандарға жыныстық қол сұғушылықты тудыратын факторлар жүйесін біліп қана қоймай, олардың жыныстық қылмыстық қол сұғушылықтың дамуына әсер ету механизмін ашу қажет.

2.2. Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықты жасайтын тұлғаның сипаттамасы

Қылмыстың нақты түрінің криминологиялық сипаттамаларында қылмыскердің жеке тұлғасы өзекті міндет атқарады.

Ю. Антонян мен В. Эминов атап өткендей, жеке тұлға қылмыс себептерінің тасымалдаушысы болып табылады: сондықтан жеке тұлға қылмыстық мінез - құлықтың барлық механизмінің негізгі және маңызды буыны деп айта аламыз, және, тиісінше, мұндай мінез-құлықты тудыратын оның ерекшеліктері алдын-алу әсерінің тікелей нысаны болуы керек.

Жеке тұлғаның қылмыстың криминологиялық сипаттамасының элементі ретіндегі маңыздылығы, біздің ойымызша, қылмыскердің әрекеттері жеке тұлғаның ерекше қасиеттерін көрсететін мінез-құлық актісімен сипатталатындығына байланысты.

Қылмыскердің жеке тұлғасын қалыптастыру - үлкен мәселе. «Тұлға болып туылмайды, тұлға болып қалыптасады» - бұл тезис біздің санамызға мектеп

қабырғасынан енген. Жеке тұлғаның қалыптасуын түсіну тәсілдері туралы әлеуметтанулық пікірталастарға қатыспай, криминологияда қылмыскердің жеке тұлғасы, тұтастай алғанда, әлеуметтік қатынастардың субъектісі және объектісі ретінде, оның мінез-құлқына әсер ететін әлеуметтік, психологиялық және биологиялық сипаттамалардың тасымалдаушысы ретінде идеясы маңызды екенін атап өткен жөн. Демек, адам қылмыскер болып туылмайды, ол қоршаған ортаның қолайсыз әсерінен болады.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынас жасаған қылмыскердің жеке тұлғасын нақты зерттемес бұрын, қылмыскердің жеке тұлғасын түсіну белгілі бір дәрежеде шартты және формальды екенін түсіндіру қажет. Әдебиетте жасалған қылмыстың белгілі бір санатындағы қылмыскердің жеке тұлғасының типтік сипаттамалары қылмыстық әрекетті жасаған нақты адамға тән болуы шарт емес.

Әдебиеттерде жыныстық қылмыс жасаған қылмыскерлердің өзіндік ерекше белгілері мен ерекшеліктері бар екендігі айтылған.

Жыныстық қылмыскердің жеке тұлғасының негізгі криминологиялық сипаттамаларын қарастыруды бастау, ең алдымен, әлеуметтік-демографиялық тұрғыдан дұрыс болып көрінеді.

Елде жыл сайын 2 миллионнан астам қылмыс тіркеледі, 1,5 миллионнан астам қылмыс жасаған адамдар анықталады. Қылмыскер ерлердің үлесі әйел қылмыскерлердің үлесінен едәуір асып түседі, бұл жағдай кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмысқа да қатысты. Осы санаттағы қылмыстарға ең тән болып ер адам болып табылады. Алайда, тәжірибе әйелдер жасаған жыныстық зорлық-зомбылық жағдайларын да білгілі.

Қылмыскер тұлғасының келесі сипаттамасы оның жасына қатысты.

Қылмыскерлердің жас ерекшелігі әртүрлі жас топтары өкілдерінің қылмыстық белсенділігі мен қылмыстық мінез-құлқының ерекшеліктері туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жас адамдар агрессивті, импульсивті сипаттағы қылмыстарды жиі жасайды. Керісінше егде жастағы адамдардың заңсыз әрекеттері онша импульсивті емес, ойланып жасалады. Сонымен, жас шамасы адамдардың қажеттіліктерін, өмірлік мақсаттарын, қызығушылықтарының ауқымын, өмір салтын анықтайды, бұл заңсыз әрекеттерден көрінбеуі мүмкін емес.

Ішкі істер министрлігінің мәліметтері бойынша, қылмыстардың жартысынан көбін 16-29 жас аралығындағы адамдар жасайды.

Л. Логинова атап өткендей, балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасаған қылмыскерлердің арасында 21 мен 32 жас аралығындағы адамдар басым [130].

Н.Н. Қадырова қылмыскердің басқа әлеуметтік-демографиялық «портретін» ұсынады: 30-дан 45 жасқа дейінгі, бұрын сотталмаған, жұмыс істейтін, орта білімнен жоғары, көбінесе әлеуметтік мәртебесі жоғары, некеде тұрған ер адам [135].

Өз кезегінде Ю. Антонян жыныстық қылмыс жасаған қылмыскерлердің ең үлкен белсенділігі 16-17 жасқа келеді деп санайды. 30 жастан асқан адамдар анықталған зорлаушылардың жалпы санының 10-12% құрайды [131,132,133] .

Осылайша, әдебиетте «бала зорлаушысы» жасына байланысты дұрыс құрылған портрет жоқ. Әрбір автор осы адамға өзінің көзқарасын ұсына отырып, криминологиялық зерттеулер мен жиналған статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, оның стандартты жасы туралы болжам жасайды.

Қылмыскердің жасы туралы мәселеге тоқтала отырып, бізді талқылап отырған қылмыстарды кәмелеттік жасқа толмаған адамдар да жасайтынын ескермеуге болмайды. Кәмелетке толмағандар, әдетте, бұл қылмыстарды сыбайластықпен жасайды.

Я. Дикусар қылмыс топ болып жасалған кезде кәмелетке толмағандардың құрбандары олардың құрдастары да, ересек әйелдер де, оның ішінде егде жастағы адамдар да болатынын атап өтеді. Әдетте, жасөспірімдер зорлау үшін арнайы ұйымдасқан топ құрмайды, бұл қылмысқа ниет бірлескен мағынасыз ойын-сауық кезінде туындайды [137].

Адамның жыныстық еркіндігі мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыс жасаған кәмелетке толмағандар қарама-қарсы жынысты құрметтемеу, жыныстық қатынас көзқарастарындағы примитивизм мен цинизммен сипатталады.

Кәмелетке толмағандар арасында қылмыс жасау мотивтері әр түрлі болуы мүмкін (мысалы, бұзақылық, зеріктіру, құрдастарының әсері, билікті ие болуға деген ұмтылыс), жоғары эмоционалдылықпен және ситуациялық санамен сипатталады. Әдеттегі жасөспірімдер мотивациясы - бұл зорлық-зомбылық арқылы өзін-өзі растау.

Психологтардың пікірінше, көптеген жеке ақаулардың пайда болуы, оның ішінде қаттылық, жансыздық, қатыгездік баланың ересектермен, ең алдымен ата-аналармен, аналармен, яғни ерте балалық шақтағы тұлғааралық ауытқуларда байланысты.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен жасалған топтық зорлық-зомбылық қылмыстары жәбірленушіге қатал, әсіресе қатыгездікпен, жыныстық құмарлықты қанағаттандырудың бұрмаланған тәсілдерімен бірге жүреді. Кейде мұндай зорлау жәбірленушінің өлімімен аяқталады, оның үстіне жасөспірімдер жыныс мүшелерін, сүт бездерін кесіп, қынапқа бөгде заттарды (бөтелкелер, таяқшалар және т.б.) итеріп жібереді. Көбінесе мұндай топ басқа қылмыстарды (ұрлық, тонау, бұзақылық және т.б.) жасайды, олар, әдетте, бірінен соң бірі жүреді.

Балаларға қатысты жыныстық қылмыс жасаған қылмыскерлердің келесі әлеуметтік сипаттамасы-бұл әлеуметтік жағдайы мен кәсібі. Бұл сипаттамалар зерттелген қылмыстардың қай әлеуметтік топтар мен топтарда, өмірдің қай салаларында жиі кездесетіні туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Осы мәселелерді зерттеу барысында, кәмелетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынасқа түскендердің жалпы санының 22% -ы некеде тұрған, ал

61% -ы үйленбеген немесе өздеріне сәйкес келмейтін жыныстық серіктесі бар екені белгілі болды.

Ю. Пудовочкин сонымен қатар қылмыскерлердің осы санаты үшін неке қатынастарының болмауы ең тән деп санайды. Бұл мәлімдеме қылмыскер мен, мысалы, жәбірленушінің анасы арасындағы өмір сүру жағдайының мүмкіндігін жоққа шығармайды [141].

Сонымен қатар, Ю. Пудовочкин кінәлі мен жәбірленуші арасындағы отбасылық байланыстарға назар аударады: кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық жасағаны үшін сотталғандардың төрттен бірінен көбі олардың әкелері, өгей әкелері, аталары болды [141].

Тергеу және сот тәжірибесінде отбасылық жыныстық зорлық-зомбылық жағдайлары жиі кездеседі. Жәбірленушіні әкесі немесе басқа жақын туысы ретінде қылмыскер жәбірленушіге қатысты тұрақты жыныстық зорлық-зомбылық жасай отырып, өзінің үстем жағдайын пайдаланады. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тұтастығына қол сұғушылардың жеке басының кейбір әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктерін талдай отырып, олардың психофизиологиялық сипаттамаларына назар аудару қажет деп санаймын.

Криминологтар ақыл-есі дұрыс, бірақ психикалық бұзылулары бар адамдар көбінесе зорлаушылар болатынына назар аударады. Таңдаулы мәліметтер бойынша, зорлауға кінәлілердің жартысынан көбі психикалық сау. Қалған бөлігі негізінен психопаттар, олигофрендер және т.б., зорлаушылар арасында олигофрендер өлтірушілер мен ұрыларға қарағанда екі есе көп. Себебі, интеллектуалды бұзылулар олардың жыныстық жақындасу мақсатында әйелдермен байланыс орнатуына кедергі келтіреді. Сөйлеу ақаулары, сөздердің шектеулі қоры, бала кезінен қозғалыстардың баяулауы адамдармен қарым-қатынасты қиындатады және науқастарда ашуланшақтық пен оқшаулануды тудырады.

Осы фактіге сүйене отырып, кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық жасаған жыныстық қылмыскерлерді шартты түрде екі үлкен топқа бөлуге болады:

- 1) психикалық және физиологиялық ауытқулардан, сондай-ақ жеке басының патологиялық өзгерістерінен зардап шегетін адамдар;
- 2) Елеулі ауытқулары жоқ тұлғалар.

О. Шляпникова мен Н. Паршиннің пікірінше, әртүрлі ауытқулардың болуы немесе болмауы аспектісі қылмыскердің жеке басын қалыптастырудың негізгі факторы болып табылады, өйткені бұл психологиялық ақаулар, жыныстық қылмыстың ерекшеліктерін анықтай отырып, субъективті түрде қабылданатын және бағаланатын жеке өмірлік жағдайды шешудің басқа әдісін емес, зорлық-зомбылықты қолдануды анықтайды [143].

Бұл тезис криминологтар, психиатрия және психология саласындағы мамандар жүргізген көптеген зерттеулермен расталады. Мысалы, әртүрлі криминологиялық зерттеулер барысында жыныстық қылмыстар үшін сотталғандар арасында көптеген адамдар (шамамен 40 %) әртүрлі

психопатикалық мінез-құлық белгілері, жұмсақ деңгейдегі олигофрения, прогрессивті органикалық деменция бар екендігі анықталды. Сондай-ақ, жыныстық қылмыс жасаған адамдар арасында басқа психикалық ауытқуларға ие болғандар көп, олардың арасында алкоголизм, психопатия және шизофрения жиі кездеседі.

«Зерттелетін контингенттің әртүрлі психикалық ауытқуларына осындай айтарлықтай әсер ету қылмыстың осы түрін түсіндіруде психикалық аспектінің маңыздылығын көрсетеді. Алайда, психикалық ауытқулардың болуы адамның мұндай әдеттен тыс мінез-құлыққа неге жол бергенін түсіндірмейді. Сонымен бірге жыныстық қатынасты бұзушылардың көпшілігі есі дұрыс болды, яғни, көбінесе мұндай әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін адамдар жасаған. Сондай-ақ, қылмыскерлердің бұл түріне қылмыс жасау кезінде психикалық зорлық-зомбылықты қолдану, балалыққа бой алдырушылықты, мойынсұнушылықты, ересектерге тәуелділікті қолдану тән» деп атап өткен жөн.

Кәмелетке толмағанның жыныстық тұтастығына қылмыстық қол сұғушылық жасаған және психикалық ауытқулары бар адамдар арасында қатыгездік пен садистік бейімділіктің жоғарылауымен сипатталатындар ерекшеленеді. Қылмыскерлердің бұл санаты көбінесе жәбірленушіге психикалық және физикалық әсер ету құралдарын, жоспарланған әрекетті жасау үшін ыңғайлы уақыт пен орынды таңдап, қылмыстық әрекеттерді жасауға алдын-ала дайындалатындығымен сипатталады. Психологтар атап өткендей, мұндай садистикалық бейімділіктері бар адамдар, қылмыс жасаған кезде, жәбірленушіні қатыгездіктен және оған келтірілген азаптан үлкен қанағат алады. Көбінесе мұндай қылмыскерлер үшін жәбірленушінің психикалық азаптарын көру жеткіліксіз, ол үшін олар қан кету, гематомалар мен сынықтардың пайда болуымен бірге жүретін физикалық зақым келтіреді. Мұндай субъектілер жәбірленушінің пайда болуын күтеді және оған күтпеген жерден шабуыл жасайды және жәбірленушіні қарсыласу, басынан ұру немесе тұншықтырудың түрлі әдістері мен құралдарын қолдану мүмкіндігінен айыруға тырысады. Содан кейін жыныстық акт жасалады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылық қылмыстарын жасайтын қылмыскерлердің жеке басы туралы мәселені зерттеу кезінде дәрменсіз жағдайда адамға жыныстық зорлық-зомбылық жасайтын тұлғаның басқа түрін анықтауға болады.

Тәжірибеде қылмыскерлер өз ниеттерін жүзеге асыру үшін жасөспірімдерді алкогольдік және есірткі заттарды қолдануға тартқан, содан кейін балаларға қатысты олардың дәрменсіз күйін пайдалана отырып, жыныстық зорлық-зомбылық жасаған, соның салдарынан олар шынайы болмысты ұғына алмағандықтан, өздеріне қатысты жасалған әрекеттің сипаты мен мәнін түсінбегендіктен өзін-өзі сақтау шараларын қолдану мүмкіндігінен айырылған жағдайлар белгілі. Осы жіктеу тобының қылмыскерлері ақыл-есі кем қыздарға қатысты да қылмыс жасайды. Сот-тергеу тәжірибесінде мұндай

қылмыстар айтарлықтай уақыт аралығында бірнеше рет жасалған көптеген қылмыстық істер бар.

Психикалық дамуы тежелген жәбірленушіні таңдау себептерін бағалау кезінде М. Конева көрсеткен факторларға назар аудару қажет. Сұхбаттасқан мамандандырылған мектеп мұғалімдерінің көпшілігі ақыл-ой жетіспеушілігі бар балалардың (олигофрения) жыныстық өмір мәселелеріне қызығушылығы артады, бұл олардың жас ерекшеліктеріне сәйкес келмейді деп атап өтті. Мұндай балалар неке, бірлескен шаруашылық жүргізу, жүктілік туралы ықыласпен айтады. Алайда, сонымен бірге, ерте жаста, олардың барлығы адамның жыныстық белсенділігінің барлық ерекшеліктерін дұрыс елестете алмайды. Бұл жағдай ерекше түрде атап өтіледі, өйткені психикалық ауытқулардан зардап шегетін балалар гомосексуалды девианттар жасаған бұзық қылмыстардың құрбанына айналады, бірақ сонымен бірге қызығушылығы үшін олар гомосексуалды байланыстарға жиі келісім береді [146].

Жыныстық қылмыс жасаған қылмыскердің жеке басын қарастырған кезде, бұл қылмыстарды парафилияның кез-келген ауытқулары мен формаларынан зардап шегетін адамдар ғана емес, сонымен қатар дені сау адамдар да жиі мас күйінде болатындығын ұмытпаңыз.

Алдыңғы абзацта айтылғандай, алкоголь қозғыштықты, эмоционалды шиеленісті, жыныстық құмарлықты күшейтеді, моральдық кідірістерді әлсіретеді және осылайша жыныстық қылмыс жасауға ықпал етеді.

О. Шляпникова мен Н. Паршиннің айтуынша, зорлау туралы шешім, әдетте, баланы оқшауланған жерде кездестіргеннен кейін қабылданады. Мұндай әрекеттер, әдетте, импульсивті және кенеттен пайда болған ниеттің әсерінен жасалады, ал бұл қылмыстық шабуылдың мәні бөтен адамдар да, жәбірленушілердің туыстары да болуы мүмкін (өгей әкелері, өгей ағалары, ағалары) [147].

Бірақ тәжірибеде жәбірленуші физикалық күш қолдану арқылы немесе алдау арқылы басқа жерге апарған жағдайлар да бар, онда кәмелетке толмаған зорлық-зомбылыққа ұшырайды. «Бала зорлаушысы», әдетте, дәстүрлі түрде жыныстық қатынас жасауды жөн көреді, бірақ оральды және гомосексуалдық жыныстық актілер жағдайлары жоққа шығарылмайды.

Кәмелетке толмағанның жыныстық қол сұғылмаушылығына қылмыстық шабуыл жасаған қылмыскер жеке басының қылмыстық-құқықтық аспектілерін қарастыра отырып, «жалғыз» жасалған қылмыстарды бөліп көрсету қажет.

Бұл қылмыстар алғашқы физиологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыру уәждемесімен, әдетте, ересек жыныстық жетілудің әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған жасөспірімдері алкогольдік ішімдіктер ішуге байланысты бірлескен демалыс кезінде мінез-құлықтың асоциалды формаларымен таныс қыздарға қарсы жасалады. Бұл жағдайда жәбірленушінің мінез-құлқы арандату немесе жалған сүйемелдеу сипатында болмайды.

Кәмелетке толмаған қылмыскер жәбірленушіні өзінің жыныстық қажеттіліктерін жүзеге асырудың қол жетімді мақсаты ретінде субъективті түрде қабылдайды.

М.А. Догадина жыныстық қылмыскер тұлғасының сипаттамаларының негізгі спецификалық белгілері бірден пайда бола бермейтінін атап өтеді. Олар жас кезінен бастап жеке тұлғаның өмірінің алғашқы күндерінен бастап пайда болатын оқиғаларды ескере отырып қалыптасады, дамиды және шоғырланады және шын мәнінде оның ең маңызды бөліктерін құрайды. Демек, сексуалдық қылмыс, кез-келген басқа сияқты, бүкіл өмір ағымымен дайындалады, оның нәтижесі болып табылады және осы мәнмәтіннен тыс объективті бағалауға және түсіндіруге болмайды [149].

Сондықтан, жыныстық қылмыскерлердің құбылысын жан-жақты зерттеу үшін, біздің ойымызша, пәнаралық тәсіл қажет, өйткені балалар мен жасөспірімдерге қарсы жыныстық қылмыскерлердің жеке ерекшеліктерін толық түсінуге қол жеткізу тек психология, әлеуметтану, криминология, виктимология және қылмыстық сексология саласындағы білімдердің жеткілікті жиынтығымен мүмкін болады.

Криминологиялық әдебиеттерде жыныстық қатынасты бұзушылардың әртүрлі типологиялары кеңінен ұсынылған. Алайда, бұл типологиялар сексуалдық қылмыс жасаған адамды, кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық қағидалардың бағытын ескермей сипаттайды.

Сонымен, жыныстық зорлық-зомбылық жасаған субъектілердің жеке белгілерін Н. Исаев зерттеді; зорлау жасаған адамдардың типологиясын Ю. Измайлова әзірледі; отбасы ішінде зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықсыз жыныстық әрекеттер жасайтын қылмыскерлердің түрлерін В. Мишота қарастырды [150].

Әрине, аталған авторлар қылмыстық цикл ғылымдарының дамуына өз үлестерін қосты, бірақ балалар мен жасөспірімдерге жыныстық шабуыл жасаған қазіргі қылмыскердің криминологиялық портретінде әлі де көптеген сұрақтар бар.

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыс жасаған қылмыскерлердің жеке тұлғасын жіктеуді әртүрлі негіздер бойынша жүргізуге болады: әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық, адамгершілік-психологиялық.

Мысалы, О.в. Шляпкинова мен н.М. Паршиннің зерттеуін жүргізу және осы қылмыскерлердің жеке басының типологиясын құру кезінде жыныстық қылмыс жасаған қылмыскердің жеке басын жіктеудің негізі жеке тұлғаның қоғамға қарсы бағытының сипаты, жәбірленушіні таңдау ерекшеліктері және қылмыстық әрекеттің тетіктері болды [147].

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қол сұғушылық жасаған қылмыскерлерді жүргізілген криминологиялық зерттеу оларды әртүрлі негіздер бойынша жіктеуді ұсынуға мүмкіндік берді (жеке адамның қоғамдық қауіптілік дәрежесі; криминогендік ауырлығы мен жыныстық-қылмыстық мінез-құлық

белсенділігі; жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық және зорлық-зомбылықсыз қылмыстық әрекеттер жасайтын субъектілер; қылмыс құрбандарын таңдау; қылмыстық әрекеттің жеке немесе топтық сипатына байланысты; қылмыстық қол сұғушылықтың пайда болу механизміне байланысты).

Ең қызығы қылмыстың ауырлығына және жыныстық және қылмыстық мінез-құлық белсенділігіне байланысты классификация болды:

1. Тұрақты сексуалдық түрі. Бұл қылмыскерлер агрессивті бағдарлауды, мерзімді сипаттағы жыныстық зорлық-зомбылық жасауға ерекше бейімділікке ие (бұл түрге тек зорлық-зомбылық жасайтын адамдар кіреді, мысалы, зорлық-зомбылық маньяктары, некрофилдер).

2. Пайдакүнемдік-сексуалдық түрі. Бұл түр әлеуметтік және моральдық-құқықтық нормаларды елемеуге тән. Қызығушылық жетекші себеп ретінде әрекет етеді (бұл санатқа зорлық-зомбылық пен зорлық-зомбылықсыз жыныстық әрекеттер жасайтын қылмыскерлер кіреді. Мысалы, кәмелетке толмағандарды порнобизнес үшін, оның ішінде интернет-ресурстарды тарта отырып, сондай-ақ жеке жыныстық қажеттілікті қанағаттандыру үшін пайдаланатын адамдар).

3. Беделді сексуалдық түрі. Қылмыскердің жеке басының бұл түрі кәмелетке толмағандарға билікке ие болу немесе өзін-өзі растау үшін жыныстық қол сұғушылық жасайды.

4. Зиянды-сексуалдық түрі. Бұл түрге тән белгі-бұл мінез-құлықтың азғындығына байланысты агрессивтілік (мысалы, кәмелетке толмағандарға қатысты бұзақылық немесе кек алу арқылы зорлық-зомбылық жасаған адамдар).

5. Девиантты-сексуалдық түрі. Бұл түрдің айрықша ерекшелігі-парафилияның бір түрінде көрінетін әртүрлі жыныстық ауытқулар.

Әрбір адам тұлға ретінде тек қалыптасқан қатынастардың ғана емес, сонымен қатар өзінің дамуы мен өзін-өзі тануының өнімі болып табылады. Өзінің объективті белгілері бойынша бірдей әлеуметтік мәртебе, адам оны әр түрлі қабылдап, бағалай отырып, оны мүлдем басқа әрекеттерге итермелейді.

Адамның әлеуметтік құндылықтар мен шындықтың аспектілеріне, нормалары мен институттарына, өзіне және оның міндеттеріне, әр түрлі қауымдастықтарға, топтарға қатынасы, сондықтан сыртқы және ішкі жеке жағдайларға байланысты.

Осыған сүйене отырып, қылмыскердің жеке басын әлеуметтендіруге және психологиялауға жол берілмейді.

Әлеуметтену кезінде біз жеке тұлғаның қалыптасуы мен мінез-құлқына қоршаған ортаның әсерін асыра көрсетеміз, ал жеке тұлғаның субъективті факторлары мен психологиялық ерекшеліктерін ескермейміз.

Қылмыскердің жеке басын психологиялауға көбірек көңіл бөле отырып, біз қазіргі әлеуметтік ортаны, адамның дамыған немесе әрекет еткен жағдайларын ескеруді тоқтатамыз.

Қылмыскердің жеке басын неғұрлым толық түсіну үшін біз әлеуметтік-психологиялық бірліктен бастауымыз керек.

2.3 Жыныстық қатынасқа қол сұғылмаушылықтың алдын алу шаралары

Балаларды қорғау - мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар қызметінің басым бағыттарының бірі, елдің әрбір азаматының міндеті. Бірақ бұл салада қалыптасып отырған жағдай үлкен алаңдаушылық туғызады: соңғы кезде кәмелетке толмағандар құрбан болатын қылмыстар санының өсу тенденциясы байқалады, балалар мен жасөспірімдерге теріс әсер етудің жаңа тәсілдері пайда болуда. Осыған байланысты кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстарды зерттеуге және олардың алдын-алуға ерекше назар аудару қажет.

Алдын алу және ескерту іс-шаралары кешенін зерттеуге кіріспес бұрын, «қылмыстың алдын алу» дегеніміз не және оның «ескертумен» қандай байланысы бар екенін анықтау қажет.

Әдебиеттерде бұған байланысты үш көзқарасты табуға болады:

1. «Алдын алу» және «ескерту» - бұл бірдей ұғымдар, сондықтан бір құбылысты білдіреді;
2. «Алдын алу» әлеуметтік реттеу шарасы ретінде қылмыстық-құқықтық тәртіптің шарасы ретінде «алдын-алуды» қамтиды;
3. «Алдын алу» - қылмыстың алдын алу шараларының бірі.

Әр теорияның өз жақтаушылары бар, бірақ криминологияда ең жақсы қалыптасқан тәсіл қылмыстың алдын-алу шаралары мәжбүрлеумен байланысты емес алдын-алу шараларына жатады деп саналады. Осы тәсілге сәйкес қылмыстың алдын алу «қылмыстық мінез-құлықтың ықтималдығын азайтуға бағытталған әлеуметтік басқарудың белгілі бір түрі болып табылады, ол үшін субъект заңды ықпал ету шараларының барлық кешенін (соның ішінде мәжбүрлі) қолдана отырып, объектіні әлеуметтік пайдалы қатынастар жүйесіне қосуды ынталандырады және оның теріс байланыстарын шектейді».

Осы автордың анықтамасынан шығатын болсақ, құқық бұзушылықтың алдын алу, оның ішінде ынталандыру шараларымен, яғни мәжбүрлі емес шаралармен жүзеге асырылады. Сонымен қатар, ынталандырудың әр түрлі түрлері әлеуметтік қылмыстың алдын алудың негізін құрайды. Құқық бұзушылықтың алдын алу шараларына ынталандырудан басқа қауіпсіздік, қалпына келтіру және жазалау жатады.

Сонымен, құқық бұзушылықтың алдын-алуды мәжбүрлемейтін әдістермен қылмыс жасаудың себептері мен жағдайларын жоюға бағытталған ынталандыру шараларының жүйесі ретінде анықтауға болады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу жүйесі жалпы ережелерден басқа, осы профилактикалық қызметті жүзеге асыруға уәкілетті арнайы субъектілердің

болуын болжайды. Криминологияда дәстүрлі түрде профилактикалық қызмет субъектілері құқық бұзушылықтың алдын алу қызметінің мазмұны мен сипатына байланысты әлеуметтік алдын алу субъектілері және қауіпсіздік шаралары, өтемақы мен жазалау субъектілері болып бөлінеді.

Әлеуметтік алдын алу субъектілеріне азаматтарға кез-келген көмек көрсететін, олардың табысты әлеуметтенуіне, демек, қылмыстың алдын алуға ықпал ететін мекемелер мен ұйымдар жатады.

Мысалы, жасөспірімнің зияткерлік және физикалық қабілеттерін дамыта отырып, қызығушылық клубтар мен спорттық секциялары арқылы әлеуметтік алдын алумен айналысады. Өзекті мәселелердің бірі - алдын-алудың осы бағытын жандандыру. Әлеуметтік алдын алудың заманауи мамандандырылған субъектілері қажет: анонимді психологиялық-педагогикалық консультациялар, сенім қызметтері мен телефондары, топтық психологиялық тренингтер және т. б.

Алдын алу жұмыс субъектілерін доктриналық тұрғыдан түсінуден басқа, заңнамалық деңгейде кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың алдын-алу және ескерту жөніндегі қызметті жүзеге асыруға құқығы бар субъектілердің жеке тізбесі бекітілуі керек.

Сондай-ақ осы мекемелер арасындағы үйлестіру мен өзара іс-әрекет нысандарын, сондай-ақ өз міндеттерін орындауға салғырт қарағаны үшін жауапты лауазымды адамдар мен ұйымдардың қызметкерлері тартылуы мүмкін жауапкершілікті заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет.

Сонымен, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу бойынша үйлесімді, үйлестірілген субъектілер жүйесін құру кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың алдын алу тетігінің болуы мен жұмыс істеуі үшін қажетті шарттардың бірі болып табылады.

«Қылмыстың алдын алу» термині нені білдіреді және кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын алу субъектілері кімдер болып табылатындығын шеше отырып, біз бірдей маңызды мәселеге - алдын алу шараларын классификациялау мәселесіне көшуге болады.

Әдебиетте қылмыстың алдын алу шараларын классификациялау көптеген негіздері бар, бірақ мен тек екі негізді бөліп көрсету керек деп санаймын:

1. осы шаралар іске асырылатын деңгейге байланысты;
2. олар бағытталған адамға байланысты.

Бірінші жіктеу алдын алу шараларын үш деңгейге бөлуге мүмкіндік береді: жалпы, мамандандырылған және жеке. Бұл жіктеу криминология ғылымында ең көп таралған және дамыған.

Жалпы алдын-алу шаралары мемлекеттің жаһандық, жалпы экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуге бағытталған; олар қылмыстың алдын алуға арнайы бағытталмаған, бірақ қоғамның экономикалық, рухани және әлеуметтік өмірі үшін ерекше маңыздылығына байланысты қылмыспен күрес

мәселелерін шеше алады . Бұл шаралар ең алдымен қоғамды сауықтыруға бағытталған. Мысалы, ел халқының экономикалық әл-ауқатын жақсартуға бағытталған шараларды әзірлеу және қолдану пайдакүнемдік-зорлық-зомбылық қылмыстарын азайтуға ықпал етуі мүмкін.

Жалпы сипаттағы шараларға педагогикалық шаралар, әлеуметтік көмек және отбасы мен азаматтардың жекелеген санаттарына қолдау көрсету, рухани шаралар жатады. Бұл тізім іс жүзінде өте кең, өйткені алдын алу әсерінің жалпы шаралары азаматтардың өмірінің әртүрлі салаларында болуы мүмкін.

Мамандандырылған деңгейде қылмыстың алдын алу-бұл халықтың жекелеген санаттарында қылмыс жасауға ықпал ететін себептерді жоюға бағытталған шаралар жүйесі. Мысалы, алдын алу шаралары бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға - оларды жұмысқа орналастыру шараларына бағытталуы мүмкін Осы қисынға сүйене отырып, жеке ескерту жеке тұлға жасаған қылмыстың себептерін жоюға бағытталған.

Құқықбұзушылықтың алдын-алу шараларын қай адамға бағытталуына байланысты жіктеу бұл шараларды бірнеше түрге бөлуге мүмкіндік береді:

1. Ықтимал қылмыскерге қатысты жүргізілетін алдын-алу шаралары тобы;
2. Виктимологиялық алдын алу.

Жоғарыда айтылғандай, құқық бұзушылықтың алдын-алу оларды жасауға себептер мен жағдайларды жоюға бағытталған.

Ю. Пудовочкин атап өткендей, қылмыс жағдайы, оның сандық және сапалық көрсеткіштері көп жағдайда қоғамның моральдық жағдайына байланысты [159].

Өкінішке орай, әлемде бірнеше онжылдықтар бойы қалыптасқан құндылықтарды, құқық нормаларын және моральды үнемі бұзу орын алды. Әлеуметтік теңсіздік, діни және этникалық қайшылықтар, адам құқығын сақтаудың демократиялық принциптерін бұзу - осының бәрі жалпы қылмыс үшін қолайлы жағдай жасайды.

Қазіргі қоғамдағы моральдық дағдарыстың кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстарға үлкен әсері бар екендігі даусыз.

Біздің мемлекет балалардың құқықтары мен бостандықтарын бұзу іс жүзінде кең таралған тәжірибеге айналып, ұлтымыздың одан әрі дамуына зиянды әсер ететіндігін жоққа шығармайды.

Қоғамның моральдық жағдайы туралы айта отырып, бұқаралық ақпарат құралдарының оған әсері туралы мәселені елемеуге болмайды. Қазір бұқаралық ақпарат құралдарында көтеріліп отырған мәселелер көбіне арандатушылық сипатта болады және оларды екіұшты түсіндіруге болады. Өз кезегінде бұл жағдай жас ұрпақтың адамгершілік тәрбиесіне де зиян тигізеді. Бағалау үшін бағдарламалар балалардың сау дамуына нақты зиян келтіретін тақырыптарды алады: жыныстық сипаттағы тақырыптарды талқылау, азғындық пен арандатушылық әрекеттерді көрсету. Мұндай бағдарламалардың нәтижесі жас ұрпаққа жалған құндылықтарды сіңіру, қылмыскердің бейнесін романтизациялау, қатыгездік пен агрессияға бейтарап көзқарасты

қалыптастыру болып табылады. Ересектерде кәмелетке толмағандардың қол жетімділігі туралы жалған түсінік пайда болуы мүмкін, нәтижесінде зорлық-зомбылық жыныстық қатынас немесе кәмелетке толмаған адамды мас күйге келтіру мүмкін, онда ол зорлаушыға тиісті қарсылық көрсете алмайды.

Бұл жағдайда әрекет студің жалғыз тетігі-телеарна басшылығын әкімшілік жауапкершілікке тартуды ұсынамыз. Қоғамдағы шынайы адамгершілік мұраттары мен бейнелерінің құлау проблемасы халықтың адамгершілік тәрбиесінің деңгейін арттыруға бағытталған мемлекеттік шараларды қолдану арқылы ғана өз шешімін таба алады. Мұндай шараларға, мысалы, отбасылық құндылықтарды, жалпы қабылданған моральдық көзқарастарды насихаттайтын фильмдер жасау және көрсету жатады.

Келесі алдын алу шаралары экономикалық шаралар болып табылады.

З.Р.Ханова атап өткендей, отандық криминология ғылымында әлеуметтік қатынастардың экономикалық негізін жақсарту барлық басқа алдын алу шараларын жүзеге асырудың таптырмас шарты деген дәстүрлі көзқарасқа айналды [160].

Адамдардың өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған іс-шараларды өткізу қажеттілігі күмән тудырмайды.

Г. А. Фрейгер кедейлер қоғам үшін нақты қылмыскерлер сияқты қауіп төндіреді деп жазды, олардан олар аз ерекшеленеді. Әрине, бұл өте қатал қорытынды, бірақ ол негізсіз емес, өйткені зерттеу көрсеткендей, халықтың материалдық қамтамасыз етілмеген санаттары кейбір қылмыстарды, соның ішінде балалардың мүдделеріне қылмыстық шабуыл жасауға бейім.

Осыған байланысты мемлекеттің қаржы жүйесін нығайту; инфляция деңгейін төмендету; халық арасындағы әлеуметтік теңсіздік дәрежесін азайту және т. б. сияқты экономикалық шаралар ерекше маңызға ие болуда.

Әрине, бұл шаралар кәмелетке толмағандарға қатысты қылмысқа қатысты жанама сипатқа ие, алайда экономика мен қоғамдағы жағдай неғұрлым тұрақты болса, қоғам мүшелері соғұрлым қалыпты психологиялық күйде болады, олар болашақта ажырасулар санын едәуір азайтуға, отбасылық әл-ауқаттың артуына ықпал ететін отбасы ішіндегі өткір қақтығыстарды жоюға болатынына сенімді.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын алу ісінде отбасын, ананы, әкені және баланы қолдау бөлігінде мемлекет жүргізіп отырған әлеуметтік саясаттың маңызы зор. Ата-анасының жағдайы нашар немесе азғын мінез-құлқы бар отбасыларда болашақ қылмыскерлер, соның ішінде жыныстық қылмыс жасайтындар да жиі өседі. Жоғарыда айтылғандай, ол өмір сүрген және тәрбиеленген отбасы жыныстық қылмыскердің жеке тұлғасын қалыптастыруға маңызды рөл атқарады: ананың азғындық мінез-құлқы немесе әкесінің (өгей әкесінің) қорлауы адамның жыныстық қатынастың дәстүрлі емес түрлеріне, сондай-ақ өте агрессивті мінез-құлыққа деген құштарлығын тудыруы мүмкін.

Сауатты әлеуметтік саясат отбасы институтына тікелей әсер етеді және балалардың қалыпты тәрбиесін қамтамасыз етеді.

Алдын алу сипатындағы жалпы шаралардың нұсқасы ретінде мыналарды атауға болады: мамандандырылған мекемелер желісін дамытуды ұсынатын отбасына әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық көмек көрсету, олардың мамандары - психологтар, әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтік тәрбиешілер, медициналық бағыттағы мұғалімдер, дәрігерлер балаларды тәрбиелеуде мәселелері бар отбасыларға көмектесуге тырысады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алудағы оң нәтижелерге жетуге идеологиялық, мәдени-ағарту жұмыстары жүйесін жетілдіру ықпал етеді.

З.Р.Ханованың пікірі бойынша қоғамдағы қазіргі жағдайды идеологиялық вакуум ретінде сипаттауға болады.

Н.Е.Покровский нақтылағандай ««рухани» (материалды емес), құрбандыққа, азап шегудің жол берілуіне баса назар аудара отырып, ресейлік әлеуметтік-мәдени парадигма үшін бұрын болған дәстүрлі нормалар мен құндылықтардан тез кету туралы болып отыр» [162]

Жаңа идеологияны құрудың бірі - тиісті ақпаратты уақытылы тарату.

Жалпы әлеуметтік қылмыстың алдын-алу шеңберіндегі ақпараттық тәсіл бірқатар әлеуметтік көріністерге қатысты қоғамдық пікірді қалыптастыру бойынша белсенді жұмысты болжайды, бұл, басқалармен қатар, қарапайым халық арасында әр түрлі мазмұндағы үгіт-насихат жұмыстарын жүргізуді көздейді. Қазіргі кездегі үгіт-насихат қызметі жалпы мәдени деңгейді көтерудің және соның салдарынан қылмысты жалпы түрде де, оның жекелеген түрлерінде де азайтудың қуатты факторы болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу моделін құра отырып, өткен тәжірибені жоққа шығаруға болмайды. Қылмысқа қарсы іс-әрекет тәжірибесі бүгінгі күнге дейін жеткілікті тиімді және өзекті шараларды әзірледі. Бұл шаралар белгілі бір дәрежеде мемлекеттің қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындықтарына сәйкес жаңартуды талап ететіні сөзсіз. Сонымен қатар, алдын-алу іс-әрекеттерінің бұрыннан бар әдістеріне сүйене отырып, жаңаларын құру қажет, өйткені бүгінгі қылмыстық шындық қарсы тұрудың жаңа формаларын қажет етеді.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу олардың алдын-алу механизмінің құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады, оған бұрын айтылғандай мәжбүрлеу сипатындағы басқа шаралар жатады. Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың жасалуына жол бермеу арқылы мемлекет өзінің ең маңызды міндеті - адамның өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауды жүзеге асырады. Есіңізде болсын, бұл қылмыстың алдын алу, оның себептері мен жағдайларына мақсатты әсер ете отырып, қылмысқа қарсы күрестің ең үнемді және шығыны аз бағыты болып табылады.

Келесі, біз кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу бойынша арнайы шараларды қарастырамыз.

Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстардың алдын-алу қылмыстың басқа түрлерінің алдын алумен салыстырғанда айтарлықтай ерекшеленеді. Бұл, ең алдымен, жыныстық қылмыстардың себептері жасырын, олардың көпшілігі субъект тарапынан нашар түсініліп, бақыланатындығына байланысты. Олар белгілі бір адамның жеке өмірімен байланысты. Сондықтан қылмыстың осы түрінің алдын-алудың тиімді моделін құру үшін адамға барынша назар аудару, оның субъективті әлемінің күрделілігі мен сәйкессіздігін түсіну, өмірдің әртүрлі салаларында жеке қажеттіліктер мен мүдделерді іске асыру мүмкіндіктерін кеңейту маңызды болып табылады.

Біздің мемлекетімізде, өкінішке орай, кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу және ескерту мақсатында арнайы криминологиялық шаралардан гөрі жалпы әлеуметтік сипаттағы шаралар қолданылады. Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы қылмыстардың алдын-алу жөніндегі арнайы шараларға бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға ұқсас қылмыстар жасағаны үшін орналастырылған әкімшілік қадағалау жатады. Ұқсас шара Батыс елдерінде бұрыннан бар, ол көпшіліктің мақұлдауына ие болды. Әрине, біздің мемлекетіміздің нақты жағдайында бұл шараның экономикалық құрамдас бөлігі туралы сұрақ бірден туындайды, өйткені тиісті қадағалауды жүзеге асыру жеткілікті қаржылық шығындарды талап етеді. Бүкіл бюрократиялық аппараттардан айырмашылығы, әрине, қылмыстың алдын алу бұрын жасалған әрекеттің салдарын жоюға қарағанда әлдеқайда үнемді екенін еске түсіру керек.

Арнайы сипаттағы алдын-алу шараларының ішінде заңгерлер жыныстық зорлық-зомбылық жасауды күтуге болатын адамдардың арнайы есебін құруды ұсынады. Бұл есеп өзінің мінез-құлқына немесе қоршаған ортаға байланысты жыныстық еркіндік пен жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыс жасауға қабілетті адамдарға бағытталған. Бұл ұсыныс даулы, өйткені көптеген зерттеулер көрсеткендей, көбінесе жыныстық қылмыстар, әсіресе балалар мен жасөспірімдерге қатысты, мұндай мінез-құлықты ең аз күткен адамдар жасайды. Осы дәлелді растау үшін Чикатилоның сотталушылар орындығына дейінгі жолын еске түсірген жөн.

Арнайы алдын-алу шараларына жас ұрпақты сауықтыруға бағытталған шараларды да жатқызуға болады. Бұл өңірлерде және муниципалды округтерде спорттық нысандар желісін құру және кеңейту, балалар үшін бірыңғай сенім телефондарын құру, олардың нөмірлері бойынша балалар қиын өмірлік жағдайларда мамандардан қолдау сұрай алады.

Жастарға қарым-қатынастың қарапайым құндылықтарын және қарама-қарсы жынысты құрметтеуге бағытталған адамгершілік, оның ішінде жыныстық тәрбие де маңызды. Бұл тәрбие әр түрлі деңгейдегі білім беру мекемелерінде, жастар - демалыс орталықтарында, сондай-ақ БАҚ көмегімен

жүзеге асырылуы мүмкін. Мұндай тәрбие қазір моральдың жалпы төмендеуіне, өзіне және басқаларға жыныстық қатынас мәселелерінде талап қоюға байланысты өте маңызды.

Жыныстық қылмыстардың алдын-алу және ескерту үшін қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, маскүнемдік пен нашақорлықтың алдын алу үлкен маңызға ие. Естеріңізге сала кетейік, әрбір үшінші жыныстық қылмыс алкогольдің әсерінен жасалады. Мас болу қаупі-бұл жағдайда қыздар жыныстық зорлық-зомбылықтың құрбанына айналады, көптеген жағдайларда зорлаушыны қоздырады.

Осылайша, жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстың алдын алу шараларының жүйесін келесідей ұсынуға болады:

1. Жалпы әлеуметтік шаралар (экономикалық сипаттағы шаралар; ана, әке және баланы қолдауға бағытталған шаралар; салауатты өмір салтын насихаттау; идеологиялық және мәдени тәрбие; құқықтық және діни ағарту және т. б.);

2. Мамандандырылған шаралар (көп балалы отбасылардың, қолайсыз отбасылардың экономикалық әл-ауқатын арттыруға бағытталған шаралар; жыныстық немесе өзге де қылмыстардан зардап шеккен кәмелетке толмағандарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетудің қолжетімділігін ұйымдастыру; жастардың бос уақытын және жұмыспен қамтылуын ұйымдастыру және т. б.);

3. Жеке шаралар олардың мақсаты ретінде, ең алдымен, қылмыстық іс-әрекетті жасауы мүмкін нақты адамдарға әсер етеді. Мұндай адамдарды анықтау оңай мәселе емес. Жеке тұлғаның көзқарастары, мотивтері, құндылық бағдарлары жүйесі бұл көзқарастар, бағдарлар қоғамға жат мінез-құлықта көрсетілген кезде ғана оған профилактикалық әсер етудің негізі бола алады. Жеке профилактика тұлғаға және оның жағымсыз қасиеттеріне, осы жеке тұлғаны қалыптастыратын ортаға, сондай-ақ қылмыстар жасауға ықпал ететін немесе жеңілдететін жағдайларға бағытталуы керек.

Келесі кезекте виктимологиялық профилактикаға назар аударайық.

Виктимологиялық алдын алу - бұл құрбанның мінез-құлқын қалыптастыратын және қылмыс жасауға себеп болатын факторларды, жағдайларды анықтауға, жоюға немесе бейтараптандыруға бағытталған әлеуметтік институттардың нақты қызметі; олардың қорғаныс қасиеттерін қалпына келтіру немесе белсендіру мақсатында жоғары деңгейдегі құрбандыққа ұшыраған тәуекел топтарын және нақты адамдарды анықтау.

С. А. Невский мен Е. Н. Клещинаның пікірінше, бұл қылмыстың ықтимал құрбанына қатысты профилактика, бұл қылмыстың алдын-алудың ең перспективалы бағыттарының бірі [165].

Кәмелетке толмағандардың Виктимологиялық алдын-алудың жақсы ойластырылған механизмі қылмыстық жазаланатын қылмыстық әрекеттерге әкеп соқтыратын алыс қауіпті теріс салдардың алдын алуға мүмкіндік береді. Әрине, жасөспірімдер ең аз қорғалған әлеуметтік топтардың қатарына жатады,

сондықтан балалар мен жасөспірімдерге қатысты қылмыстың алдын-алу өте маңызды.

Қазіргі уақытта Виктимологиялық профилактика, өкінішке орай, алдын алу қызметінде кеңінен қолданылмайды, бұл құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдар мен қоғамдық бірлестіктердің профилактикалық әлеуетін айтарлықтай төмендетеді.

Виктимологиялық профилактиканың негізгі мақсаты ықтимал құрбанды қорғау болып табылады, бұл нәтижесінде қылмыстардың санын азайтуға ықпал етеді. Осыған байланысты А. Алексеевтің пікіріне қосылу керек, ол қылмысқа қарсы күрестің қазіргі тәжірибесіне, атап айтқанда, оның алдын алуға деген көзқарасты өзгерту керек, Виктимологиялық профилактиканы қылмыстың алдын алудың маңызды және тиімді бағыты ету керек деп санайды.

В. Коновалов пен Л. Франктың пікірінше, Виктимологиялық профилактиканың ерекшелігі, халықтың санаттары мен топтары бойынша сараланған жалпы профилактикалық сипаттағы арнайы іс-шараларды өткізу арқылы азаматтардың ықтимал виктимизациясын төмендетуге бағытталған [167].

Виктимологиялық профилактика, сондай-ақ ықтимал қылмыскерге қатысты профилактика жалпы әлеуметтік және арнайы Виктимологиялық деңгейде жүзеге асырылады (жәбірленушіге қатысты жеке профилактика). Жалпы деңгейдегі Виктимологиялық профилактика үйлесімді дамыған тұлғаның қалыптасуын қамтамасыз ететін экономикалық, әлеуметтік-мәдени, тәрбиелік, құқықтық сипаттағы кең ауқымды шаралар арқылы шешілетін жалпы әлеуметтік міндеттерге негізделген. Осыған байланысты Виктимологиялық негізде жалпы алдын-алу әлеуметтік құбылыс ретінде ықтимал құқық бұзушылықтар мен қылмыстың жалпы алдын-алумен тығыз байланысты. Бір жағдайда жалпы алдын - алудың формалары мен әдістері Ықтимал құрбандардың құрбан болуын азайтуға, ал екінші жағдайда ықтимал қылмыскердің қоғамға қарсы көзқарасын «жоюға» ықпал етеді. Нәтижесінде жалпы қылмыстың алдын-алу тиімділігі артады .

Жеке Виктимологиялық профилактика бұл зардап шегушіліктің жоғарылауы бар адамдарды анықтау және қылмыстың құрбанына айналу қаупін азайтуға бағытталған алдын алу іс-шараларын жүргізу, сондай-ақ нақты жәбірленушілермен олардың қайта виктимизациялануына жол бермеу мақсатында алдын алу іс-шараларын ұйымдастыру жөніндегі шаралар кешенін білдіреді. Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы жасалған қылмыстардың деңгейін төмендету үшін мамандандырылған және жеке профилактикалық шаралар кешенін әзірлеу қажет. Арнайы шараларға, мысалы, мыналарды жатқызуға болады:

1. Қиын өмірлік жағдайға тап болған немесе сексуалдық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмағандарға көмек көрсету және қолдау дағдарыстық орталықтарын ұйымдастыру;

2. «Жедел желілерді», «сенім телефондарын» ұйымдастыру, олардың қызметкерлері әртүрлі мамандар - психология, дәрігерлер, педагогтар болады;
3. Отбасы институтының қоғамдағы беделі мен маңыздылығын арттыру;
4. Бала тәрбиесінде көмекті күшейту;
5. Отбасына қаржылық және қаржылық емес сипаттағы көмек шараларының кешенін қабылдау;
6. БАҚ пен мәдениеттегі зорлыққа қарсы насихат;
7. Ата-аналар мен балаларды құқықтық ағарту және құқықтық тәрбиелеу және т. б.

Бұл шаралар, ең алдымен, отбасышілік қатынастарды нығайту, отбасындағы адамгершілік ахуалды жақсарту, баланың қорғаныс объектісі ретінде ерекше құндылығы туралы идеяны қалыптастыру сияқты нәтижелерге жетуі керек. Дені сау тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін моральдық және моральдық құндылықтар балаға жеткізілуі керек. Кез-келген алдын-алу шараларын қабылдау адамның қоғамда қауіпсіз өмір сүруін қамтамасыз етуі керек: бала мен оның ата-анасы барлық жерде қауіп пен агрессияны сезінбеуі керек, Күн сайын, таңертеңнен бастап, елдің барлық экрандарына, радиосына және газеттеріне берілетін жағымсыз энергиямен қоректенбеуі керек.

Құқықтық ағарту сияқты алдын алу сипатындағы шара да маңызды болып табылады. Біздің ойымызша, бұл шара бүгінде оңай жүзеге асырылады. Оны жүзеге асырудың көптеген нысандары бар: құқық қорғау органдарының өкілдерімен ашық сабақтардан бастап жазғы демалыс кезеңінде ішкі істер бөлімшелеріне жұмысқа орналасуға дейін.

Ата-аналар балаға қауіпті жағдайларда және бейтаныс адамдармен қалай әрекет ету керектігін қол жетімді түрде түсіндіруі керек. Әрине, бұл баланың зорлаушының құрбаны болмауының абсолютті кепілі емес, бірақ ол шешуші рөл атқаруы мүмкін. Жас ерекшеліктеріне және жасөспірімдер психикасына байланысты: жасөспірімдер ортасындағы ересектер мен билікке деген болжамның жоғарылауы және педагогикалық әсер етуге тырысатын адамдардан бас тарту - бала құрбандықты арттырды. Кәмелетке толмағандар арасында, сондай-ақ ересектер арасында ең көп зардап шеккен түрлері бар: дәрменсіз күйде (негізінен алкоголь, есірткі, уытты мас күйінде), ашуланған, ата-анасынан қашқан, жетімдер.

Профилактикалық шара ретінде Ю. Пудовочкин алкогольге қарсы үгіт-насихат ұсынады. Оның пікірінше, мұндай насихат басқа әлеуметтік алдын алу шараларымен бірге халықтың әлеуметтік құндылықтар мен игіліктерге деген ұмтылысын қалыптастыра отырып, белгілі бір оң нәтиже бере алады. Бұл насихат тек ішетін азаматтарға ғана емес, сонымен қатар мұндай зиянды әдеті жоқ адамдарға да қолданылады. Бұл шараның мақсаты, ең алдымен, жастардың ерте маскүнемдігінің алдын алу болып табылады, бұл өз кезегінде қылмыс деңгейіне сөзсіз әсер етеді [172].

Осылайша, Виктимологиялық профилактика арнайы деңгейде (жалпы әлеуметтік деңгейден айырмашылығы) оның барлық тұрғындары емес, оның жеке топтары, біздің жағдайда, кәмелетке толмағандар болып табылады.

Жеке деңгейде белгілі бір кәмелетке толмаған адаммен тікелей жұмыс істеу ұсынылады, ол өзінің мінез-құлқына, қоршаған ортасына және басқа факторларға байланысты жыныстық қылмыстың құрбанына айналуы мүмкін. Жыныстық қылмыстардың ықтимал құрбандарының санаттарына кәмелетке толмағандарды жатқызуға болады: 1. Қадағалаусыз немесе панасыз қалған балалар санатына жататын білім беру мекемелеріндегі сабақтарды дәлелсіз себептермен жүйелі түрде өткізіп отырады; 2. Қаңғыбастықпен, қайыршылықпен, жезөкшелікпен айналысатындар; 3. Әлеуметтік қауіпті жағдайдағы отбасылар. Сондай-ақ, әдебиетте кәмелетке толмаған адамның мінез-құлқының ең типтік үлгісі қалыптасты: шешім қабылдаудағы қиындықтар; білінбеуге тырысу, жоғары жауапкершілік сезімі; тәуелсіз шешім қабылдаудан қорқу, басқа адамдардың пікіріне сүйену; ашу, агрессивтілік түрінде басылған эмоциялардың көрінісі; басқалардың бағалауына тәуелділік; болмауы сезімін өз маңыздылығы; басқалардың тілектерін болжау және олардың үміттерін реттеу; жасырын; әлсіз айқындалған руханият [173].

Бұл белгілер жыныстық зорлық-зомбылықтың барлық кәмелетке толмаған құрбандарына тән емес, бірақ мұндай құрбандардың мінез-құлқын талдау кезінде біз белгілердің бірнеше түрін табамыз. Өкінішке орай, қазіргі кезде балалар өздерінің достары мен туыстарының жыныстық зорлық-зомбылық құрбандарына айналуға. Сонымен бірге, әдебиеттерде қылмыскер мен жәбірленушінің мінез-құлқы ерекшеліктері айқын және жасырын сипаттамаларға ие болуы мүмкін екендігі атап өтілген. Яғни, қылмысқа дейінгі және қылмыстық сәттерде жәбірленуші мен қылмыскердің өзара әрекеттесу процесі екіұшты деп айтуға болады. Кейбір жағдайларда шешуші фактор болып белгілі бір жағдайлар немесе ағымдағы жағдай табылады, ал басқаларында - жәбірленушінің немесе қылмыскердің мінез-құлқының жеке ерекшеліктері немесе екеуі де. Сонымен қатар, қылмыстық ниетті жүзеге асыруда шешуші рөл атқаратын бірқатар виктимогендік факторлар бар. Мысалы, мұндай факторларға үшінші тұлғалардың мінез-құлқы, қараңғы уақыт, Байланыс және бейнебақылау құралдарының болмауы, шөлді жерлер немесе нашар жарықтандыру жатады.

Осылайша, жәбірленушілердің алдын-алу процесі ықтимал жәбірленушінің қоршаған ортасына әсер етпей мүмкін емес. Келесі баланың жыныстық зорлаушының құрбаны болмауы үшін барлық жауапкершілік жүктемесін мемлекетке ауыстыру жеткіліксіз. Жоқ, мемлекет өз азаматтарының, оның ішінде кәмелетке толмағандардың да қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті, бірақ бала ата-анасы айналасында болуға барынша күш салған кезде ғана өзін қауіпсіз сезінеді. Балалардың қауіпсіздігі отбасынан басталады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Біз жүргізген зерттеу бізді жыныстық жуыспаушылық дегеніміз - жыныстық еркіндігі жоқ тұлғамен, баламен оның оған қатысты жасалған жыныстық әрекеттердің мәні мен салдарын түсіне алмауына немесе олардың жыныстық саладағы өз әрекеттерін басқара алмауына байланысты, жыныстық қатынасқа түсуге моральдық және құқықтық тыйым салу деген пікірге әкелді.

Біздің пікірімізше, дәл осы «жуыспаушылық немесе қол сұғылмаушылық» термині жыныстық еркіндігі жоқ тұлғамен, баламен жыныстық қатынасқа түсуге моральды тыйымды толық көлемде сипаттайды. Қоғамдық мораль мен заңдылық логикасына сәйкес, кәмелетке толмағанның денесі мен жеке бас тұлғасында болып жатқан, соңғы сатысында толық, сау жыныстық жетілумен және иесіне жыныстық еркіндік берумен аяқталатын процестерге қол сұғуға болмайды.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық қол жуыспаушылығына құқыққа қарсы әрекет жасау кезінде баланың жыныс жүйесіне тек қазіргі уақытта ғана емес, сонымен қатар болашақ өмірінде де зиян келтірілуі мүмкін, бұл баланың моральдық-адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына теріс әсер етеді. Басқаша айтқанда, кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы жасалған қылмыс қазіргі уақытта да, алыс болашақта да өз әсерін тигізеді. Әрине, бұл факт осындай қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілік дәрежесін бірнеше есе арттырады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде біз қазіргі кезде жыныстық жуыспаушылық ұғымы он алты жасқа толмаған кәмелетке толмағандарға және өздерінің дәрменсіз күйіне байланысты жыныстық еркіндігі жоқ балаларға қатысты қолданылады деген қорытындыға келдік.

Біздің пікірімізше, кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығын қылмыстық-құқықтық қорғау кез-келген мемлекеттің басты міндеттерінің бірін – физикалық және моральдық тұрғыдан сау, адамгершілік қасиеттері бар өсіп келе жатқан жаңа азаматтарды тәрбиелеу міндетін шешеді.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстардың объективті нышандарын қарастыру бізге объективті нышандарды, белгілерді терең танып білуге ғана емес, сонымен қатар осы құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды заңнамалық реттеудегі кейбір заңнамалық олқылықтарды көруге мүмкіндік берді.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы құқық бұзушылықтар білікті құрамының барлық қылмыстық-құқықтық нышандары ҚК-тің 120-бабында көзделген қылмыстардың белгілерімен толық сәйкес келетінін атап өткен жөн. Қылмыстық кодекстің 120-бабының білікті құрамының объективті белгілері қарастырылып отырылған санаттағы барлық басқа қылмыстар үшін негізгі болып табылады. Бұл қылмыстардың негізгі құрамы әрине әртүрлі.

Құқықтық әдебиеттерге жүргізілген шолу бізді қызтекелік, лесбияндық және басқа жыныстық сипаттағы әрекеттер сияқты терминдердің қылмыстың объективті жағын анықтауда маңызды екендігіне сендіреді. Алайда, отандық қылмыстық құқықта осы ұғымдардың мазмұнына нормативтік түсіндірме жоқ. Құқықтық әдебиеттерді зерттеуде олардың бір-бірінен өзгеше, тәуелсіз мазмұны бар екендігін көруге болады. Осыған орай, біздің пікірімізше, оларды құқықтық саралап бөліп қарастыру керек.

Қаралып отырылған қылмыс санатының субъективті белгілерін қарастыру бізге кейбір заңнамалық кемшіліктерді анықтауға мүмкіндік берді.

Мысалы, ҚК-тің 122-бабында көзделген іс-әрекеттерді жасағаны үшін он сегіз жасқа толмаған адамды қылмыстық жауапкершілікке тарту мүлде қисынсыз, өйткені оның өзі кәмелетке толмаған болып табылады. ҚР ҚК 122-бабының диспозициясынан көрініп тұрғандай, қыздар да және жас жігіт балалар да жәбірленуші бола алады. Осыған көрінетін, заңнамалық кемшіліктің бар екені айдан анық. Келесі сұрақ жәбірленушінің жасын анықтауға байланысты туындайды. Қазіргі уақытта ҚР ҚК 122-бабы он алты жасқа толмаған барлық кәмелетке толмағандары ешқандай жас шамасы бойынша градациясыз жәбірленуші ретінде қарастырады.

Алайда, Қазақстан Республикасының заңнамасы кәмелетке толмағандарды кішкентай балаларға, яғни он төрт жасқа толмағандарға, он төрттен он сегіз жасқа дейінгі балаларға, сондай-ақ он алты жасқа толған балаларға жас ерекшелігі бойынша градация жасауды көздейді. Шынында да, он төрт жасқа толған баланың құқықтық қабілеттілігі кішкентай балаларға қарағанда әлдеқайда жоғары. Он жасар бала мен он төрт жасар жасөспірімнің зияткерлік, физикалық және басқа қабілеттерін бір деңгейге қоюға болмайды.

Он төрт жасқа толмаған баланың (кішкентай баланың) жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстық әрекеттер үлкен қоғамдық қауіп тудыратыны даусыз. Бұл, біздің ойымызша, кішкентай баланың жасы зардап шегушінің дәрменсіздігін білдіреді. Жас баланың зияткерлік деңгейі әлдеқайда төмен, өмірлік тәжірибесі әлдеқайда аз, адамға деген сенімділігі жоғары және физикалық дамуы он төрт жасқа толған баламен салыстырғанда әлдеқайда төмен.

Осылайша, кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қол сұғушылық үшін анықталатын қылмыстық жауапкершілікті белгілеу кезінде жас бойынша градация жасау қажеттілігі нормативтік-құқықтық базада да, құқықтық доктринада өз негіздемесіне ие. Көптеген елдерде заңмен белгіленген төменгі жас шегіне жетпеген кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынастың қоғамдық қауіптілік деңгейі, осы жас шегінен өткен кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынасқа қарағанда әлдеқайда жоғары деп саналады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу практикасында, кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстар үшін жауапкершілікті көздейтін ҚР ҚК нормаларын қолдану кезінде оларды өзара ажырату қажеттілігі туындайды. Құқық бұзушылықтың нақты құрамын шектес, яғни

ұқсас композициялардан ажырату процесі олардың дұрыс біліктілігін білдіреді. Өз кезегінде, дұрыс біліктілік нақты қоғамдық қауіпті әрекеттің барлық заңды маңызды нышандарын белгілеуді және оларды ҚР ҚК қылмыстық-құқықтық нормасының диспозициясында бекітілген қылмыс құрамының нышандармен байланыстырып салыстыруды білдіреді.

Дұрыс біліктілік мемлекет үшін де, іс-әрекеті қылмыстық-құқықтық бағалауға жататын адам үшін де маңызды. Қарастырылып отырған қылмыстарды және олардың арасындағы айырмашылықты дұрыс саралаудағы басты мәселесе «жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық», «жыныстық сипаттағы басқа әрекеттер», «қызтекелік», «лесбияндық», «азғындық» сияқты ұғымдарды қолданумен байланысты.

Аталған ұғымдардың әрқайсысы қылмыстың объективті жағын сипаттауда қолданылады, яғни бұл ұғымдар іс-әрекеттің түрін, қылмыстық әрекеттің мазмұнын сипаттайды. Әрине, кінәлі адамның іс-әрекеттерін дұрыс саралау үшін бұл іс-әрекеттердің қандай іс-қимыл құратыны туралы нақты, нақты түсінік қажет.

Өкінішке орай, қазіргі уақытта қарастырылып отырған қылмыстар бойынша құқық қолдану практикасы, шешуші құқықтық маңызы бар ұғымдардың ресми анықтамасы жоқ жағдайда жүзеге асырылатындығын атап өту керек. Біздің ойымызша, бұл дамыған социализм дәуірінде мұндай «ұятты» құбылыстардың бар екенін мойындамау әдеттегі жағдай боған кеңестік кезеңнің құқықтық мұрасының нәтижесі.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстарды ажырату мәселелерін зерттеу, қарастырылып отырған қылмыстардың әрқайсысының кінәлі тұлғаның іс-әрекеттерінің дұрыс біліктілігін қамтамасыз ететін өзіндік, айтарлықтай маңызды белгілері бар екенін көрсетті.

Қарастырылып отырған қылмыс санатын жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерттеуде, біз құқықтық статистиканы сандық жағынан да, оларды жасаған адамдардың сипаттамалары бойынша да егжей-тегжейлі талдау жүргіздік, сонымен қатар жәбірленушілердің жеке бас тұлғасын да зерттедік.

Біз он бір жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың осы қылмыс түрінің құрбаны болатын қылмыс көрсеткіштері өте жоғары екендігін аса ауыр өкінішпен анықтадық. Бұл өте жоғары және қауіпті көрсеткіш, өйткені 11 жасқа дейінгі балалар кәмелетке толмағандардың басқа жас топтарымен салыстырғанда ең дәрменсіз, сондықтан ең осал тобы болып табылады.

Тағы бір теріс көрсеткіш ҚК-нің 122-бабында көзделген қылмыс (16 жасқа толмаған баламен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер) бойынша тіркелген. Мұнда ең көп қылмыс 14 жастан 15 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға қатысты жасалған.

Біз кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстары үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылған адамдардың білім деңгейін талдауды орынды деп шештік. Статистика білім беру, демек

зияткерлік деңгейдің маңызды екенін көрсетеді. Қарастырылып отырған қылмыстарға жоғары білімі бар адамдардың қатысу үлесі жоғары білімі жоқ адамдардың қатысу үлесіне қарағанда бірнеше есе аз.

Біз кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстардың негізгі детерминанттары мыналар деген қорытындыға келдік: балаларын тиісті қараусыз қалдыратын ата-аналар мен оларды алмастыратын адамдардың жауапсыздығы; отбасындағы, оның ішінде толық емес отбасылардағы қолайсыз жағдай; ересектердің алкоголизмі, олардың жақын маңында балалардың болуы; қоғамдық мораль мен өнегеліліктің құлдырауы; кінәлілердің жыныстық мінез-құлқының елеулі бұзылуы; балалардың интернет желісін бақылаусыз пайдалануы; қарастырылып отырған қылмыстардың жасырын болуы және оның жоғары дәрежесі.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қол сұғумен байланысты қылмыстардың алдын-алу - бұл қызметтің барлық қатысушыларының - мемлекеттік органдардың, білім беру мекемелерінің, ата-аналардың немесе оларды алмастыратын адамдардың, қоғамның күрделі, жан-жақты жұмысы болып табылады. Бұл тұста, алдын алу жұмыстарының алаңы немесе тұғыры криминология ғылымы анықтаған, қылмыстың зерттелетін түрінің детерминанттары болуы керек.

«Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының профилактикасы туралы» Заңға сәйкес білім беру, оның ішінде мектепке дейінгі білім беру органдары қолайсыз жағдайдағы отбасыларды анықтауға қатысуы тиіс. Аталған Заңда «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру» деп аталатын 3-тарау бар. Бұл тарауда қандай да бір құқық бұзушылық жасаған балаларға және олардың отбасыларына профилактикалық әсер ету шаралары көрсетілген.

Алайда, өкінішке орай, осы Заңда және басқа да құқықтық құжаттарда, анықталған қолайсыз жағдайлы отбасылардағы балалардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыс жасалды ма соны анықтау шаралары туралы айтылмайды. Жұмыста біз қылмыстың бұл түрі жасырындылықтың жоғары дәрежесіне ие екендігін атап өттік.

Кәмелетке толмаған балаға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық жасау фактісінің анықталуын біз қажет деп санаймыз, өйткені жыныстық зорлық-зомбылық суицид туралы ойлар тудыратын бірқатар жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Мұндай бала санасында өшпес психологиялық жарақат және онымен байланысты ауыр күйзеліс кейіннен балада психикалық ауытқулар тудыруы мүмкін.

Алдын-алу әсер етуге қарастырылып отырған қылмыстың тікелей жақын маңында кішкентай балалар бар ересектердің алкоголизмі сияқты детерминанты жатқызылады. Балалардың маскүнемдіктен зардап шегетін

адамдарға тікелей жақын болуы, баланың жыныстық жуыспаушылығына қол сұғушылық жасалу қаупін бірнеше есе арттырады.

Біріншіден, мұндай жағдайларда қауіп мас ата-аналардың балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмайтындығында жатыр. Нәтижесінде олар ата-ана қорғанысының болмауы салдарынан бөтен адамдар тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырауы мүмкін. Екіншіден, мас күйіндегі ата-аналардың өздері өз балаларының зорлаушысы бола алады.

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстардың келесі детерминанты – қоғамдық мораль мен өнегеліліктің құлдырауы болып табылады.

Балалардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы қылмыстардың жалпы әлеуметтік профилактикасының негізі адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру, кәмелетке толмағандарды жыныстық тәрбиелеу, олардың бос уақытын ұйымдастыру, әлеуметтік маңызды мақсаттарды айқындау жөніндегі жұмыстар болуы тиіс. Әрине, бұл бірінші кезекте ата-аналардың міндеті, өйткені бала отбасында өмірлік маңызды көзқарастарды алуы керек. Отбасы қолайсыз деп танылған жағдайларда, отбасының ересек мүшелерін тиісті әлеуметтік арнаға қайтару жөніндегі жұмыс бірінші жоспарға қойылады.

Қоғамның барлық қабаттарында адамгершіліктің тиісті деңгейін қалыптастыру және моральдық құндылықтарды нығайту үшін кешенді жұмыс қажет, оның негізгі буыны жалпы білім беру мекемелеріндегі тәрбие қызметі болуы керек. Қылмыстың тағы бір детерминанты - балалардың интернет желісін бақылаусыз пайдалануы. Өкінішке орай, интернеттен келетін барлық ақпарат ағынын бақылау мүмкін емес. Сондықтан кәмелетке толмағандардың ата-аналары, қамқоршылары немесе басқа да жақын маңдағы ересектер тарапынан бақылаудың болуы өте қажет. Бұл балалардың нәзік психикасы қаскүнемдердің теріс әсеріне ұшырауы мүмкін және нәтижесінде кәмелетке толмаған баланың әртүрлі қылмыстардың құрбаны болуы мүмкіндігімен байланысты. Зерттеу нәтижесінде біз келесі тұжырымдар мен ұсыныстарға келдік:

1. Біз бұл әрекетті ҚР ҚК 122-бабының білікті құрамы ретінде танып, жас балалардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы құқық бұзушылық үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілеу керек деп ойлаймыз. Осыған байланысты ҚР ҚК-нің 122-бабы мынадай редакциядағы 2-1-бөлікпен толықтырылуы керек: «он төрт жасқа толмаған балаға қатысты жасалған дәл сол әрекеттер - сегіз жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айырумен жазаланады».

2. Кінәлі тұлғалардың жауапкершілігін күшейту және жәбірленушілердің құқықтарын қорғау мақсатында, сонымен қатар, объективті кінә тағуға тыйым салуға қатысты қылмыстық заңға қайшылықты болдырмау мақсатында, кәмелетке толмағандар мен жас балалардың жыныстық жуыспаушылығына қол сұғушылық жауапкершілігін белгілейтін ҚР ҚК баптарының диспозицияларынан «әдейі» деген сөз алынып тасталуы тиіс.

3. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы және балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының профилактикасы туралы» Заңға сәйкес түзетулер енгізу, яғни кеелсі ақпаратпен толықтыру: «Қолайсыз отбасылар анықталған кезде, осы отбасындағы кәмелетке толмағандардың қазіргі немесе бұрын жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшырағанын психологтардың, дәрігерлер мен педагогтердің қатысуымен анықтап оған кешенді тексеру жүргізу керек».

Кәмелетке толмағандардың жыныстық жуыспаушылығына қарсы жасалған қылмыстардың деңгейін төмендету үшін мамандандырылған және жеке профилактикалық шаралар кешенін әзірлеу қажет.

Арнайы шараларға мысалы мыналарды жатқызуға болады:

1. Қиын өмірлік жағдайға тап болған немесе сексуалдық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған кәмелетке толмағандарға көмек көрсететін және қолдау көрсететін дағдарыстық орталықтарын ұйымдастыру;

2. Қызметкер мамандары - психологтар, дәрігерлер, педагогтар болатын «жедел желілер», «сенім телефондарын» ұйымдастыру.

3. Отбасы институтының қоғамдағы беделі мен маңыздылығын арттыру;

4. Бала тәрбиесіндегі көмекті күшейту;

5. Отбасына қаржылық және қаржылық емес сипаттағы көмек көрсету шараларының кешенін қабылдау;

6. БАҚ пен мәдениетте зорлық-зомбылыққа қарсы насихат;

7. Ата-аналар мен балаларды құқықтық ағартуға тарту және құқықтық тұрғыдан тәрбиелеу және т. б.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Постановление Конституционного Совета Республики Казахстан от 12 марта 1999 г. № 3/2. \\Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
2. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства» . \\Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.) https://online.zakon.kz/m/document?doc_id=31575252
4. «Толковый словарь русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова (1935-1940); (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека \\ <https://kartaslov.ru/значение-слова/неприкосновенность>
5. Большой толковый словарь русского языка [Текст] / авт. и руковод. проекта, сост., гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.
6. Новая философская энциклопедия [Текст]. В 4 т. Т. 3: Н-С / Рук. проекта В.С. Степин, Г.Ю. Семигин. – М.: Мысль, 2010. – 692 с.
7. Седнев В.В. Посягательство на половую свободу и неприкосновенность: соотношение некоторых понятий \\Право Донецкой Народной Республики. 2016. № 2. С. 26-36.
8. Российское уголовное право. Курс лекций. Т.3 преступления против личности \ под Ред. А.И.Коробеева. Владивосток, 2000. С.344
9. Кибальника А., Соломоненко И. Насильственные действия сексуального характера \\Российская юстиция.2001. № 8 С.21
10. Мельников А.Б., Кочубей М.А., Радочинский С.Н. Уголовное право. Особенная часть: Учебник. Ростов на \ Д., 2001. С.79
11. Смирнов С., Толмачев А. Уголовное право. Особенная часть (курс лекций). М. 2000. С.32
12. Коняхин В. Насильственные действия сексуального характера // Законность. - М., 2005, № 9. - С. 7-9
13. Никитина М.А. Соотношение половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних в сфере государственно-правовой защиты их прав и свобод \\Молодые ученые. 2014. № 5. С. 72-78.
14. Котельникова Е. А. Насильственные посягательства на половую свободу и половую неприкосновенность: уголовно правовая характеристика и проблемы квалификации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. А. Котельникова. — Н. Новгород, 2007. — 30 с.
15. Степанова М.А., Царев Е.В. Ответственность за преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних по российскому уголовному закону // Проблемы правоохранительной деятельности, 2012. № 12. С. 21.

16. Мартиросьян А.М. Насильственные половые преступления в отношении несовершеннолетних (уголовно-правовой и криминологический аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д, 2009. С. 11–13.
17. Рагозина И.Г. К вопросу о содержании объекта ненасильственных половых преступлений против несовершеннолетних // Вестник Омской юридической академии. - Омск: НОУ ВПО "Омский юрид. ин-т", 2013, № 2 (21). - С. 107-109
18. Российское уголовное право. \ под Ред. А.И. Коробеева С.345
19. Конвенция о правах ребенка - Нью-Йорк: ООН, 1991. - 62 с
20. Загрядская А.П. Экспертиза половой зрелости. Горький, 1985. С. 26-27
21. Исаев Н.А. Междисциплинарные аспекты уголовно-правовой охраны половой неприкосновенности детей и подростков // Научный портал МВД России. 2008. № 2. С. 35-43
22. Побегайло Э.Ф. Насильственная преступность: современные тенденции и перспективы борьбы // Советское государство и право. - М.: Наука, 1988, № 9. - С. 72-79
23. Игнатов А.Н. О критериях половой неприкосновенности // Социальные и клинические проблемы сексологии и сексопатологии. М., 2003. С. 89-90.
24. Авдеев М.И. Судебно – медицинская экспертиза живых лиц. М., 1968. С. 223.
25. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 4 «О некоторых вопросах квалификации преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S>
26. Серикбаев Т.А. Охрана детей и развитие уголовного законодательства // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2013. № 1-2 (29-30). С. 94-97.
27. Джафарли В.Ф. К вопросу об объекте преступления при развратных действиях в сети интернет // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. 2018. № 4 (51). С. 122-124.
28. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Тимейко Г.В.; Отв. ред.: Некипелов П.Т. - Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1977. - 216 с.
29. Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов / М. И. Ковалев и др.; отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. М.: Норма, Инфра-М, 1998. 516 с.
30. Бюллетень Верховного Суда Российской Федерации. 1997. N 12. С. 8 // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S_
31. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 4 «О некоторых вопросах квалификации

преступлений, связанных с изнасилованием и иными насильственными действиями сексуального характера» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000004S>

32. Павлов В.Г. Квалификация насильственных преступлений в отношении несовершеннолетних\в сборнике: царскоесельские чтения Материалы международной научной конференции. Под общей редакцией В. Н. Скворцова Л. М. Кобрин (отв. ред.). 2015. С. 210-216.

33. Применение судами норм закона Республики Казахстан "О профилактике бытового насилия". Комментарий к Закону Республики Казахстан "О профилактике бытового насилия"\<http://adilet.zan.kz/rus/docs/T090000214>

34. Бимбинов А.А. Изнасилование и насильственные действия сексуального характера: качество закона и вопросы квалификации\Всероссийский криминологический журнал. 2018. Т. 12. № 6. С. 896-904.

35. Бокариус В.Н., Крылов И.Ф., Курдюмов А.П., Лопатенок А.А. Авдеев М.И. Курс судебной медицины. - Юриздат, 1959. - 711 с. // Правоведение. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961, № 1. - С. 169-173

36. Уголовный кодекс Российской Федерации\ Электронный ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/4007b95becb2a24b8010bceaf11863216fd67f63/

37. Бимбинов А.А. Изнасилование и насильственные действия сексуального характера: качество закона и вопросы квалификации\Всероссийский криминологический журнал. 2018. Т. 12. № 6. С. 896-904.

38. Кон И. С. Введение в сексологию / И. С. Кон. — М.: Медицина, 1989. — 336 с

39. Foster J. H. Sex Variant Women in Literature / J. H. Foster. — Philadelphia :Naiad Press, 1985. — 412 p.

40. Diamond L. M. Sexual Fluidity: Understanding Women's Love and Desire / L. M. Diamond. — Cambridge : Harvard Univ. Press, 2009. — 327 p.

41. Уголовный кодекс Российской Федерации\ Электронный ресурс: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/4007b95becb2a24b8010bceaf11863216fd67f63/

42. Квалификация изнасилований. Учебное пособие / Андреева Л.А., Цэнгэл С.Д.. - 2-е изд., перераб. и доп. - С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. юрид. ин-та Генеральной прокуратуры РФ, 2004. - 68 с.

43. Уголовное право. Особенная часть / под ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамовой, Г. П. Новоселова. — М. : Норма, 2001. — 960 с.

44. Котельникова Е. А. Насильственные посягательства на половую свободу и половую неприкосновенность: уголовно правовая характеристика и проблемы квалификации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Е. А. Котельникова. — Н. Новгород, 2007. — 30 с.

45. Толковый словарь Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. 1949 1992 ... Толковый словарь Ожегова\\ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/958654>
46. Словарь синонимов\\ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/958654>
47. Дерендяев В.Н. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера\\Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы. 2018. № 6 (25). С. 11-14.
48. Биебаева А.А., Калгужинова А.М., Шуняева В.А. понуждение к действиям сексуального характера: правовые позиции верховного суда российской федерации и республики казахстан\\Актуальные проблемы государства и права. 2019. Т. 3. № 10. С. 175-189.
49. Толковый словарь Даля. В.И. Даль. 1863-1866.\\ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc2p/344026>
50. Оберемченко А.Д. Понятие развратных действий // Общество и право. - 2013. - №3 (45). - С.156
51. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть)\\ https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_
52. Пестерева Ю.С., Чекмезова Е.И., Шагланова А.Н. Объективная сторона развратных действий: проблемы определения содержания конститутивных признаков\\Вестник экономики, права и социологии. 2015. № 1. С. 120-123.
53. Волков Б. С. Мотивы преступлений. Уголовно-правовые и социально – психологические исследования//Казань; КГУ. 1982. С. 72
54. Курс российского уголовного права. Общая часть / Бородин С.В., Келина С.Г., Кригер Г.Л., Кудрявцев В.Н., и др.; Под ред.: Кудрявцев В.Н., Наумов А.В. - М.: Спарк, 2001. - 767 с.
55. Осипян Б.А. Понятие, признаки и элементы состава преступления\\ Юридический вестник ДГУ. 2016. Т. 18. № 2. С. 110-120.
56. Зубкова, В. И. Ответственность за преступления против личности по законодательству России / В. И. Зубкова. - М., 2005. - 256 с
57. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть).\\Электронный ресурс: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
58. Ившин В.Г., Ровнейко В.В. Преступления против жизни и здоровья [Текст] / В.Г. Ившин, В.В. Ровнейко. Ижевск, 2001 С. 134-140
59. Капинус О.С., Додонов В.Н. Незаконные половое сношение и иные действия сексуального характера с несовершеннолетними // Современное уголовное право в России и за рубежом: некоторые проблемы ответственности: сб. ст. М. : Буквовед, 2008. 316 с.
60. Иманмусаев А.А. Уголовно-правовые меры по противодействию преступлениям против половой неприкосновенности несовершеннолетних. Диссертация на соискание академической степени магистра юридических наук, Нур-Султан 2020
61. Российское уголовное право. Курс лекций. Т. 1. – М. 2007 г. С. 385.

62. Гилязов Ф.Г. Проблемы субъективной стороны преступления: социально-психологические и уголовно-правовые черты. - Уфа, 1990. - С. 135
63. Криминальная сексология / Под ред. Ю. М. Антоняна. - М., 1999. - С. 119.
64. Котельникова Е.А. Особенности субъективной стороны насильственных преступлений против половой свободы и половой неприкосновенности // Научный вестник Омской академии МВД России. 2006. № 1 (23). С. 44-45.
65. Конституции Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029
66. Уголовное право России. Общая часть: учебник / под ред. В.П. Ревина. 2-е изд., испр. и доп. М.: Юстицинформ, 2010. 496 с.
67. Рарог А. И. Проблемы квалификации преступлений по субъективным признакам: монография / А. И Рарог. М.: Проспект, 2015. 231 с.
68. Пудовочкин Ю.Е. Проблемы понимания и квалификации преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних: новое в уголовном законодательстве. – URL: <http://soprotivlenie.org/zakon/doklad-prestuplenij-protiv-polovojneprikosnovennosti>.
69. Маторина Ю.Н., Маторин М.А. Принцип вины в преступлениях против половой неприкосновенности несовершеннолетних // Вестник Сибирского юридического института МВД России. 2019. № 3 (36). С. 33-38.
70. Современный словарь иностранных слов. СПб, 1994. С. 273.
71. Шатилович С.Н., Сабитов Р.А., Шарапов Р.Д., Морозов В.И., Гарманов В.М., Юзиханова Э.Г., Бражников Д.А., Бабурин В.В., Касницкая И.Ю., Иванова С.И., Зарубин А.В., Гейн А.К., Крюков С.Р., Зворыгина С.А. Научные основы квалификации преступлений // Учебник для использования при обучении сотрудников органов внутренних дел по программам высшего образования, дополнительным профессиональным программам, основным программам профессионального обучения / Тюмень, 2015. С 41-47
72. Астемиров З.А., Гаджиметов А.А.. Вопросы разграничения и сравнительный анализ изготовления, хранения, перевозки или сбыта поддельных денег или ценных бумаг со смежными составами преступлений // Юридический вестник ДГУ. 2013. № 3. С.80-84
73. Холодок В.А. Теория и практика квалификации преступлений // учебное пособие / Курган, 2010. 169с.
74. Квалификация насильственных действий сексуального характера (Статья 132 УК РФ). Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Цэнгэл С.Д. - С.-Пб., 2004. - 220 с.
75. Озова Н.А. Понятие насильственных сексуальных действий и отличительные черты. М., 2006. С. 42-47
76. Дерягин Г.Б. Половые преступления. Архангельск, 1996.155 с.

77. Уголовный кодекс Швейцарии: от 21.12.1937 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс] (дата обращения 03.02.2021).
78. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики: от 01.10.1997 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252> (дата обращения 03.02.2021).
79. Уголовный кодекс Польши: от 21.12.1937 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241950> (дата обращения 03.02.2021).
80. Уголовный кодекс Испании: от 23.11.1995 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282.100111286#text> (дата обращения 04.02.2021).
81. Уголовный кодекс Японии: Закон № 45 от 24.04.1907 года (ред. от 12.05.1995 года) // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru> (дата обращения 04.02.2021).
82. Уголовный кодекс Эстонии: от 01.09.2002 года // Сайт Российского правового портала- библиотека Пашкова [Электронный ресурс]: <http://constitutions.m/?p=446>(дата обращения 04.02.2021).
83. Уголовный кодекс республики Таджикистан: № 574 от 21.05.1998 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242456&subID=100100844,100100857,100100935,100101578,100101580>(дата обращения 05.02.2021).
84. Уголовный кодекс Азербайджанской республики: от 30 декабря 1999 года (ред. от 01.02.2017 года) // Сайт законодательства стран СНГ [Электронный ресурс]: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2670 (дата обращения 05.02.2021).
85. Уголовный кодекс Республики Беларусь: № 275-3 от 09.07.1999 года // Сайт Электронного кодекса Республики Беларусь [Электронный ресурс]: [http://уголовный- кодекс.бел/](http://уголовный-кодекс.бел/)(дата обращения 05.02.2021).
86. Уголовный кодекс Украины: № 25-26, 2001 (ред. от 23.03.2017 года) // Официальный портал Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/2341-14>(дата обращения 05.02.2021).
87. Уголовный кодекс Австралии: от 13.03.1995 года (в ред. от 07.06.2010 года) // Сайт всемирной организация интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=6727>(дата обращения 05.02.2021).
88. Уголовный кодекс Италии: утвержден Королевским указом № 1398 от 19.10.1930 года (в ред. От 07.06.2009 года) // Сайт всемирной организация интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=2507>(дата обращения 06.02.2021).

89. Уголовный кодекс Эстонии: от 01.09.2002 года // Сайт Российского правового портала- библиотека Пашкова [Электронный ресурс]. (дата обращения 06.02.2021).
90. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть: Сборник законодательных актов / под ред.И. Д. Козочкина. - М.: РУДН, 1990. - 84-146 с.
91. Уголовный кодекс республики Аргентина: от 29.10.1922 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]:[http://Law.edu.ru/mgm/mgm.asp?шгм\[D=1241563&subГО=100096707Д00096708Д00096711](http://Law.edu.ru/mgm/mgm.asp?шгм[D=1241563&subГО=100096707Д00096708Д00096711)(дата обращения 06.02.2021).
92. Уголовный кодекс Дании: от 1930 года (ред. От 17.03.1999 года) // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]:[http://Law.edu.ru/mgm/шгм.asp?шгм\[D=1241524&subГО=100096345Д00096366](http://Law.edu.ru/mgm/шгм.asp?шгм[D=1241524&subГО=100096345Д00096366)(дата обращения 06.02.2021).
93. Уголовный кодекс Испании: от 23.11.1995 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]. (дата обращения 06.02.2021).
94. Уголовный кодекс Вьетнама: от 21.12.1999года // Сайт всемирной организация интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=5025> (дата обращения 06.02.2021).
95. Уголовный кодекс Бразилии: от 07.12.1940 года // Сайт всемирной организация интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=544> (дата обращения 06.02.2021).
96. Уголовный кодекс Испании: от 23.11.1995 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282.100111286#text> (дата обращения 06.02.2021).
97. Уголовный кодекс Бразилии: от 07.12.1940 года // Сайт всемирной организация интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]: <http://www.wipo.int/wipolex/ru/details.jsp?id=544> (дата обращения 07.02.2021).
98. Уголовный кодекс Испании: от 23.11.1995 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282.100111286#text>(дата обращения 07.02.2021).
99. Уголовный кодекс Германии: от 22.07.1922 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018> (дата обращения 07.02.2021).
100. Уголовный кодекс Швеции / ред.: Беляев С.С., Кузнецова Н.Ф. - СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. - С. 320.
101. Уголовный кодекс Испании: от 23.11.1995 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]:

<http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282.100111286#text> (дата обращения 07.02.2021).

102. Уголовный кодекс Франции: от 22.07.1922 года // Федеральный правовой портал — Юридическая Россия [Электронный ресурс]: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018> (дата обращения 07.02.2021).

103. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2005. - С.233-234.

104. Философская энциклопедия: в 5 т. / под ред. Ф.В. Константинова. - Москва, 1967. - Т.4. - С.370.

105. Криминология: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М., 2005.- С. 236.

106. Латыпов, Р.И. Криминология: учебник [Электронный ресурс] / Р.И. Латыпов. - Режим доступа: <http://www.be5.biz/pravo/k011/toc.htm>

107. Криминология: учебник для вузов / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2005. - С.230.

108. Старович З. Судебная сексология / З. Старович // Пер. с польск. — М.: Юридическая литература, 1991. - С. 97-100.

109. Антонян, Ю. М., Ткаченко, А. А.. Сексуальные преступления: научно-популярное исследование / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко. — М.: Амальтея, 1993.— С. 37.

110. Судебная медицина (судебная медицина, судебная психиатрия, судебная наркология, судебная сексология): учебник для вузов / Р.А. Зуфаров, А.Е. Искандаров, В.К. Талимбаева, Э.С. Шамсиев.- Т.: ТГЮИ, 2003.-С. 441-442.

111. Старович З. Судебная сексология / З. Старович // Пер. с польск. — М.: Юридическая литература, 1991. - С. 105.

112. Старович З. Судебная сексология / З. Старович // Пер. с польск. — М.: Юридическая литература, 1991. - С. 107.

113. Виктимология: учебник / под ред. С.Я. Лебедева. - М.: Юнити-Дана, 2009. - С. 57.

114. Черепяхин, В.А. Провоцирующее поведение потерпевшего и его отличие от провокации преступления / В.А. Черепяхин // Актуальные проблемы экономики и права. - 2015. - № 1 (33). - С. 275.

115. Абызов, Р.М., Заварыкин, И.Н. Виктимное поведение в генезисе изнасилования [Электронный ресурс] / Р.М. Абызов, И.Н. Заварыкин // Известия АлтГУ. - 2015. - №2 (86).

116. Логинова, Л.В. Криминологическая характеристика лиц, совершивших половые преступления против несовершеннолетних / Л.В. Логинова // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2012. - №56. - С.89.

117. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника и ее формирование / Ю.М. Антонян, В.Е. Эминов // Актуальные проблемы российского права. - 2015. - №1. - С.107.

118. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника и ее формирование / Ю.М. Антонян, В.Е. Эминов // Актуальные проблемы российского права. - 2015. - №1. - С.109.
119. Антонян, Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. — М. : «Логос», 2004. - С.80.
120. Логинова, Л.В. Криминологическая характеристика лиц, совершивших половые преступления против несовершеннолетних / Л.В. Логинова. // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2012. - №56. - С.89.
121. Кадырова, Н.Н. Криминологические аспекты преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних / Н.Н. Кадырова. // Вестник ЧелГУ. - 2012. - №1 (255). - С.69.
122. Антонян, Ю. М., Ткаченко, А. А.. Сексуальные преступления: научно-популярное исследование / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко. — М.: Амальтея, 1993.— С. 153.
123. Дикусар, Я.С. Особенности совершения насильственных половых преступлений несовершеннолетними / Я.С. Дикусар // Российское право: Образование. Практика. Наука. 2016. - №3 (93). - С.53.
124. Шиханцов, Г.Г. Юридическая психология: учебник для вузов / Г.Г. Шиханцов; отв. ред. д.ю.н., профессор В. А. Томсинов — М.: Зерцало, 1998. — С.116.
125. Антонян, Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян. — М. : «Логос», 2004. - С.81.
126. Логинова, Л.В. Криминологическая характеристика лиц, совершивших половые преступления против несовершеннолетних / Л.В. Логинова. // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2012. - №56. - С.90.
127. Пудовочкин, Ю.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних :дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. - Москва, 2005. - С.205.
128. Антонян, Ю.М., Эминов, В.Е. Портреты преступников: криминологический психологический анализ: монография / Ю.М. Антонян, В.Е. Эминов. - М.: Норма, 2014. - С.79.
129. Шляпникова, О.В., Паршин, Н.М. Особенности криминологической характеристики и классификация преступников, совершающих сексуальные посягательства в отношении несовершеннолетних / Н.М. Паршин, О.В. Шляпникова // Вестник СЕЮА. - 2013. - №6 (95). - С.176.
130. Шиханцов, Г.Г. Юридическая психология: учебник для вузов / Г.Г. Шиханцов; отв. ред. д.ю.н., профессор В. А. Томсинов — М.: Зерцало, 1998. — С.81.
131. Мишота, В.А. Предупреждение сексуальных преступлений против несовершеннолетних в семье: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. - Москва, 2000. - С. 5.

132. Конева, М.А. Проблемы отграничения насильственных действий сексуального характера от смежных составов / М.А. Конева // Российский следователь. - 2003. - № 1. - С. 33.

133. Шляпникова, О.В., Паршин, Н.М. Особенности криминологической характеристики и классификация преступников, совершающих сексуальные посягательства в отношении несовершеннолетних / Н.М. Паршин, О.В. Шляпникова // Вестник СГЮА. - 2013. - №6 (95). - С.179.

134. Шляпникова, О.В., Паршин, Н.М. Особенности криминологической характеристики и классификация преступников, совершающих сексуальные посягательства в отношении несовершеннолетних / Н.М. Паршин, О.В. Шляпникова // Вестник СГЮА. - 2013. - №6 (95). - С.171.

135. Догадина, М.А., Пережогин, Л.О. Сексуальное насилие над детьми. Выявление, профилактика, реабилитация потерпевших / М.А. Догадина, Л.О. Пережогин // Вопросы ювенальной юстиции. - 2007. - № 4. - С. 10.

136. Исаев, Н.А. Системно-криминологическое исследование сексуальных преступлений: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 - М., 2007. - С. 189.

137. Измайлова, Ю.С. Субъект преступлений против несовершеннолетних, сопряженных с открытым сексуальным насилием: проблемы по квалификации / Ю.С. Измайлова // Вестник Тамбовского государственного университета. - 2012. - №3. - С. 345.

138. Мишота, В.А. Предупреждение сексуальных преступлений против несовершеннолетних в семье: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. - Москва, 2000. - С. 15.

139. Шляпникова, О.В., Паршин, Н.М. Особенности криминологической характеристики и классификация преступников, совершающих сексуальные посягательства в отношении несовершеннолетних / Н.М. Паршин, О.В. Шляпникова // Вестник СГЮА. - 2013. - №6 (95). - С.180.

140. Антонян, Ю.М. Криминология. Избранные лекции / Ю.М. Антонян — М.:«Логос», 2004. - С.83.

141. Щедрин, Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: учебное пособие / Н.В. Щедрин. - Краснояр. гос. ун-т , 1999. - С.8.

142. Щедрин, Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: учебное пособие / Н.В. Щедрин. - Краснояр. гос. ун-т , 1999. - С.25.

143. Антонян, Ю.М. Криминология. Избранные лекции. / Ю.М. Антонян — М.: «Логос», 2004. - С.148-149.

144. Щедрин, Н.В. Основы общей теории предупреждения преступности: учебное пособие / Н.В. Щедрин. - Краснояр. гос. ун-т , 1999. - С.19.

145. Пудовочкин, Ю.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних :дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. - Москва, 2005. - С.255.
146. Ханова, З. Р. Проблемы профилактики преступлений против несовершеннолетних / З.Р. Ханова // Пробелы в российском законодательстве. - 2014. - №1. - С.132.
147. Ханова, З. Р. Проблемы профилактики преступлений против несовершеннолетних / З.Р. Ханова // Пробелы в российском законодательстве. - 2014. - №1. - С.133.
148. Покровский, Е. Н. Общественная безопасность России в свете изменения ценностных приоритетов семьи / Е.Н. Покровский // О развитии международного сотрудничества в области защиты прав и интересов женщин и детей в экстремальных ситуациях: сб. науч. тр. - М., 1997. - С. 155.
149. Антонян, Ю. М., Ткаченко, А. А.. Сексуальные преступления: научно-популярное исследование / Ю.М. Антонян, А.А. Ткаченко. — М.: Амальтея, 1993.— 320 с.
150. Криминология :Курс лекций / А. И. Алексеев. - 5-е изд., испр. и доп. -М.: Щит-М, 2005. - С.161-162.
151. Невский ,С.А., Клещина, Е.Н. О современных проблемах профилактики преступлений / Е.Н. Клещина, С.А. Невский // ИСОМ. - 2010. - № 2. - С.19.
152. Криминология : Курс лекций / А. И. Алексеев. - 5-е изд., испр. и доп. 2005. - С.159
153. Коновалов, В.П., Франк, Л.В. Об организации виктимологического направления профилактики в Таджикской ССР / В.П. Коновалов, Л.В. Франк // Научно-методическая информация. - Душанбе, 1976. - С .15.
154. Полубинский, В.И., Долженкова, Г.Д. Виктимологические резервы профилактики преступлений / Г.Д. Долженкова, В.И. Полубинский // Преступность и общество. - М., 2004. - С.72.
155. Невский ,С.А., Клещина, Е.Н. О современных проблемах профилактики преступлений / Е.Н. Клещина, С.А. Невский // ПСОМ. - 2010. - № 2. - С.20.
156. Вишневецкий, К.В. Виктимологическая характеристика несовершеннолетних / К.В. Вишневецкий // Теория и практика общественного развития. - 2015. - № 21. - С.93.
157. Харченко, О.В. Виктимологические проблемы предупреждения преступлений против семьи и несовершеннолетних (по материалам Санкт-Петербурга) : авт. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.08. - СПб., 1999. - С.16.
158. Пудовочкин, Ю.Е. Уголовно-правовые и криминологические проблемы предупреждения преступлений против несовершеннолетних :дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. - Москва, 2005. - С.294.

2015-2019 9 ай бойынша Бас прокуратураның статистикасы

121-бабы «сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері»

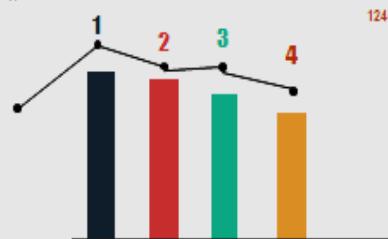
121-бабына сәйкес «жыныстық сипаттағы зорлық-зомбылық» қылмыстардың 19,3% - 140-тен 167 фактілерге дейін өсіп кетті. Бұрақ кәмелетке толмағандарға қатысты 19% төмендеу байқалды - өткен жылдың бес айында 68 іс болды, 2017 жылдың сәйкес кезеңінде - 47.

120-бабы «Зорлау»

2017 жылдың бес айында 2016 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда істер саны 824-тен 632-ге дейін азайды. Алайда, кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстар саны 13,6% -ға - 89-ден 67-ге дейін ұлғайды.

122-бабы «Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау»

«Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынасқа түсу немесе басқа сексуалдық актілері» бойынша қылмыстар саны 52,9% -ға төмендеді - 308-ден 145 факт.

124-бабы «Жас балаларды азғындық жолға түсіру»

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 124-Бабы «Кәмелетке толмағандардың жемқорлығы» бойынша қылмыстар саны 8,2% -ға - 73-тен 67 фактге дейін азайды.

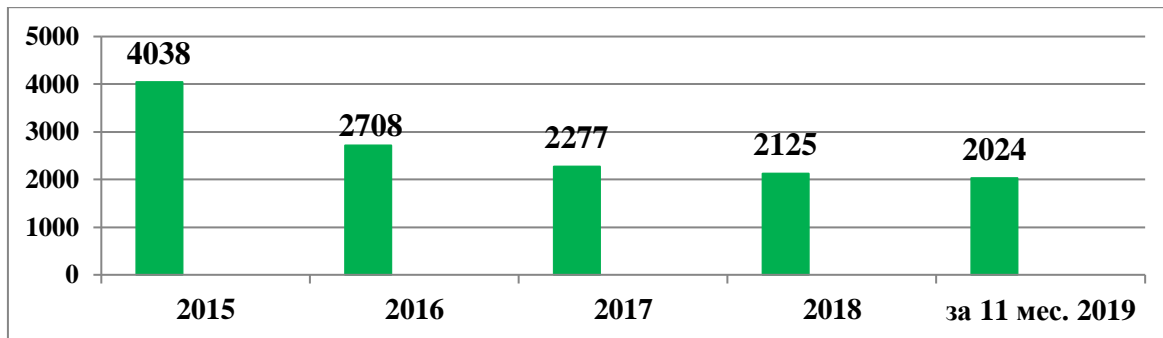
5

2015-2019 9 ай бойынша Бас прокуратураның статистикасы

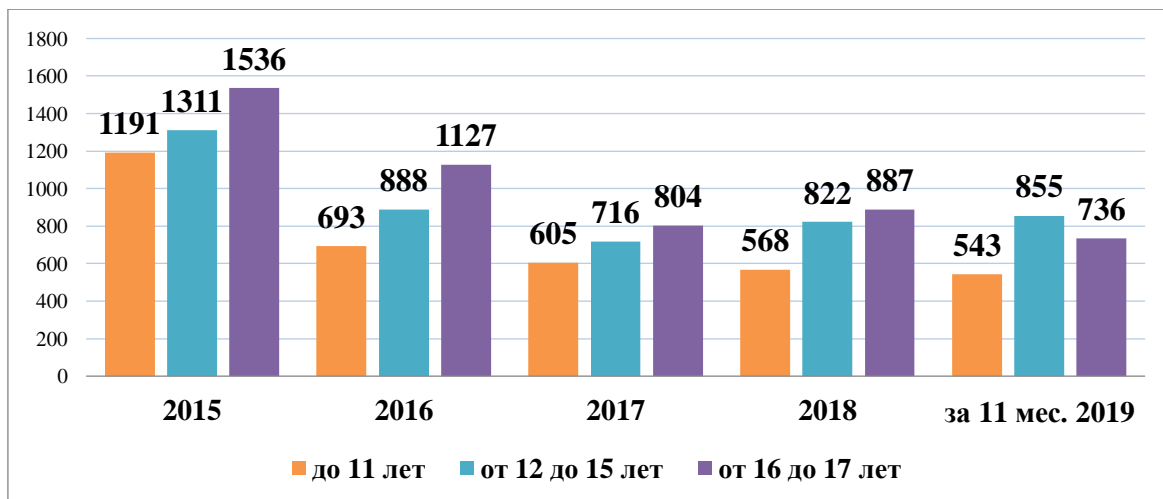
	2015	2016	2017	2018	2019
120-бабы «Зорлау»	2339	1634	1317	1130	932
121-бабы «Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері»	467	364	376	320	297
122-бабы «Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау»	740	458	274	379	314
124-бабы «Жас балаларды азғындық жолға түсіру»	99	158	151	129	120

6

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың саны жөнінде мәлімет
(2015-2019 жылдар аралығы)

Кәмелетке толмағандардың жас ерекшеліктеріне байланысты жасалған құқық бұзушылықтар бойынша мәлімет
(2015-2019 жылдар аралығы)

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы мәлімет
(2019 жылдың 11 айдағы)

